

**MİLLİYETÇİLİK İLKESİNİN 1923-1950 DÖNEMİNDE
TÜRK DEVLETİ’NİN POLİTİKA
VE UYGULAMALARINA YANSIMALARI**

Aytekin ÇAPKIN

**Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi
Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ
2014
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

Aytekın ÇAPKIN

**MİLLİYETÇİLİK İLKESİNİN 1923-1950 DÖNEMİNDE TÜRK
DEVLETİ'NİN POLİTİKA VE UYGULAMALARINA
YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ**

ERZURUM-2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

01/09/2014

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "*Milliyetçilik İlkesinin 1923-1950 Döneminde Türk Devleti'nin Politika ve Uygulamalarına Yansımaları*" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
☒ Tezimin/Raporumun ...3... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[Tarih ve İmza]
01.09.2014

[Öğrencinin Adı Soyadı]

Aytekin ÇAPKIN

F-83/00/22.02.2012

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ danışmanlığında, Aytekin ÇAPKIN tarafından hazırlanan bu çalışma 26 / 08 / 2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Şükrü NİŞANCI

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLU

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII
GİRİŞ	1
I. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK	4
I.A. MİLLET KAVRAMI	4
I.B. MİLLETİ MEYDANA GETİREN ETKENLER	9
I.B.1. Milletin Meydana Gelişinin Objektif Etkenlerle İzahı.....	10
I.B.1.a. Ortak Ülke	10
I.B.1.b. Ortak Kan	10
I.B.1.c. Aynı Dine İnanma	11
I.B.1.d. Ortak Dil.....	12
I.B.2. Milletlerin Meydana Gelişinin Subjektif Bir Görüşle İzahı	12
I.B.3. Siyasi Faktörler ve Ortak Menfaat Duyguları	13
I.C. MİLLİYETÇİLİĞİN TANIMI VE ANLAMI	13
I.D. MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞMASI VE GELİŞMESİ.....	15
I.E. GENEL OLARAK MİLLİYETÇİLİĞİN ÖZELLİKLERİ	18
I.F. ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE ÖZELLİKLERİ	22
 BİRİNCİ BÖLÜM.....	 25
TÜRK-RUM MÜBADELESİ	25
1.1. MÜBADELENİN SEBEPLERİ.....	25
1.1.1. Balkan Devletlerinin Uluslaşma Politikaları ve Göç Hareketleri.....	26
1.1.2. Yunan Propaganda Faaliyetleri Ve Mezalimi	27
1.1.3. Lozan Konferansında Mübadele Sorunu.....	32
1.2. NÜFUS MÜBADELESİNİN ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	45
 İKİNCİ BÖLÜM	 48
ŞEYH SAİT İSYANI	48
2.1. ŞEYH SAİT İSYANINA GENEL BAKIŞ	48
2.2. İSYANIN ÇIKIŞ NEDENLERİ.....	49

2.2.1. İç Nedenler.....	49
2.2.2. Dış Nedenler.....	51
2.3. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMASI.....	56
2.4. AYAKLANMANIN BAŞLAMASI.....	61
2.5. HÜKÜMETİN ALDIĞI ÖNLEM: TAKRİR-İ SÜKUN KANUNU.....	64
2.6. ŞEYH SAİT İSYANI'NIN ETKİLERİNİN ANALİZİ.....	69
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	72
AZINLIKLAR VE AZINLIK OKULLARI	72
3.1. YABANCI OKULLARIN AÇILMASINI ve ÇOĞALMASINI SAĞLAYAN GELİŞMELER	72
3.1.1. Azınlıklara Tanınan Haklar.....	72
3.1.2. Kapitülasyonlar	73
3.2. YABANCI OKULLARIN AZINLIKLARA YÖNELİK FAALİYETLERİ ...	73
3.3. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE YABANCI OKULLARLA İLGİLİ GELİŞMELER.....	74
3.4. TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE AZINLIKLAR VE AZINLIK OKULLARI.....	76
3.4.1. Lozan Antlaşması'nda Azınlıklar	76
3.4.2. Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun Kabulü ve Etkileri	79
3.4.3. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Uygulanmasının Sonuçları	81
3.4.4. Yabancı Okullar Yönergesi.....	85
3.4.5. 1938 Yılı 2/542 Sayılı Genelge	87
4.5. YABANCI OKULLARIN TÜRK TOPLUMUNA ETKİLERİ.....	88
4.5.1. Dini Propaganda açısından	88
4.5.2. Kendi Kültürlerini Benimsetme ve Yandaş Kazanma Girişimleri....	90
4.5.3. Türk Milli Eğitime Katkıları	92
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	94
VARLIK VERGİSİ.....	94
4.1. VARLIK VERGİSİNİN AMACI	94
4.2. 4305 SAYILI VARLIK VERGİSİ KANUNU.....	98

4.3. VARLIK VERGİSİ'NİN UYGULANMA ŞEKLİ.....	103
4.4. VERGİNİN TAHAKKUK VE TAHSİL SÜRECİ.....	104
4.5. ÇALIŞMA MÜKELLEFİYETİ VE HACİZ İŞLEMLERİ	106
4.6. VARLIK VERGİSİ'NİN ECNEBİLERE (YABANCI UYRUKLU OLANLARA) UYGULANMASI.....	111
4.7. VERGİNİN TOPLAM HASILATI	112
4.8. VARLIK VERGİSİ'NİN SİYASİ, İKTİSADİ VE TOPLUMSAL ETKİLERİ.....	114
 BEŞİNCİ BÖLÜM.....	117
HARF İNKILABI VE DİL DEVRİMİ.....	117
5.1. ATATÜRK'ÜN SARAYBURNU SÖYLEVİ.....	117
5.2. YENİ TÜRK HARFLERİNİN KABUL EDİLMESİ	118
5.3. HARF İNKILABININ UYGULANMASI: MİLLET MEKTEPLERİ.....	121
5.4. HARF İNKILABI'NIN ETKİLERİ	123
5.4.1. Okuma- Yazma ve Öğrenim Kolaylığı.....	123
5.4.2. Çağdaş Uygarlıkla Köprü Kurma	124
KAYNAKÇA	131
ÖZGEÇMİŞ.....	141

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****MİLLİYETÇİLİK İLKESİNİN 1923-1950 DÖNEMİ ARASINDA TÜRK DEVLETİ'NİN POLİTİKA VE UYGULAMALARINA YANSIMALARI****Aytekin ÇAPKIN****Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ****2014, 141 Sayfa****Jüri: Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ****Doç. Dr. Şükrü Nişancı****Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu**

Bu çalışma; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş tarihi olan, 1923 yılından Demokrat Parti'nin iktidara gelişi olan, 1950 yılı arasındaki milliyetçilik ilkesi ışığında görev başında olan hükümetlerin, siyasal uygulamalarını konu almaktadır. Bu kapsamda çalışma altı kısımdan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; diğer kısımlarda anlatılan olayları daha iyi yorumlamak için millet, milliyetçilik ve Atatürk Milliyetçiliği işlenmiştir. Birinci bölümde; Türkiye Devleti'nin, Türk coğrafyası oluşturma adına önemli bir aşama kaydettiği, Lozan'da çetin tartışmalar sonucu kabul edilen, Türk-Rum mübadelesi anlatılmıştır.

İkinci bölümde; Türk Hükümeti'nin etkileri günümüze kadar ulaşan, ülkeyi her açıdan sarsan, doğuda küçük bir köyde patlak veren ama büyük bir alana yayılan Şeyh Sait İsyanı işlenmiştir. Üçüncü bölümde; Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sürecinde, emperyalist devletlerin adeta karargah olarak kullandıkları, Cumhuriyet kurulduktan sonra ise, yabancı ülkelerin kendi politikalarını empoze etmek için uygulamaya soktukları, planların kültür ayağı olan yabancı okullar konusu işlenmiştir.

Dördüncü bölümde; savaşın getirdiği bütün olumsuzluklar, ülkenin her köşesinde derinden hissedilirken, bu karmaşık ortamdan spekülâtif ve karaborsacılık yoluyla, servet elde edenlere uygulanan ve olağanüstü bir vergi olarak nitelendirilen Varlık Vergisi ele alınmıştır. Son bölüm olan Altıncı bölümde ise; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin pusulasını, doğu yerine batıyı göstermesini sağlayan Harf İnkılabı ve Dil Devriminin etkileri konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türk-Rum Mübadelesi, Şeyh Sait İsyanı, Yabancı okullar, Varlık Vergisi, Harf İnkılabı

ABSTRACT**MASTER THESIS****REFLECTIONS OF NATIONALISM ON THE POLICIES AND PRACTICES
OF TURKISH GOVERNMENT FOR THE PERİOD OF 1923 - 1950****Aytekin ÇAPKIN****Advisor: Assist Prof. Dr. Hasan Emir AKTAŞ****2014, Pages: 141****Jury: Assist.Prof.Dr Hasan Emir AKTAŞ
Assoct.Prof Dr. Şükrü Nişancı
Assist.Prof.Dr. Cemil Kutlu**

The subject of this study is the political practices of the governments in duty under the light of the principle of nationalism between the year of establishment of the Republic of Turkey (1923) and the year when the Democratic Party came to power in 1950. In this context, the study is composed of six sections.

In the introduction, the concepts of nation, nationalism and nationalism of Atatürk have been discussed in order to make a better interpretation of the events told in other sections. In the first section, the Turkish-Greek population exchange was discussed, which was accepted as a result of arduous discussions in Lausanne, an important phase for forming the Turkish Geography.

In the second section, Sheikh Said Rebellion was discussed, which was started in a small village in the Eastern side of Turkey, but affected the country in terms of many aspects and still has influences on the Turkish Government. In the third section, the topic of foreign schools were discussed, which are used as headquarters by the imperialist states in the collapse period of the Ottoman Empire and also the cultural pillar of a plan implemented by the foreign countries to impose their policies after the establishment of the Republic.

In the fourth section, the Property Tax was discussed, which is described as an extraordinary tax and applied to those who acquired wealth through trafficking and speculations in this complex environment while all negativity being was felt deeply in every corner of the country. In the last section (fifth), the effects of Language and Alphabet Revolution were discussed, which have led the direction of the Republic of Turkey to the West rather than East.

Key Words: nationalism, nationalism of Atatürk, Sheikh Said Rebellion, the topic of foreign schools, the property tax, language and alphabet revolution

ÖNSÖZ

1923-1950 döneminde Türkiye Cumhuriyeti devletini şekillendiren kadrolar, çok milletli bir imparatorluğun yıkılmasından sonra, Batı tarzı, tek millete dayanan, seküler bir ulus-devlet meydana getirmeye çalışmışlardır. Bu dönem Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye’de bazı kavramların ve kurumların yerleştirilmeye çalışıldığı bir dönemdir ki bu kavramlardan biri de aynı zamanda milli devletin ideolojisi olan milliyetçiliktir.

İmparatorluğu oluşturan diğer etnik unsurların ayrılmasıyla yeni Türk devleti Türk unsuruna dayanmak durumunda kalmış ve devleti kuran ideolojinin tercihi istikametinde milli hâkimiyeti ve milliyetçiliği esas alan bir yapı ve politika ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin dayandığı en temel ilkelere biri olan milliyetçiliğin nasıl anlaşıldığı ve milliyetçiliğe dayalı politikaların ne şekilde uygulamaya geçirildiği meselesi, yeni Türk devletinin siyasi yapısının anlaşılması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada önce millet ve milliyetçilik kavramları değişik yaklaşımlara göre incelenmiş, daha sonra da milliyetçilik ilkesinin bahis konusu olan dönemdeki siyasi olaylara yansımaları akademik yayınları tarama metoduyla incelenmiştir. Bu çerçevede belirtilen dönemde milliyetçilikle bağlantılı olarak uygulamaya geçirilen bazı siyasi ve kültürel politikalar, gerek olayların ne şekilde gerçekleştiği ve gerekse bunların nasıl bir düşünce ve politika altyapısına dayandığı ele alınmıştır.

Devletin temellerinin atıldığı bu dönemdeki siyasi anlayış ve uygulamalar, devletin bugüne kadar gelen siyasi hayatındaki ideolojik kodların anlaşılması bakımından da oldukça önemlidir.

Bu tezin başlatılmasında, bir düzen içerisinde yürütülmesinde ve tamamlanmasında beni yönlendiren, teşvik eden danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum-2014

Aytekin ÇAPKIN

KISALTMALAR DİZİNİ

ATASE : Askeri ve Stratejik Tarih Etüt Daire Başkanlığı

AÜ : Ankara Üniversitesi

DTCF : Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi

EBF : Eğitim Bilimleri Fakültesi

İÜ : İstanbul Üniversitesi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

SAEMK: Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi

SBF : Siyasal Bilgiler Fakültesi

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDY : Türkiye Diyanet Vakfı

TTK : Türk Tarih Kurumu

YÖK : Yükseköğretim Kurumu

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti devleti, 1918’de 1. Dünya Savaşından yenilgiyle çıkan Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra, Batıcı, milliyetçi ve seküler bir ideolojik yapı çerçevesinde kurulmuştur. Devletin kurucu kadrosu devleti şekillendireceği esaslar olarak yepyeni bir takım ilkeler, değerler ve hedefler belirlemiş ve 1923-1950 döneminde bunları uygulamaya geçirmeye ve yerleştirmeye çalışmıştır. “Atatürk İlke ve İnkılapları” olarak bilinen bu ilke ve reformların en temel ve etkisi bakımından en kapsamlı olanlarından biri de milliyetçiliktir.

Milliyetçilik, modern Batı tarzı ulus-devletlerin laiklik ile birlikte en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır ve dini bağların daha etkili olduğu Osmanlı Türk toplumunu Batı tarzı bir milli bilinç ve kimliğe kavuşturmak pek de kolay olmamıştır. Bunu sağlamak için yeni devletin kurucu kadroları radikal bazı reformlar hayata geçirmiş, yeni bazı politikaları devletin gücünü de kullanarak uygulamıştır.

Bu çalışmada yeni devletin uygulamaya geçireceği bu reform ve politikalardan en belirgin olan altısı incelenmiştir: Nüfus mübadelesi, Şeyh Said İsyanı, Yabancı Okullar Meselesi, Varlık Vergisi, Harf İnkılabı ve Dil Devrimi.

Çetin şartlarda verilen Kurtuluş Savaşı sonucu kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşunun ilk yıllarında da çözmek zorunda kaldığı sorunlarla da karşılaşmıştır. Burada ifade edilmesi gerekir ki Türkiye’nin bu sorunları çözerken, soruna yaklaşımını o günün dünya ve ülke koşullarından bağımsız değerlendirmek, bugünün penceresinden olayları yorumlamak doğru ve tatmin edici analizlere ulaşılmasını engelleyecektir.

Batı Anadolu’daki emperyalist maksatlarından vazgeçmeyen Yunanistan’ın işgalci kuvvetlerle işbirliği yapması ve Türkiye sınırları içerisindeki Rumların da yüzyıllardır, güven ve huzur içerisinde yaşadıkları, ekonomik seviye olarak, Türklerden daha iyi oldukları Osmanlı İmparatorluğu’na ihanet ederek, bu sömürgeci ortaklığa katılması sonucu Ege illerinde; evler yakılıp yıkılarak, insanlar öldürülerek, yağma ve talan edilerek işgal edilmişti. Yeni kurulan Türk Devleti’nin üst yöneticilerinin yaşadığı bu acı tecrübe, vatan toprakları içinde devlete ihanet etmiş ve fırsatını bulduğunda

iharet etmeye hazır Rumların bulunmasına karşı çıkılmış ve bu sorunu çözmek için Yunanistan’la uluslararası camianın hakemliği çerçevesinde yapılan bir sözleşmeyle bu sorun çözülmüştür.

Yeni kurulan devletin hazırlıksız yakalandığı bir isyan olan Şeyh Sait Ayaklanması da; esasen hükümetin halka kan kusturan ağalık sistemini, ve kesinlikle bir dini kurum olmayan şeyhlik düzenine darbe vurmak isteyen hükümetin, ağaların ve şeyhlerin gelir kapısı olan ve devletle bağıni hukuki bir temele oturtan Aşar Vergisi usulünü kaldırması sonucu, dini ve etnik maske altına gizlenen Şeyh Sait ve isyancıların çıkarttıkları ve neredeyse Kurtuluş Savaşı kadar devlete maliyeti olmuş bir ayaklanmadır.

Yeni devletin çözmek zorunda kaldığı problemlerden biri olan, ‘fesat ocakları’ olarak isimlendirilen “yabancı okullar” da eskiden kalma alışkanlıklarını, Cumhuriyet kurulduktan sonra da örtülü olarak sürdürmek istemiş ve eğitim kurumundan ziyade kendi dinlerinin ve milli değerlerinin propagandasını Türk evlatlarına yapmak istemişlerdir. Bu sorunu da görev başındaki hükümetler hukuki düzenlemeleri yaparak ve bu düzenlemelerin uygulanıp uygulanmadığını sıkı denetimlerle yerinde gözlemlemiş ve bu okulların zararlı faaliyetlerinin önüne set çekmeye çalışmışlardır.

İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı olduğu zaman diliminde gerçekleşen, bir hükümet uygulaması olan Varlık Vergisi Kanunu, üzerinde çok tartışılan ve uygulandığı zaman da uluslararası arenada gündeme gelen ve hedefte gayrimüslimlerin Türk Devleti’nin, savaşın getirdiği ekonomik zayıflığından yararlanarak, illegal yollarla servetlerine servet katması neticesinde, bu verginin belli bir kısmının vergilendirilmesidir. Bu şekilde savaşın ekonomik yükünü sırtında taşıyan geniş halk kitlelerinin maddi kaybı karşılanmak istenmiştir.

Atatürk her alanda olduğu gibi kültür alanında da yenilikler gerçekleştirmiştir. Bu yeniliklerden en önemlisi, bütün bu yeniliklerin adeta lokomotif olarak adlandırabileceğimiz Harf İnkılabı ve Dil Devrimi’dir. Amaç belliydi: Türkçeyi Arap ve Fars etkisinden kurtararak kendi öz kimliğine kavuşturmak ve Türkiye’nin yönünü Doğudan Batıya çevirmesini sağlamaktı.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, o dönemde var olan siyasal yapıya uygun olarak, ulus devlet inşasına uygun politika üretmiş, karşılaştığı sorunları Atatürk Milliyetçiliğine uygun olarak çözmeye çalışmıştır.

Çalışmada konular kronolojik sıraya göre anlatılmamıştır. Harf İnkılabı ve Dil Devrimi başlıklı 5.bölüm kültürel hayatı etkileyen bir konu olduğundan dolayı siyasi hayatı etkileyen konulardan sonra ele alınmıştır.

I. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK

I.A. MİLLET KAVRAMI

Millet kavramı insanlık topluluğu içinde tarihsel süreç içinde oluşmuş en ileri toplum düzenidir. Milliyetçilik ise her şeyden önce bir fikir akımıdır, millet gerçeği temeline dayanır ve çağımızın en geçerli bir sosyal politika ilkesidir. (Eroğlu,1995, s.1)

Sözlüklerde net olarak tanımı bulunmayan millet kavramının siyasi tanımı da farklı şekillerde yapılmaktadır. Millet sözcüğü sözlüklerde genellikle “aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu” olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 2005, s.904) .

Millet, sınırları mücadelelerle geçen tarihsel süreç içinde çizilmiş vatan toprağında yaşayan insan topluluğudur. Millet, mücadelelerle kazanılmış vatan toprağı üzerinde aynı dili konuşan, aynı duyguları yaşayan ve kültür birliği oluşturarak bütünleşen insan topluluğunun birlikteliğidir. Milleti tarih yapar. Millet tarihin bir başlangıcı değil bir sonucudur. Türk milleti de tarihle beraber var olmuş, varlığını sürdürme gelmiş, tam dayanışma içinde bilinçli insan topluluğu olmuştur (Eroğlu, 1974, s.286).

Atatürk millet tanımını şöyle ifade etmiştir: “*Zengin hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda ortak arzu ve olurda samimi olan, sahip olunan mirasın korunmasına beraber devam hususunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet adı verilir*” (İnan, 1971, s.58).

Milleti meydana getiren etkenler, soy birliği ve yurt birliği gibi nesnel; dil, yazın, sanat, terbiye, millî tarih ve ideal birliği gibi öznel ve nihayet bağımsız bir devlet halinde örgütlenme, müşterek maddi menfaatlere bağlanma gibi hukuki, siyasi ve iktisadi etkenlerdir. Millet bu üç grup etkenin yardımıyla meydana gelen komplike, toplumsal ve hukuki bir gerçektir. Millet, ne yalnız ırk ve yurt birliğinin ne dil, tarih, ideal birliğinin, ne de siyasi, hukuki ve ekonomik birliğin mahsulüdür (Keskin, 1999, s.3).

Millet, çok eski bir mefhum olmasına rağmen milliyetçilik ifadesi çok yenidir. Milliyetçilik; aynı millete mensup olma duygusundan doğan ve bireyi topluma bağlayan saf bağı bilinçlendirmek ve kuvvetlendirmek üzere ulusal olan şeyleri sevmek ve yüceltmek demektir. Bu anlamdaki milliyetçilik Avrupa’da ve bizde yeni bir kavramdır. Milliyetçilik, milli egemenlik düşüncesi ile birlikte ortaya çıkması II. Meşrutiyet yıllarına rastlar. En geniş anlamıyla milliyetçilik, ferdin mensup olduğu millete sevgi ve saygıyla bağlanmasıdır. Bu bağlılık, devleti ve milleti korumak hususunda fedakarlıktan kaçınmamak, milletin varlığını geliştirmek, kudretini artırmak ve milletin dinine, diline, ahlakına, maddi ve manevi bütün değerlerini içselleştirmek olarak karşımıza çıkar. (Keskin, 1999, s.8).

Atatürk milliyet prensibini: *“Asri olan milliyet prensibi milletlerarası genelleşmiştir. Biz de Türklüğümüzü muhafaza etmek için gayretle itina edeceğiz. Türkler medeniyette asildirler. Bir milletin diğer milletlere nispetle tabii veya müktesap hususî karakterler sahibi olması, diğer milletlerden farklı bir uzviyet teşkil etmesi, çoğunlukla onlardan ayrı olarak, onlara paralel inkişafa çalışır olması keyfiyetidir”* şeklinde tanımlamıştır (İnan, 1971, s.59).

Atatürk’ün milliyetçilik telakkisi, akılcı, asri, uygar, ileriye dönük, demokrasiye uygun, toplayıcı, birleştirici, yüceltici, insani ve barışseverdir (Feyzioğlu, 1986, s.35).

Millet kelimesi Arapça “Din, mezhep veya bir din veya mezhepte bulunanlar grubu” anlamında olup çoğulu mileldir (Uysal, 1996, s.79) . Fransızca Nationalite, İngilizce Nationality, bir insanın vatandaşı veya uyruğu olduğu devleti ifade eder. Almanlar, hukuki vatandaşlık anlamında Staatsangehörigkeit; etnik anlamda Nationalitat sözcüğünü kullanırlar. Türkçe’de bu anlamlara karşılık olarak üzere tebaa, millet/milliyet kavramları kullanılır (Lewis, 2004, s.342).

Millet olarak adlandırılan en büyük toplumsal sınıfı, birçok düşünür farklı şekillerde ifade etmişlerdir: “Hegel, milliyetin esrarengiz bir ruh olduğunu söyler. Fransa’da Le Play, Almanya’da Ratzel, coğrafi şartların, milli hayata şekil verdiğini söylüyorlardı. Kautsky, milli hayatı, iktisadi menfaat birliği sayma hususunda klasik iktisatçılarla birleşiyordu” (Eröz, 1987, s.59).

Millet, toplumun ulaştığı son aşamadır. İlk çağlarda bir sivil medeniyeti olduğu gibi, bugün de bir medeniyet vardır. İnsanlığın en üst seviyesi olan millet, modern

medeniyetin temeli olan gerçek cemiyettir, diğer deyimle bilinçli topluluktur. Medeni olmak, ancak kuvvetli bir millet olmakla mümkündür (Ülken, 1948, s.169)

Dilimizde millet kelimesi, önceleri bütün Müslümanların topluluğunu ifade edecek şekilde, ‘Milleti İslamiye’ olarak kullanılmıştır. Osmanlı teokratik anlayışına dayandığı için millet kavramı ile din birliği olan toplum kastedilmiştir.(Eroğlu, 1995, s.1)

Bilindiği gibi devleti meydana getiren mecburi üç temel unsur vardır: Millet, ülke ve egemenlik. Bir devletin meydana gelebilmesi için gerekli olan ilk şey insan topluluğudur. İnsanlar olmadan bir devletin kurulması mümkün değildir. İnsan topluluğu devletin beşerî unsurudur. İnsansız devlet olmaz. İnsan topluluğu ögesini ifade etmek için değişik terimler kullanılıyorsa da biz “millet” kelimesini kullanacağız (Gözler, 2001, s.108-123). İncelememizde ‘‘Millet’’ kelimesini üstün tutmamızın nedeni, Milli Mücadelenin temel argümanı olarak, modern manada kullanılmış olması, anlamının Milli Mücadeleden güç kazanmış olmasındandır. Ayrıca 1961 ve 1982 Anayasalarının da ‘Milli’ ve ‘Millet’ deyimlerine yer vermesi, bu kavramlara hukuki açıdan da bir zenginlik katmıştır (Eroğlu, 1992, s.5).

Mümtaz Turhan’ın deyiimiyle, *“Medeni bir cemiyet olmakla, millet olmak arasında hiçbir fark yoktur. Her ikisi de aynı şartları icap ettirmekte ve aynı temel süreçlere dayanmaktadır”* (Turhan, 1965, s.6)

Aynı görüşü savunan J.T.Delos’a göre ‘ *‘millet, medeniyetin doğurduğu en önemli belki de en gelişmiş bilinçli topluluktur’’* (Delos, 1944, s.169)

Ziya Gökalp’a göre de, toplumsal gelişmenin zirvesi ulustur. Bu aşamada, birey teokratik ve feodal düzene olduğu kadar eskimiş dinsel geleneklere de başkaldırmaktadır (Heyd, 1979, s.72).

Sosyolojik anlamıyla millet, yalnız tabiiyet ifade etmez. Milletin fertleri arasında aynı dili ve aynı kanunları ve aynı coğrafi sınırları paylaşmanın ötesinde onları bir arada tutan kültürel özelliklerin de bir arada bulunması gereklidir. Hukuki ve siyasi anlamda millet, resmi dili ve kanunları müşterek coğrafi sınırları ortak insanların birleşimidir (Safa, 1961, s.55).

Ziya Gökalp ve Peyami Safa'nın millet hakkındaki görüşlerinin ortak noktası, iki düşünürün de milleti oluşturan iki ana unsurun ortak geçmişe ve kültürel bağlara sahip bulunma düşüncesidir (Feyzioğlu, 1986, s.35). Ziya Gökalp, bu düşünceye sahip olmakla birlikte millet hakkındaki çeşitli görüşleri de şu şekilde ortaya koymuştur:

1- Irkî Türkçülere göre millet ırk demektir (Gökalp, 1970, s.16). Irk kelimesi esas itibarıyla zoolojiye ait bir terimdir. Her hayvan çeşidi anatomik nitelikleri bakımından birtakım türlere ayrılır. Bu türlere ırk adı verilir. İnsanlar arasında da geçmiş zamanlardan beri “beyaz ırk, siyah ırk, sarı ırk, kırmızı ırk” denilen dört ırk tasnifi vardı. Bu sınıflama hala önemini korumaktadır.

2- Etnik Türkçüler de milleti kavim zümresiyle karıştırırlar. Kavim, aynı anadan, aynı babadan üremiş, içine hiç yabancı karışmamış, aynı soydan olan bir zümre demektir. Daha önceki toplumlar, genellikle saf ve yabancılarla karışmamış birer budun olduklarını söylerlerdi. Oysaki toplumlar, tarih öncesi zamanlarda bile kavmiyetçe homojen değillerdir. Kavmi saflık, hiçbir toplumda olmamakla beraber, eski toplumlar, kavmiyet ülküsünü izlemişlerdir.

Sosyal gelişimin o aşamasında yaşayan milletler için kavmiyet idealini ön plana çıkarmak olağan bir hareket olduğu halde, bugün içinde bulunduğumuz koşullarda normal değildir. O aşamada bulunan toplumlarda sosyal dayanışma yalnız dindaşlık anlayışından ibaretti. Dindaşlık kandaşlığa dayanınca, doğal olarak, sosyal dayanışmanın özü de kandaşlık olur.

Bugünkü toplumsal durumda ise, sosyal dayanışma kültür birliğine dayanmaktadır. Kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması terbiye vasıtasıyla olduğu için, kandaşlıkla hiçbir ilgisi yoktur.

3- Coğrafi Türkçülere göre millet, aynı ülkede oturan halkların tümünü kapsamaktadır. Amerikan milleti, Belçika milleti gibi...

4- Osmanlıcılara göre millet, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan vatandaşları içine alır. Oysa bir imparatorluğun bütün vatandaşlarını tek bir millet kabul etmek büyük bir hatadan ibarettir. Çünkü bu topluluğun içinde ayrı kültüre sahip birçok millet vardır.

5- İslam birliği savunucularına göre millet, bütün Müslümanların bir araya

getirilmesi demektir. Aynı dinde bulunan insanların tamamına ümmet adı verilir. Yalnız dilde ve kültürde ortak olan millet zümresi ise bundan ayrı bir şeydir.

6- Fertçilere göre millet, bir adamın kendisini mensup addettiği herhangi bir cemiyettir” (Gökalp, 1970, s.16-20).

Rönesans ve reform hareketlerinden sonra, milli nitelikleri bulunan ve milli niteliklere dayanmak suretiyle teşekkül eden topluluklar tarafından kendilerine özgü bir devlet kurma fikri gelişmeye başlamıştır. Kilise ve devlet birbirinden ayrılarak milli devlet ve milli kiliseler oluşmaya başlamıştır. Fransız Devrimi ile milletle hükümdarın aynı şeyler olduğu anlayışı yerine devletin de oluşmasında insan topluluğunun da rol alması görüşü hakim olmaya başlamıştır. 1791 Fransız Anayasası’nda ilk olarak, belki bugünkü anlamda olmamak üzere nation (millet), nationalite (milliyet), national (milli) kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle de soy ve dil birliğine dayanan ve milli bir karakter arz eden insan topluluklarının nation (millet) kelimesi ile ifade edildiği bu dönemde görülmektedir (Eroğlu, 1992, s.6).

Fransız Devrimi’nin yeşerttiği fikirleri, Napolyon’un emperyalist politikasına karşı tepki olarak ‘millet’ ve ‘milliyet’ gibi kavramlar, siyaset sahnesinde kullanılmaya başlanmıştır (Eroğlu, 1992, s.6).

Toplulukları birbirinden ayıran, onlar arasında ayrılığa sebep olan ırk, dil, din ve kültür gibi farklara önem veren bu kavramlar 19.yy sonlarına doğru Avrupa’da yayılmaya başlamıştır. Yine bu dönemde de millet ve milliyet gibi kavramlar teori alanında da değişik görüşlerin dillendirilmesine konu olmuştur. Soy ve dilbirliğine dayanan topluluklar, ayrı bir devlet kurma yolundaki çabaları ile heterojen yapıya sahip imparatorlukları etkilemeye başlamış ve sonuç olarak da bu imparatorluklar yıkılmaya mahkum olmuşlardır. Fakat, 20.yy özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası millet anlayışına yeni bir yön vermiş, soy ve dil birliklerinin yerini ideal ve kültür birliğine dayanan insan toplulukları almıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra insan haklarının milli ve milletlerarası planda yer alması millet kavramına yeni bir anlayış getirmiştir. İnsana verilen değer, insanın toplum ilişkilerinde oynadığı rol, milleti soy ve dilbirliğinin ötesinde, kültür ve ideal birliğine doğru yöneltmiştir (Eroğlu, 1992, s.6-7).

Millet kavramına Osmanlı belgelerinde ilk kez 1517 tarihli bir fermanda rastlanılmaktadır. Ferman, Kudüs’ün fethinden sonra Ermeni toplumuna kiliselerinde

dini özgürlüklerinin devam etmesiyle ilgilidir. Yine fermenda Habeş, Kıpti ve Süryani milletlerinin Ermenilerin “hem- milletleri” olduğu belirtilmektedir (Adıyeke, 1997, s.41). Millet kelimesi, Osmanlı Devleti’nde özellikle XIX. yüzyıldan sonra Hristiyanlar ve Yahudiler gibi Müslüman olmayanları ifade etmek için de kullanılmıştır (Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 1989, XVI, 9).

I.B. MİLLETİ MEYDANA GETİREN ETKENLER

Milleti meydana getiren etkenler, etnik köken birliği ve vatan birliği gibi tabii veya objektif etkenler ile dil, sanat, edebiyat, terbiye, milli tarih ve ideal birliği gibi manevi veya subjektif etkenler ve devlet halinde teşkilatlanma ve ortak maddi menfaatlere bağlanma gibi siyasi, hukuki ve iktisadi etkenlerdir. Millet, işaret ettiğimiz bu üç grup etkenin yardımıyla meydana gelen karmaşık sosyal ve hukuki bir gerçektir. Millet, ne yalnız etnik köken birliğine, ne yalnız vatan birliğine, ne dil, tarih, ülke birliğine ne de siyasi, hukuki ve iktisadi birliğin mahsulüdür.

Milletin meydana geliş hakkındaki açıklamaların, milletin her şeyden evvel bir sosyal realite olduğunu göz önünde tutmak gerekir. Gerçekten, milletler saf olmasa da bir ırki birlik tohumu veya çekirdeği etrafında teşekkül edip, muayyen bir toprağa bağlanarak, kökleri ortak duygu, ortak şuur ve ortak gelişme aşamalarından geçip manevi bir varlığa yükselmektedir. Şu halde, millet tabilikten sosyalliğe ve sosyallikten maneviliğe doğru bir dönüşümle, kan ve yurt birliği gibi biyolojik ve tabii etkenleri dahi, medeniyet basamağından yükselişi nispetinde manevileştiren bir sosyal müessese, tabiat ile hürriyetin, madde ile ruhun kaynaştığı bir sosyal sentezdir. Bundan dolayıdır ki, millet bir bayrak altında yaşamak iradesini taşıyan ve bir arada yaşamaktan mutluluk duyan insanlar topluluğudur. Böyle bir millet anlayışı, şövenlikten uzak olduğu kadar, yanlış bir enternasyonalizme izin vermeyen bir anlayıştır (Kubalı, 1969, s.33).

I.B.1. Milletin Meydana Gelişinin Objektif Etkenlerle İzahı

I.B.1.a. Ortak Ülke

Bir milleti var eden en temel unsur ortak bir ülkedir. Ortak toprak, milleti oluşturan en doğal ve maddi elemandır. Millet, ortak vatan toprakları üzerinde doğup yaşayan insanlardan meydana gelmiş bir gruptur. İnsan her varlık gibi genel uyum kanununun hükmü altındadır. Aynı şartlar içinde yaşayan insanların bu ortak çevreye uymaları demek, aralarında zaruri olarak birçok ortak özelliklerin, yakınlık ve benzerliklerin oluşması demektir.

Gerçekten de aynı vatan toprakları üzerinde, aynı iklim ve şartları içinde doğup yaşayan insanlar arasında ister istemez bir takım bağılıklar ve yakınlıklar meydana gelecek ve insanlar birbirlerini arayıp birleşeceklerdir. Ancak, ortak toprağın insanların birbirlerine yaklaştırmacı ve kaynaştırmacı etkisi ortada ise de milletin oluşmasında ortak ülke unsurunun tek başına yeterli bir etken olduğunu söylemek zordur. Biz Anadolu insanı olarak yüzyıllarca beraber doğup yaşadığımız bazı Türk olmayan unsurlarla kaynaşip birleşebildik mi? (Başgil, 1943, s.134)

I.B.1.b. Ortak Kan

Bir millet her şeyden önce soy birliğidir. Damarlarında geçmiş zaman karanlıklarına gömülmüş ortak ataların kanı dolaşan ve aynı soy kökünden gelen insanlar, nerede doğarsa doğsun ve yaşarsa yaşasın, aynı milleti teşkil ederler. Bu görüş esasen Alman görüşüdür ve Hitler Devri ırkçılığının dayandığı temellerden biridir. Bu görüşte gerçeklik payı yoktur demek esasen çok da doğru bir ifade olmayacaktır. Hiç şüphe yok ki, ortak kan yahut soy insanları bir araya toplayan ve birbirlerine tabii bir surette bağlayan en kuvvetli bağıdır, fakat bu bir temenniden ibarettir. Örneğin; Türk etnisitesine bağlı olan insanlar Asya ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerine yayılmış bulunmaktadır. Bu durum aynı soydan gelen insanların aynı millet camiası içinde yaşamadıklarının açık bir misalidir. Sonra bugün soy birliğini ilmi bakımdan tayin ve tespit etmeye de imkan yoktur. İnsanlığın yüzyıllar süren uzun ömründe geçirdiği sonsuz gelişmeler göz önüne alınırsa, bugün yeryüzünde saf etnik kökenini korumuş tek bir topluluk gösterilemez (Başgil, 1943, s.138).

Bu görüş millet ile ırkı birbirine karıştırmakta ve bu iki ayrı realite arasında bir fark gözetmemektedir. Irk ile millet birbirine karışmaz. Irk, millete kıyasla daha büyük bir topluluktur. Millet bu geniş topluluk içinden çıkarak ayrılmamış ve belirli vasıflarda bir grup teşkil etmiştir. Irk, biyolojik bir vakıadır. Millet ise daha çok tarihi bir varlıktır. Özetlersek, millet topluluğunu yaratmakta kan birliği önemli bir etken ise de bu birlik gerçekte hakikat olmaktan çok bir kanaat ve inançtır (Keskin, 1999, s.4).

Ziya Gökalp, “ *Anatomik vasıfların sosyal karakterler üzerinde hiçbir tesirinin olmadığına ispatlandığını, ırkın bu suretle sosyal sınıflarla hiçbir ilgisinin kalmadığını, sosyal seciyelerin bir toplamı olan milliyetle de bir ilgisinin kalmaması gerektiğini*’ belirtmektedir (Gökalp, 1970, s.17).

I.B.1.c. Aynı Dine İnanma

Aynı dinin mensubu olmanın insanlar arasında kaynaştırıcı birleştirici ve anlaştıracı olduğu gerçeği çok önemlidir. Eski çağ dönemlerinde dini törenler mahalli ve taptıkları putlar mahalli idi ve aynı putlara tapan insanlar ayrı birer topluluğu meydana getirmişlerdir. Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi büyük semavi dinleri mahiyetleri itibariyle cihanşumul olmakla beraber, mensuplarını birer merkez etrafında toplayan kuvvetlerdir. Anadolu toprakları üzerinde varlığımızı sürdürmemizde ve Türklüğümüzün korunmasında İslamiyet’in rolü vardır. Atalarımız İslami bir iman ve gayretlerle elde ettikleri vatan topraklarımızı yine bu iman ve gayretle Türkleştirmişlerdir (Başgil, 1943, s.134).

Bir milleti oluşturmadaki objektif etkenlerin önemini değerlendirdiğimizde : Buraya kadar gözden geçirdiğimiz olguların hiçbiri tek başına milleti meydana getirmek için yeterli değildir. Bugün aynı soydan gelenlerin tamamı aynı millet topluluğu içerisinde yaşamamaktadır. Aynı ülkede ve aynı bayrak ve buyruğa tabi olarak yan yana yaşayan insanların hepsi de aynı millet topluluğuna mensup değildir. Batı dünyası baştan başa hristiyan olduğu halde, bugün ayrı milli topluluklara ayrılmıştır. Bugün aynı dil ile konuşan insanlar da bir millet topluluğu teşkil etmemektedir. Şu halde, millet varlığında yalnız objektif etkenlerin varlığı yeterli değildir. Bu konuda daha etkili başka bir faktörün bulunması gerekmektedir. Bu faktör ise subjektif, yani manevidir ve birlikte yaşama arzusu ve iradesidir (Keskin, 1999, s.5).

I.B.1.d. Ortak Dil

Ortak dilin millet varlığındaki rolü çok büyüktür. Ortak dil, ırk birliğinin bile delilidir. İlk bakışta millet, aynı dili konuşan insanlardan meydana gelmiş bir gruptur. Aynı dil ile konuşan insanlar için aynı ırktandır denilebilir. Alman ırkçılığının dayandığı dayanaklardan biri de bu olmuştur. Ortak dilin millet birliğine en kuvvetli dayanak teşkil ettiğine şüphe yoktur. Ancak, mesele şuradadır: Acaba millet mi dilini yapar, yoksa dil mi milleti yaratır? Dilin kendisi sosyal bir realitedir ve her sosyal kuruluştan çok tarih ile ve sosyolojik gelişmelerle açıklanır. Bu sebepten dil de millet birliğinin meydana gelmesi için yeterli bir etken değildir. Türkçe konuşan kimse için gerçekten Türktür denilemez (Başgil, 1943, s.139).

I.B.2. Milletlerin Meydana Gelişinin Subjektif Bir Görüşle İzahı

Millet, birlikte yaşama arzusu ve iradesiyle birleşmiş insanlar grubudur. Gerçekte bir millet, her şeyden önce bir gönül birliği ve bir ruh anlaşmasıdır. Ruhları birbirleriyle anlaşılan ve gönülleri bir birini çeken insanlardır ki, sürekli bir hayat ve mukadderat ortaklığı halinde bir millet vücuda getirir. Millet, birbirini arayan, seven ve birbirine gönül bağıyla bağlanan insanların yarattığı şuurlu bir topluluktur. Bir millet, aynı ağılda yan yana yaşayan aynı soydan ve renkten hayvanlar gibi bir sürü değildir. Objektif etkenlerin bir milleti oluşturmada yeterli olmadığının açık misali Osmanlı İmparatorluğu'dur (Başgil, 1943, s.143).

Biz, Osmanlı ülkesinde yüzyıllardır beraber yaşadığımız yabancı unsurlarla aynı milleti teşkil edemedik. İyi günlerimizde olduğu gibi, kötü günlerimizde de yoldaş olamadık. Birleşmemize biricik engel, aramızda gönül bağlarının, birlikte yaşama arzu ve iradesinin yokluğu idi (Başgil, 1943, s.143).

Şüphe yok ki, millet bir gönül birliği, bir ruh aşılması ve bunun hukuki ifadesi olan birlikte yaşama arzu ve iradesidir. Bu birlik ve anlaşma nasıl doğar? Bunun doğması için elverişli bir zemin lazımdır. Bu zemin ortak ülke, dil , soy, din, tarih gibi objektif etkenlerdir. Demek ki bir milletin var olması için objektif ve subjektif

etkenlerin bir birini takviye etmeleri gerekmektedir. Bu noktada siyasi faktörlerin rolü ciddiye alınmalıdır (Başgil, 1943, s.143)

I.B.3. Siyasi Faktörler ve Ortak Menfaat Duyguları

Osmanlı hükümdarlarının birleştirici ve temsil edici çabaları nedeniyledir ki, bugün Anadolu'yu baştan başa bir Türk diyarı görmekteyiz. Siyasi kuvvet, aslında mevcut milli bir bünye farz eder. Millet siyasi kuvvetin temel yapı taşıdır. Ortak menfaatlerin birleştirici etkisini göz önüne aldığımızda, bu bir anlayış meselesidir ve birleştirici rol oynayan da aslında bir menfaat değil, bu anlayıştır.

Bir insan grubunun bir gönül birliği halini alarak bir millet meydana getirmesinde siyasi kuvvet ve teşkilatının ciddi payı vardır. Bu kuvvet adalet çerçevesinde hareket etmelidir. Millet adil bir çevre içinde birliğini duyar ve yaşar. Bunun içindir ki zulüm ile idare edilen memleketlerde gönül birliği halinde bir millet doğamaz. Çünkü Adaletle uygun politika üretmeyen yönetimler insanları birbirinden ayırır, insanlar arasında husumete sebep olur. Adaletle uygun idare edilmeyen bir ülke, millet evi değil, bir esir kampı olur. Esarete ise hayat yoktur (Keskin, 1999, s.6).

I.C. MİLLİYETÇİLİĞİN TANIMI VE ANLAMI

Milliyetçilik, bir fikir akımı veya sosyal politika prensibi olarak, milli menfaati gerçekleştirme bir ülkü etrafında toplanmayı ifade eder. Milliyetçilik, ideal ve kader birliğini sağlamayı amaçlayan bir prensiptir ve toplumu yüceltme amacını gösterir. Çağımızda milliyetçilik, insanı bir topluma bağlayan en kuvvetli bağıdır ve modern toplumların tarihi süreçsel içerisinde gelişmesinin bir ürünüdür.

Her milletin milliyetçilik anlayışı değişik ve farklı olduğundan, ne kadar milliyetçilik akımı varsa o kadar milliyetçilik anlayışı vardır. Her milliyetçilik akımının özellikleri kendine özgüdür. Bütün milliyetçilik akımlarını kapsayan bir tanım yapmak imkansızdır. Milliyetçilik ülkeden ülkeye değişmekle beraber aynı ülke içerisinde de ülkenin şartlarına bağlı olarak değişmektedir. Bununla beraber, modern anlamda milliyetçiliğin ortak özelliklerini de tarif etmek mümkündür (Shafer, 1964, s.9-16).

J.H.Hayes'e göre “ *Milliyetçilik, kendilerini aynı milletin üyesi sayan kişilerin duydukları bir arada, aynı sınırlar içerisinde, bağımsız bir hayat sürmek ve teşkil ettikleri toplumu yüceltmek isteğidir*” (Ülman, 1959, s.319).

Sadri Maksudi Arsal, Carlton J.H.Hayes'den değişik olarak milletin tarihi oluşunu ön plana çıkaran bir anlayışla milliyetçiliği tarif etmektedir: “*Milliyetçilik, yani milliyet duygusu bir millete mensup fertlerin, milli tarihlerine, milletlerin mazideki hem parlak hesaplarına, hem de felaket ve ızdıraplarına karşı derin bir ruhi bağlılık ve hürmet hissi şeklinde tecelli eder. Fakat milliyetçilik, milliyet duygusu ancak maziye, mazideki şeylere bağlılıktan ibaret değildir. Milliyet hissinin tecelli ettiği diğer bir saha vardır o da istikbale yönelmiş emel, gaye ve düşünceler sahasıdır*” (Arsal, 1955, s.65-74)

Milliyetçilik, bireyi topluma entegre eden bağ olarak milliyet, vatandaşlık veya milliyet duygusu şeklinde de açıklanmaktadır. Ancak milliyetle, milliyetçilik arasında fark vardır. Milliyet, bir millete mensup olma, bir millete bağlı olma durumudur. Milliyetçilik ise, bir millete mensup kişilerin mensup oldukları millete karşı besledikleri bağlılık duygusu ve şuurudur. Kişinin mensup olduğu kitleye karşı duygusu, bağlılık hissi, milliyet duygusunun esasını, kökünü teşkil etmektedir. Kişinin mensup olduğu topluluğa bağlılığı, hayat mücadelesinden doğan bir zorunluluk olduğu gibi, insanlığın bir medeniyet yolunda ilerlemesinin de bir şartı olmuştur (Arsal, 1955, s.32-33).

Milliyetçilik sadece bir fikir akımı değildir, bir sosyal politika prensibi ve milletlerarası politikanın da temel unsurudur (Bilge, 1966, s.246). Milliyetçilik, önce aynı millete mensup olanların milli bir devlet kurmaları amacını gütmektedir. Milliyetçilik, çağımızda insan topluluklarını modern devlet halinde güçlü bir bütün haline de getirmektedir. Aynı zamanda milliyetçilik bir politik akım olarak bağımsız ve egemen devletlerin kurulmasına imkan verdiğinden, milletlerarası camianın hukuki ve siyasi yönden teşkilatlanmasını da etkilemektedir.

Her milli topluluğun bağımsız bir devlet haline gelmesi, bunun meşru ve gerekli sayılması “*Milliyetler Prensibi*” dediğimiz prensibin doğuşuna sebep olmuştur.

Milliyetler prensibi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında özellikle Avrupa'da etkili olmuş, milli devletlerin doğmasına sebep olmuştur. O dönemde hukuki olmaktan daha çok siyasi bir temel ilke olan milliyetler prensibi, Birinci ve İkinci Dünya

Savaşlarından sonra Asya ve Afrika'da bağımsızlık mücadelelerinin bir bakımdan dayanağını teşkil etmiştir.

Milletlerin milli devlet kurmaları, her milletin kendi ortak amacı ile ilgili bulunmaktadır. Ayrıca milliyetçilik akımı milletlerin iç politikasına yön vererek, milli devletlerde bağımsızlık, egemenlik, eşitlik gibi politik değerlerden başka, milli politika milli menfaat, milli ekonomi gibi kavramları da kıymetlendirerek bu kavramların da iç politika da yer almasına sebep olmaktadır.

Milliyetçilik milli devletlerin kurulmasına yardım ederken, milli devletin kurulması da milliyetçiliği güçlendirmektedir. Milliyetçilikle milli devlet arasında bir bağımlılık ve bir etkileşme süreci bulunmaktadır (Bilge, 1966, s.246-247).

I.D. MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞMASI VE GELİŞMESİ

Milliyetçiliği yaratan şartlar yüzyılların ürünüdür. Özellikle batı Avrupa'da bu gelişmeler toplumsal ve siyasal olayların gelişmesi ile çok yakından ilgilidir.

a) Öncelikle milliyetçilikte ilk adım, feodal düzenin yıkılması ile mutlak hükümdarlığın kurulması olmuştur. Mutlak hükümdarlar feodalizm sistemine son vermişler ve millî sınırlar içinde tek yönetim ve egemenlik kurmuşlardır. Bu düzen millî devletlerin kurulmasında ilk ve önemli aşamayı teşkil etmiştir.

b) İkinci önemli olayda, latincenin milletlerarası bir dil olarak kullanılmasının yavaş yavaş terk edilerek yerine bölgesel veya milli dillerin kullanılması olmuştur. Milli dil, toplumları milli dayanışmaya ve bilinçlenmeye yöneltmiştir. Böylece ayrı dil konuşan topluluklar birbirinden farklılaşmışlardır.

c) Üçüncü önemli olayda Protestanlık mezhebinin yayılmasıdır. Protestanlık mezhebi millî kiliselerin kurulmasına yol açmış, millî kiliselerde orta çağda katolik kilisesinin tekçi egemenliğine son vermiştir. Bu durum aynı zamanda lâik millî devletlerin kurulmasına sebep olmuştur.

d) Dördüncü olarak sayacağımız bir diğer önemli olayda kapitalizmin doğuşu ve esnaf ve tüccar diye anacağımız orta sınıfın meydana çıkması ile millî ekonomilerin oluşmuş olmasıdır. Kapitalizmin ülke dışı görünümü ile emperyalizm ve sömürgecilik milliyetçi akımlar arasında rekabeti de sağlamıştır.

Batı Avrupa’da oluşan bu olaylar değişik zamanlarda, değişik ülkelerde, değişik derecede gerçekleşmiştir. Milliyetçiliğin ortaya çıkması, politik, kültürel, dinî ve ekonomik hayatta önemli değişikliklere sebebiyet vermiştir. Milliyetçilik akımı daha sonraki dönemde, Avrupa’dan Amerika’ya, Asya’ya ve Afrika’ya yayılmıştır (Bilge, 1966, s.253-s.254).

Avrupa’da milliyet fikrinin geç uyanmasının başlıca sebebi Hristiyan dininin yüzyıllar boyunca Avrupa’ya hakim olmasındandır. Avrupa’da din müşterek bir bağ olmaktan çıkınca bağımsız devletler teşekkül etmiş ve böylece milliyet fikri her tarafa yayılmıştır.

Rönesans ile insanlar kilisenin esaretinden kurtulmuşlar; serbest düşünmeye değer vermişlerdir. Rönesanstan sonra, tarihî ve toplumsal şartların değişmesi sonucu, zihinlerin açılması bir yandan insan varlığına olan saygının kendini göstermesi, öbür yandan insanın asıl niteliğinin ne olduğunu araması ulusallık düşüncesinin doğmasına etken olmuştur. Ulusallık insanın esasında kendi hayatı olduğu için, insan bunun arayışı içinde olmuştur. J. J. Rousseau, milliyetçiliğin ilk belirtilerini ortaya koymuştur. Milliyetçilik, vatan aşkı ile paralellik arz etmiştir. Montesquieu ise bir milletin ruhu formülü ile toplumlarda ortak anlayışın varlığını müşahade ederek, milliyetçiliğin ilk belirtilerini fiilî olarak görmüştür.

Fransız İnkılâbı, milliyetçilik akımının gelişmesinde en önemli etkenlerden biridir. Fransız İnkılâbı, millî egemenlik ilkesini benimsemekle, millî bilinci güçlendirmiştir ve “İnsan ve Vatandaş Halkları Beyannamesi’ni”, yayınlamakla da insanları özgürlüğe doğru yöneltmiştir. Batı Avrupa’da ve Amerika’da 19’uncu yüzyıl milliyetçiliğinin gelişmesi liberal bir demokrasinin kurulması ile paralel olmuştur.

XIX. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan önemli değişiklikler, ekonomik faaliyetlerin artması, devletin millî ekonomiyi korumak için ekonomiye müdahalesi, ekonomik milliyetçiliği doğurmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa’da millî devletlerin doğuşu da milliyetçiliğe yeni bir yön vermiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bağımsız devletlerin sayısı artmıştır. Bu artış Birinci Dünya Harbi sonu daha belirli bir şekilde kendini göstermiş, büyük imparatorlukların yerini millî devletler almıştır. Birinci Dünya Harbi sonunda Asya ve Afrika’da bağımsızlık hareketlerinin gelişmesinde Türk İnkılâbının çok önemli etkisi olmuştur.

Millî basının doğuşu, demokratik yolda gelişmeler, insan haklarını milletlerarası plânda ele alınışı XX. yüzyıl milliyetçiliğini XIX. yüzyıl milliyetçiliğinden ayıran en önemli farklardır.

Ancak XIX. yüzyıldan sonra milliyetçilik şanssız bir gelişme de göstermiş, totaliter milliyetçilik akımının bazı ülkelerde güç kazanması ile uygulama alanında etkili olmuştur. İtalya, Almanya, İspanya, Portekiz ve Japonya'da tezahürleri görülen totaliter ülkelerde milliyetçilik devlet elinde bir araç olarak kullanılmıştır. Sovyet Rusya'da ise milliyetçilik akımı zikzaklar çizmiştir. K.Marx, farklılık yaratması sebebi ile milliyetçiliğe karşı çıkmış ve işçi sınıfının dünya hakimiyetini savunmuştur. Lenin, milletlerin kendi haklarını kendilerinin tayin etmelerini savunarak dünya ihtilâline yol açacağını, işçilerin hakim olduğu dünya hükümetinin kurulacağı inancını taşımıştır. Lenin aynı zamanda geri kalmış ülkelerde de milliyetçiliğin teşvik edilmesini savunmuştur. Lenin'e göre bu memleketlerde milliyetçilik burjuva niteliğinde olsa bile baskı altında kalan milletlerin hürriyet duygularını uyandıracak ve harekete getirecektir. Ancak bu hürriyet bir amaç değil işçi ihtilâline doğru bir kademedir, aşamadır.

Stalin döneminin milliyetçilik anlayışı ise Lenin'den farklı yönde gelişmiştir. Stalin, yönetiminde merkeziyetçiliğe yer vererek, milletlerin kaderini kendilerinin tayin etmeleri prensibini bir yana iterek, totaliter bir devlet yönetimini uygulama alanına sokmuş ve baskı idaresi kurmuştur. Stalin'e göre milliyetçiliğe sapmak, millî burjuvaların Sovyet sistemini yıkmak ve kapitalizmi yeniden kurmak teşebbüslerini yansıtmaktadır" (Bilge, 1966 , s.262).

Stalin, 1941 yılında Almanya'nın Sovyetler Birliğine saldırması üzerine, Sovyetler Birliğinin tehlikeye düşmesine karşın halkı fedakârlığa yöneltmek için millî duygulara hitap ederek, değer vererek Sovyet ülkesini savunmaya çağırmıştır. Sovyet milliyetçiliği totaliter bir hüviyet taşımakta, körü körüne, devlet baskısı altında uygulama alanı bulmaktadır.

Sovyet yöneticileri başlangıçta Marks'ın ve Lenin'in görüşlerine ve eylemlerine sadık kalarak ulusçuluğa karşı enternasyonalist bir görüş savunurken, diğer taraftan gerek ülke içinde ve gerekse ülke dışında, Rus çarlarından devir aldıklarından sonra koyu bir milliyetçilik politikası izlemişlerdir. Panislâvist, Rus emperyalizmin manivelası olmuştur. Sovyet yöneticilerinin izledikleri Ruslaştırma politikası, Rus

milliyetçiliğini, katı ve otoriter uygulama ile gerçekleştirmiştir. Marksist doktrin, Sovyet Rusya'da uygulamada Rus milliyetçiliği hüviyetini kazanmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa'da uygulama alanında başarı sağlayan milliyetçilik, yirminci yüzyılda tüm dünya halklarını sarmış, tarihin en güçlü siyasî akımı olmuştur. Milliyetçilik hareketi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle sömürge altındaki ülke halklarının bağımsızlıklarına kavuşma hareketi ile birlikte yeni boyutlar kazanmıştır. Nüfusun sür'atle artması, eğitimin yaygınlaşması, iletişim ve propaganda tekniklerinin gelişmesi milliyetçiliğe yeni boyutlar kazandırmıştır.

Ekonomik hayatta ve toplumsal yaşantı biçimindeki değişmeler, milletlerarası ilişkilerin gelişmesi ve sıklaşması, eğitimin yeni bir yön kazanması, milletlerarası dayanışmaya duyulan ihtiyaç, insanoğlunun yaşantısını uluslar üstü boyutlar içinde değerlendirmesini zorunlu kılmıştır. Bu tür bir gelişme millîlikten milletlerarası ilişkilere dönüşümü gerekli kılmakla beraber ancak, bu tür bir gelişmenin uzun bir mücadele sonucu olabileceği olayların gelişmesi ile görülmüştür. Çünkü milliyetçilik, siyasî, ekonomik, toplumsal ve duygusal bakımdan kazanılmış hakları korumakta ve bunların devamını sağlamaktadır (Gönlübol, 1978, s.334).

I.E. GENEL OLARAK MİLLİYETÇİLİĞİN ÖZELLİKLERİ

Tarihî gelişmesinin bir ürünü olarak gelişen milliyetçilik, Batı Avrupa'da ve Amerika'da liberal demokrasinin kurulması ile paralel olarak gelişmiştir. İlmî açıdan değerlendirilen milliyetçilik, akla değer verir, şuurlu bir nitelik taşır. Modern anlamıyla milliyetçilik, mantıkî düşünceye, sağduyuya ve adalete dayanır. Kültürlü fert ve milletlerin milliyetçiliğidir. Millet içinde beşerî dayanışmaya değer verdiği gibi, başka milletlerin de hürriyetine ve istiklâline hürmet eder.

Modern milliyetçilik, sosyolojik ve psikolojik esaslara dayanır. Kan tahlili ile uğraşmaz, kafa taslarının şekli ile ilgilenmez. Kan değil ruh arar. Modern anlamda milliyetçilik hürriyetçidir, liberaldir. Eşit değerler arar, eşitlik prensibine dayanır.

Üstün millet-aşağı millet nazariyesini reddeder. Kendi milletin diğer milletler üzerinde hukuk, hürriyet ve adalet esaslarına aykırı bir yolda tahakküm hakkı olduğunu iddia etmediği gibi, diğer milletlerin de kendi milleti üzerinde tahakküm teşebbüslerini de fikirle, kalemle gereğinde silâhlı mücadele ile reddeder. Modern milliyetçilik

milletlere, saygı esasına dayanır, barışçıdır. Tecavüz harplerinin karşısındadır. Barış ve güvenliği ve milletlerarası iyi münasebetleri, milletlerin normal gelişmesinin şartı sayar.

Modern milliyetçilik, İnsanî yönü ve niteliği ile federal dünya düzeninin kurulmasını amaç bilir. Milletlerin hürriyetleri ile bağdaşacak federal bir dünya düzeni teşkilini, kültürlü insanlığa düşen bir vazife sayar.

Modern milliyetçilik idealist bir nitelik taşır ve iyimserdir. İnsanlığın geleceğine güvenle bakmakta, milletlerarası barış ve güvenliğin kurulmasını ve devamını arzulamakta, ekonomik ve sosyal kalkınmaya insanlık ölçüsünde değer vermektedir.

Modern milliyetçilik, sınıf, zümre ayrığına, bir sınıfın veya zümrenin diğer sınıf veya zümreler üzerinde tahakküm kurmasına karşıdır. Bu şekilde tahakküm yolunu sağduyuya aykırı, adalet ve hürriyet esasları ile bağdaşmaz bulur (Aarsal, 1955, s.262).

Modern milliyetçilik veyahut diğer deyimle; şuurlu milliyetçilik veya rasyonel milliyetçilik, İlmî açıdan milliyetçiliğin değerlendirilmesidir. Modern milliyetçiliğin en önemli özelliği bilime dayalı olması, bilimci olmasıdır. Modern milliyetçiliğin bir diğer yönü de demokrasiye yer vermesi ve demokratik bir nitelik taşımasıdır. Sadri Maksudî Aarsal’a göre “*Şuurlu milliyetçilik mahiyeti ve temayülü itibariyle demokratik bir ruhî hadisedir. Onun için şuurlu milliyetçilik ancak hür ve demokratik milletlerde inkişaf edebilir*” (Aarsal, 1955, s.97).

Milliyetçilik; ırkçılık (rasizm), kozmopolitizm, mukaddesatçılık (ümmeçilik), şovenizm, totaliter milliyetçilik ve komünizm gibi akımlara karşıdır, bu akımlarla milliyetçiliği bağdaştırmak mümkün değildir.

İlmî açıdan bir farazi görüşe dayanan ve çok defa emperyalist emellere yarayan ırkçılık, millet gerçeğinin sübjektif unsurlarını değerlendirmedeği gibi kültür, dil ve ideal’e gereken yeri vermediği için sosyal, politik ve hukukî bir gerçek olamayacağı için, milliyetçilik akımı ile de bağdaşmaz. Irkçılık ayrıca üstün ırk, aşağı ırk ayırımı yaptığından modern milliyetçiliğin değer verdiği eşitlik prensibine, adalet ve hakkaniyet anlayışına da karşıdır. Irkçı milliyetçilik tamamen antidemokratiktir ve emperyalisttir (Eroğlu, 1992, s.32).

Ali Fuat Başgil’e göre, “*Milliyetçilik, sivil manasıyla, millî olan şeyleri sevmek ve takdis etmektedir. İçtimaî siyaset prensibi olarak da milletin bütünlüğünü ve*

büyükliğini temine çalışmak ve milletçe hürriyet ve istiklâl içinde yaşamayı hedef almaktır. Binaenalyh milliyetçilik sırf memleket içi bir harekettir. Irkçılık ise, memleket hudutlarını aşan ve bu sebeble milletlerarası sulhü tehdit eden bir politikadır. Milliyetçilik terbiyesi, barışçı ve insaniyetçi bir prensiptir. Irkçılık ise aynı bir ırktan gelen veya geldiği farz olunan bütün insanları aynı bir bayrak ve buyruk altında toplamayı gaye edinen hırçın ve mütecaviz bir politikadır” (Başgil, 1960, s.147)

Kozmopolitizm ve kozmopolitçilik, dünya vatandaşlığını temel aldığından milliyetçiliği tamamıyla red eder, onu zararlı ve gereksiz görür. Milliyetçilik, insanlığı inkâr etmediğinden, milletle insanlık ailesi arasında en mutlu bağı aradığından, kozmopolitçiliğin tenkitleri yersiz ve gereksizdir. Kozmopolitçilik, insan nevini tek bir millet ve dünyayı da kendi vatanı saydığından tarihî ve sosyolojik gelişmelere ve gerçeklere de aykırıdır.

Diğer ulusları hor ve aşağı gören kendi varlığını da üstün ve mutlak gören mutaasıp şovenizm akımı da modern anlamıyla milliyetçiliğin karşısındadır. Şovenizm, önce eşitlik ilkesiyle bağdaşmaz ve emperyalist emellere araç olduğundan uluslararası güvenlik ve barış için de tehlikeli ve zararlıdır. Şovenizm, insanlığın beraber yaşama ülküsüne bağlı olarak dayanışma içerisinde yükselmesine de karşıdır.

Totaliter milliyetçilikte, insan yerini artık devlete terk ettiğinden devlet en yüksek ideal olmuştur. İnsanın, kendisinin insan olmasından ötürü bir değeri kalmadığından, varlığının gayesi devlet için çalışmak ve onu başarıya ulaştırmak olmuştur. Totaliter milliyetçilikte insanın değeri olmadığından dolayısıyla da ona bağlı hak ve hürriyetlerin bir değeri olmadığından; totaliter milliyetçilik modern anlamıyla milliyetçiliğin karşısındadır. Bugün sosyal ve politik gelişmeler karşısında değerini kaybeden totaliter milliyetçilik bir dönem faşist İtalya ve Nazi Almanya’ında yaşanmıştır. (Bilge, 1966, s.257-263).

Modern anlamıyla milliyetçilikte millet iradesi, millî hâkimiyetin bir sonucudur. Siyasî ümmetçilikte ise, hâkimiyetin temeli İlâhi iradedir. Bugün Arap memleketlerinde dahi milliyetçiliğin dine dayanmadığı görülmektedir (Bilge, 1966, s.271-272).

Son zamanlarda dilimizde kullanılan “mukaddesatçı milliyetçilik” deyimi, modern anlamda milliyetçilikle bağdaşmayan, yanlış ve hatalı bir deyimdir. Mukaddesatçılık adı ile ortaya atılan siyasî ümmetçilik, milliyeti reddeden bir tür

akımdır. Esas itibariyle ümmete dayanır, İslâm birliğini, ümmet birliğinde arar. Modern anlamda milliyetçilikle ümmetçi milliyetçiliği eşitlik, demokrasi ve toplumda din hürriyeti bakımından bağdaştırmak mümkün değildir.

Milliyetçilik, millet duygusunu geçici bir kuruntudan ibaret sayan ve milletleri sadece bir devir ekonomisinin gereği olarak değerlendiren ve materyalizme dayanan komünizme karşı da bir fikir ve idealdir. Marksist teoriye göre, milliyetçilik emperyalizme hizmet etmiş, onun dayanağı olmuştur.

Milliyet hislerinin başarısı ile monarşi düzenini yıkan milletler daha sonra dünya üzerinde İktisadî imparatorluklar kurmaya çalışmışlardır. Burjuvazi, millî mefkûreye dayanan bir toplum düzeninin kurulmasını menfaatleri gereği görmektedir. Millî mesele, kapitalizmin gelişmesi ile güçlenmiştir, kendini güven altında bulundurmıştır. Kapitalizmin hakim olduğu geri toplum düzeninde milliyet mefhumunun yerini din mefhumu almıştır, önceleri ümmet olan şey, şartların değişmesi ve ilmin gelişmesi ile millet olmuştur (Vefik, 1936, s.3).

Marks, Engels ve Lenin'e göre, milliyetçilik geri bir sosyal sistemin özelliğidir ve ilerici sosyalistlik ve komünistlik karşısında tasfiye olmaya mahkûmdur. Marksizm, milleti ancak ekonomik koşullardan doğan, ekonomik koşulların değişmesi ile de sona erecek geri bir sosyal düzen saymaktadır. Ayrıca Marksizm, dünya işçilerinin vatanlarını unutarak, milletleri yok farz ederek birleşmelerine engel olduğu için milleti ve milliyetçiliği red eder.

Milliyetçilik her şeyden önce insan şahsiyetine ve hürriyetine değer verir. Fransız inkılâbı ile milliyetçilik ve liberalizm cereyanlarının birlikte gelişmesi bir tesadüf değildir. Şuurlu milliyetçilik, insan şahsiyetine değer verdiği ve hürriyeti benimsediği için medenî ve İnsanî karakter taşır. Komünizm insan şahsını otomatlaştırdığından ve geniş ve şumullü hürriyet anlayışını reddettiğinden milliyetçilikle bağdaşamaz.

Suat Bilge'ye göre milliyetçiliğin karşısında olan milletlerarası komünizm bugün değerini milletlerarası politikada da kaybetmiştir:

“Marksistler bütün memleketlerin işçilerinin birleşmesi ile millî sınırların ve milliyetçiliğin ortadan kalkacağını ümit etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı bu ümidi hayal kırıklığına uğratmıştır. Her memleketin işçileri kendi millî hükümetlerinin arkasında toplanmışlardır. Marks'ın sınıf dayanışması milliyete sadakati önleyememiştir.

Komünist rejimlerin altında olmayan memleketlerde gelişen sendikacılık, dış politikadan ziyade mensuplarının durumlarını iyileştirme çabalarına yönelmiştir. Zor kullanılmayan yerlerde milliyetçilik komünizme karşı koymuştur. Doğu bloku içinde bile milliyetçilik, Yugoslavya’da, Macaristan ve Polonya’da başkaldırmıştır’’(Bilge, 1966, s.293).

Kazakistan Azat Partisi lideri ve Tarih profesörü Sabitgazi Akatayev, milliyetçiliği en güçlü bir bağ olarak görmektedir:

“Milliyetçilik, insan fitratındaki tabîî histir. İster Rus yahut Amerikalı olsun, isterse Kazak, her insanda milliyetçilik hissi yaratılıştan mevcuttur. İnsanın milletini sevmesi tabîî bir hâdisedir. Bu his olmadan yaratılmış insan yoktur.”

“Benim düşünceme göre milliyetçilik yani milletini sevmek, hali .hazırda Kazak halkının en çok ihtiyaç duyduğu histir. Milliyetçiliği, faşizm ve nazizm gibi insan tabiatına aykırı rejimlerden ayırmak gerekir. Esarete, baskı altında, „millî gururu çiğnenmiş bir şekilde yaşayan Kazakların milliyetçiliğini, ilerici ve terakki ettirici bir his olarak kabul ederiz’’(Kavuncu ve Deliömeroğlu, 1992, s.23).

Milliyetçilik, insanlığın gelişmesine, refaha kavuşmasına yararlı olmuştur. Millî camialar içinde bütün insanlığın yararlandığı ve iftihar ettiği ilerlemeler ve eserler kaydedilmiş, farklı milliyetçiliğin çeşitliliği insanlığı zenginleştirmiştir (Bilge, 1966, s.290-291). Modern anlamıyla değerlendirilen milliyetçilik insanlığın gelişmesinde, her milletin kendine düşen payı gerçekleştirmesiyle medenî insanlığa katkıda bulunmuştur. Milliyetçilik, hayatiyet ve gelişmesini her memleketin özelliğine, her milletin kendine özgü karakterine göre geliştirecek bir nitelik taşımaktadır (Eroğlu, 1992, s.35).

I.F. ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE ÖZELLİKLERİ

Atatürk milliyetçiliği, Türk Devleti’ne yurttaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk kabul eden, her türlü ayrımı reddeden, birleştirici ve bütünleştirici bir telakkiyi temsil eder. Irkçı ve ayrımcı bir mefhum olmayan Atatürk milliyetçiliği, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk milletinin, kökeni ne olursa olsun, devlet yönetiminde eşitliği, içtenlikli birliği ve birlikte yaşama iradesini içeren muasır bir olgudur. Türk Devleti’nin vatandaşları arasında herhangi bir nedenle siyasi veya hukuki ayrım mevzu bahis söz konusu değildir. Atatürk milliyetçiliği, ulusal bütünlüğün temeli ortak kültüre,

laiklik ilkesiyle akla, mantıksal düşünceye, sağduyuya, adalete dayanır ve anayasa da Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi resmîyette Türk adıyla tanıtan birleştirici ve bütünleştirici bir milliyetçilik anlayışını öngörür (Gözler, 2001, s.108-123).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin esasını meydana getiren ve “Atatürk Milliyetçiliği” olarak isimlendirdiğimiz milliyetçilik anlayışı, Türk toplumunun tarihi ve sosyal gerçeklerinden kaynaklanan, bilim anlayışına uygun bir milliyetçilik anlayışıdır. Bu nedenle bunun, akılcı, çağdaş, ileriye dönük, ırkçılığa karşı, kültür ve gaye birliğini temel alan, insancıl, toplayıcı, birleştirici, barışçı ve yüceltici bir milliyetçilik anlayışıdır (Korkmaz, 1987, s.47-60).

Atatürk Milliyetçiliği, Ernest Renan'ın fikirlerinin temelini oluşturduğu subjektif millet anlayışı esasına vurgu yapan bir milliyetçilik anlayışıdır. Atatürk milliyetçiliği, ırk birliği, din birliği gibi objektif unsurlar üzerine değil; sevinç ve kederde ortaklık, amaç ve ülkü birliği gibi subjektif unsurlar üzerine kuruludur (Feyzioğlu, 1986, s.36). Atatürk Milliyetçiliği'nin temel özü, Türk halkının ve vatanın bütünlüğüdür. Bu halk Misak-ı Milli ile kurtuluş savaşını kazanan ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halktır (Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1983)

Türk Milliyetçiliği'nin tanımını Atatürk şu şekilde yapmaktadır: “*Türk milliyetçiliği, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde, bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmaktır* (Afetinan, 1971, s.59).”

Atatürk, Türk Ocakları'nın 26 Nisan 1926'da yapılan Kurultayına katılan delegelere: “*Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyet'imizin dayanağı Türk camiasıdır. Bu camianın fertleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olursa o camiaya dayanan Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur*” demişlerdir (Acaroğlu ve Ahmet, 2006, s.181). Atatürk eski Türk kültürünü canlandırma düşüncesinden hareketle dil ve tarih alanında inkılaplar gerçekleştirerek bu yönde rasyonel adımlar atmıştır (Bozdağ, 1998, s.114).

Atatürk'ün fikirlerinin oluşmasında ve pekişmesinde geçmişinde yaşadığı olaylar etkili olmuştur. O'nun yaşamında bu tür olayların sayısı hafızada tutamayacak kadar

çok olmakla birlikte Şam'da yaşadığı bir olayı hiçbir zaman unutmaz. Şam'daki garnizonda basit bir nedenle kavga eden biri Türk diğeri Arap kökenli iki eri karşısına alan nöbetçi subayın, meseleyi araştırmadan, “Sen kim oluyorsun da, kavm-i necibden olan birisine hakaret ediyorsun?” diyerek Türk erini suçlaması ve aşağılaması, Mustafa Kemal'de imparatorluk içerisinde var olan üstün kavim anlayışına karşı olumsuz bir tepki doğurmuş, bu ve benzeri yaşadığı olaylar onun Türklük duygusunu daha da çok benimsemiş ve ön plana çıkarmıştır (Turan, 1999, s.4).

Mustafa Kemal Atatürk, her şeyden önce bir Türk milliyetçisidir. Atatürk'ün güzel vecizesi ile, “*Ne Mutlu Türküm Diyene*” sözünü milli benliğimizin temel bir ifadesi olarak kullanabiliriz (Keskin, 1999 ,s.101).

1924 Anayasası'nın 88.maddesinde vatandaşlık kavramı şu şekilde ifade edilmiştir. Madde 88- Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir. Türkiye'de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye'de dünyaya gelipte memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmi olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Görüldüğü gibi vatandaşlık kavramı subjektif milliyetçilik çerçevesinde tanımlanmıştır.

Atatürk'ün Milliyetçilik ilkesi Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasalarında da kendisine yer bulmuştur. 1924 Anayasası'nda 5 Şubat 1937'de yapılan anayasa değişikliği ile CHP'nin nizamnamesinde yer alan altı ilke Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikleri olarak 1924 Anayasası'nda yer almıştır (Uyar, 1999, s.80).

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK-RUM MÜBADELESİ

1.1. MÜBADELENİN SEBEPLERİ

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı, düşmana vermek zorunda kaldığı bu topraklardan milyonlarca Müslüman-Türk göçmene de yer bulmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin XVIII ve XIX yüzyılda yaptığı bir çok savaşın amaçlarından biri de buradaki Türk-Müslüman nüfusu korumaktı. Fakat, bunda başarı sağlanamadı. Kafkaslardan, Balkanlardan adeta kökü kazınırcasına göç etmeye zorlanan Türkler, Milli Mücadele Savaşı'nda sırtını artık duvara dayamış bir insan içgüdüleriyle birleştiği Anadolu'da elde kalan son vatani başarıyla savunmuştur. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihleri incelenirken, göçlere hakkıyla yer verilmemesi bu çalışmaları eksik bırakacaktır. Çünkü “Yakınçağ Rumeli Türk Tarihi demek, bir bakıma Türk göçleri tarihi demektir”

Türkleri göçlere zorlayan üç temel sebep vardı:

1. Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve askeri yönden zayıflığı,
2. Osmanlı Hristiyan halkları arasında meydana gelen milliyetçilik anlayışı,
3. Rusya'nın izlediği panislawist ve emperyalist politikalarıdır (Carthy, 1998, s.4).

Net bir şekilde ifade etmek gerekirse, göç olayının başlamasında temel etken emperyalist devletler tarafından Türklere karşı takip edilen tehcir politikasıdır (Eren, 1966, s.38). Edirne mebusu Mehmet Faik Bey'in 25 Ekim 1915 tarihinde Mebusan Meclisinde yaptığı konuşmada belirttiği gibi “*Biz tehciri komşularımızdan öğrendik*” (Dündar, 2002, s.34) demesi bu açıdan önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin artık zayıflamaya başlaması, içinde barındırdığı birçok ulusun bağımsızlık arzusuyla ve emperyalist devletin teşvikiyle ayaklanmaları sonucunu doğurmuştur. Bağımsızlık hareketleri, Balkan uluslarını kendi devletlerini kurma amacına yöneltmiştir. Bu nedenle Yunanistan ve Bulgaristan topraklarında yaşayan başta Müslüman Türkleri ve topraklarında yaşayan diğer milletlerden insanları göçe zorlamıştır. Balkan Savaşları'ndan önce bölge ülkelerinden göçler olmuş ise de, Türklerin yoğun göçü 1912 yılında olmuştur. 1912 yılında Balkanlar'da yaşanan

karmaşık durum ve yapılan baskılar sonucu 100.000 dolayında Türk yurtlarını terk etmiştir. 1913 yılında ise toplam göç eden insan sayısı 190.334'tür (Ladas, 1932, s.15).

1.1.1. Balkan Devletlerinin Uluslaşma Politikaları ve Göç Hareketleri

1821 Mora isyanıyla Türklerin bölgeden sürülmesi diğer Balkan devletleri için de emsal teşkil etmiştir (Ağanoğlu, 2001, s.63). Bölgede meydana gelen ikinci büyük göç dalgası Bulgaristan ile yaşanmıştır. 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile karşılıklı nüfus mübadelesi için anlaşma sağlanmış, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle 48.000 Müslüman ve 46.000 Bulgar'ı kapsayan mübadeleyi hayata geçirme işlemlerini yarıda bırakmıştır (Türkgeldi, 1987, s.109). Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan Devleti kurulmuş, her iki devlet hem azınlıkların statülerini belirlemek hem de bu göçü düzenlemek için 18 Ekim 1925 tarihinde bir Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi imzalamıştır (Soysal, 1989, s.253-254). Yapılan bu antlaşma gereğince Bulgaristan'daki Türkler daha rahat ve huzurlu bir ortama kavuşmuşlar ve göç edenler de yasal hakları çerçevesinde göç etmişlerdir. Bulgaristan'dan 1923-1933 yılları arasında yapılan göç sayısı 101.507'dir. Bu göçler daha sonra 1938 yılına kadar devam etmiş ve toplam sayı 180.919 kişiye ulaşmıştır. (Erdal, 2006, s.28-29).

Balkanlar'da yaşanan uluslaşma çabaları diğer ülkelerde görüldüğü gibi Romanya'da da görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonrası ulusal nüfus çoğunluğu ve ulusal ekonomi oluşturmak isteyen Romanya, Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın uygulamaya soktuğu politikalara benzer olarak 1924 yılında çıkardığı 'Toprak Kanunu' ile resmi olarak uygulamaya koymuş ve Dobruca gibi Türk popülasyonun yoğunlaştığı bölgelerde Türklerin elinden topraklarını alarak Romenlere vermiştir (Nabi, 1936, s.156). Yaşanan ekonomik problemlere rağmen bölgede kalanların yanında Türkiye'ye göç edenlerde olmuş ve bunların sayısı 1923-1933 yılları arasında 33.852 kişiyi bulmuştur. Türkiye, Yunanistan'dan gelen göçmenlerle uğraştığı için yeni bir göç hareketiyle ilgilenecek durumda olmadığından, Romen Hükümeti ile 1933 yılında "*Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması*" imzalamıştır (Soysal, 1989, s.438-440). Bu antlaşma sonrası Romen göçmenlerin sayısı 1938 yılına kadar 113.720 kişiyi bulmuştur. Dobruca Müslümanlarının düzenli bir şekilde göçünün sağlanması

amacıyla “*Dobruca Türk Halkının Göçünü Düzenleyen Mukavelenâme*” 4 Eylül 1936 tarihinde imzalanmıştır (Düstûr:3. Tertip, C:18, Ankara 1937, s.252-256).

Balkanlar’ın diğer bir topluluğu olan Sırp da benzer siyaseti izleyerek ulus devlet oluşturma çabalarına girmişlerdir. Bundan dolayı Türk-Müslüman kesim baskılara maruz kalmış, ekonomik kayıplara uğramıştır (Nabi, 1936, s.195). Türkiye ve Yugoslavya arasında 28 Ekim 1925 tarihinde imzalanan “*Dostluk Antlaşması*” ile ilişkiler resmîleşmiştir (Soysal, 1989, s.248). Yugoslavya’dan Türkiye’ye 1923 yılından itibaren göçler başlamıştır. 1923-1933 yılları arasında gelen göçmen sayısı 108.179 kişi olmuş, göçler 1935 yılından sonra azalmıştır. 1934 yılında 3.129 kişi, 1935 yılında 3.489 kişi olan göçmen sayısı 1936 yılında 250, 1937 yılında 65 ve 1938 yılında 71 kişiye kadar düşmüştür (Erdal, 2006, s.30).

Bölgede göç konusunda en ciddi problem Yunanistan ile yaşanmıştır. Bu göçler nedeniyle Anadolu siyasi, iktisadi, demografik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan giden nüfusun geride bıraktığı ekonomik boşluğu ve harap toprakların imarı ile uğraşırken diğer yandan da gelen nüfusu iskân etmeyi ve hemen müstahsil hâle getirmek için çalışmıştır. Bu nüfus mübadelesi Anadolu’daki Türk nüfusunun artmasını sağlamıştır (Adıyeke, 2002, s.12).

Büyük Nüfus Mübadelesine konu olan Anadolu Rumları, tarih boyunca Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde azınlık sınıfı olarak güven içinde yaşamış (Bozkurt, 1989, s.10), kiliseleri ve inançları teminât altına alınmış, sosyal ve iktisadî hayatlarını devam ettirmişlerdir (Uzunçarşılı, 1982, s.6-7). Osmanlı Devleti içerisinde kazandıkları imtiyazlar ve muafiyetler ile ticarî anlamda bölgede edindikleri güç ve itibarla devlette yaşayan en rahat ve zengin azınlık sınıfı olmaya başlayan Rumlar, ticarete önemli yol kat etmişler, dışarıdan aldıkları destek ve Fransız İhtilâli gibi diğer etkenlerle Osmanlı tebaası içinde ilk isyan eden azınlık olmuşlardır (Şimşir, 1976, s.16).

1.1.2. Yunan Propaganda Faaliyetleri Ve Mezalimi

Yunan Hükümeti, Megalo İdealarını gerçekleştirebilmek adına İngiltere’nin politikasında etkili olan ve “*Bir veba tohumu olan, harplerin yaratıcısı ve komşuları için bir küfür olan Türkler Avrupa’dan atılmalıdır*” diyen Lord Curzon ile Batı Anadolu’daki Rumların İtalyan boyunduruğuna bırakılmaması, bu toprakların Yunan-

lılara bırakılmasını savunan Wilson'un desteğini alarak işgal propagandası faaliyetlerine girişmiştir (Meram, 1969, s.232-233). 1915 yılında Sir Edward GREY'den "*Küçük Asya*" vaadini alan Venizelos, Yunan Kralına gönderdiği muhtırada "*Osmanlı Rumlarını kurtarmak ve Helenizm etkisinin çağlar boyunca yaşadığı bölgeleri içine alacak şekilde gerçekten büyük bir Yunanistan kurulmasını sağlamak gayesiyle ne kadar acı olursa olsun Kavala'yı kaybetmekten tereddüt etmem...*" diyerek Yunanlıların Anadolu macerasını başlatmıştır (Pallis, 1995, s.29). İngilizlerin kendi yanlarında savaşa girmesini sağlayan Venizelos; Osmanlı Devleti'nin imzaladığı antlaşmalarda savaşı kazanan tarafta yer alarak, Anadolu toprakları üzerindeki kötü emellerini gerçekleştirmek için fırsat elde etmiştir (Jaeschke, 1968, s.567-576). Venizelos'un en önemli siyasi kozu; Anadolu'daki Rumların katledildiği iddialarıdır. Bu propagandayla dış devletleri kullanarak Osmanlı içişlerine karışmak hedeflenmiştir (Karal, 1939, s.70-75).

İzmir Kumandanlığı Hariciye Nezareti'ne gönderdiği gizli raporda Aydın ilinde bulunan köylerde ve kasabalarda her türlü zararlı faaliyetlerde bulunan Rum gruplarının din adamlarını da yanlarına alarak yaptıklarını Türklerin üzerine atarak şikayet ettiklerini belirtmişlerdir (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:42, Belge:993). Örneğin İzmir yakınlarındaki Bornova'nın Işıklar köyü yakınında jandarmaya silahlı saldırıda bulunan Rum çetesinden bir eşkıya öldürülmüş, fakat bu olay Rumlar ve papaz tarafından İngiliz ve Fransız temsilcilerine Türk zulmü olarak lanse edilmiştir. İçte ve dışta yoğun bir şekilde yapılan olumsuz propagandalar sonuç vermiş, Lloyd George bir konuşmasında Osmanlı Devleti'nde yaşayan Arapların, Rumların ve Ermenilerin yaşadığı yerlerde Türk idaresine son verilmesi konusunda ittifak içinde olduğunu söylemiştir (Öztoprak, 1981, s.62). Sahnelenen bu çirkin oyun neticesinde büyük devletlerin himayesinde (Baytok, 1970, s.26) sözde Rumların katlini önlemek maksatıyla Yunan askeri İzmir'e çıkmıştır. Yunan askerini İzmir'deki Rumlar sevinçle karşılamış, törenler düzenlemişlerdir (Adıvar, 1987, s.25).

Osmanlı Devleti yapılan bu işgale karşısında sessiz kalmış, ilgili devletlere bu bölgenin %83'nün Müslüman olduğunu ve dolayısıyla yapılan bu işgalin haksız ve çirkin olduğunu bildirmiş, işgalden sonra ülke genelinde protesto mitingleri düzenlemiş ve telgraflar çekilmiştir (Türkgeldi, 1948, s.113-114). İzmir Valisi İzzet Bey, Yunan askerlerinin İzmir'e çıkışının ilhâk olup olmadığının açıklanmasını Caltrhope'den

istemiş, aksi takdirde tercihlerinin müttefik askerleri olduğunu bildirmiştir (Jaeschke, 1986, s.78). İstanbul'da halkın telgraflarıyla protesto edilen (Erhan, 1999, s.13-18) işgal konusunda Kazım ÖZALP ise “ *En bedbin olanlar bile, Yunanlıların İzmir’i işgal etmeleri ihtimalini düşünmüyordu... İngiliz, Fransız ve İtalyan kıtalarından birer müfreze ile muhtelit bir kontrol heyetinin getirileceği söyleniyordu,*” (Özalp, 1988, s.3) diyerek hayretler içerisinde olduğunu dile getirmiştir. İzmir’e çıktıktan sonra kısa sürede Yunan ordusu ilerlemeye başlamış, yaptığı zulümler ve baskı neticesinde bu işgal Anadolu’da karşı tepkilere sebep olmuştur (Orhonlu, 1973, s.485-486) .

Yunanistan’ın Türk toprakları üzerinde sistematik ve planlı bir şekilde nüfus ve toprak entrikalarına başladığı görülmektedir. Mondros Mütarekesi’nin hayata geçirilmesinden sonra Osmanlı Lirası’nın değerini düşürecek kambiyo spekülasyonları arttı. Yunan Ordusu Anadolu içlerine kadar ilerlerken bir yandan da Rumların ve Yunanlıların mülk edinmelerini ucuzlatmak için kambiyo borsası araç haline getirildi. Geçim sıkıntısına düşen Müslüman Türk halkı mülkünü elden çıkarırken, değeri düşen Osmanlı Lirasıyla Rumlar-Yunanlılar Atina Bankası’nın verdiği kredileri kullanarak bunları satın aldılar; çünkü “Wilson Prensipleri” ancak mülk sahibi olanları o toprağın sahibi sayıyordu (Kazgan, 2002, s.51).

Bu şekilde mülk elde eden Yunanlılar, gayesini İstanbul’u da ele geçirerek Bizans’ı tekrar kurmak olarak belirlemiş ve Batı Anadolu’da yaşayan halkı Anadolu’nun içlerine göç etmek zorunda bırakmıştır (Cebesoy, 2000, s.475). İzmir’in işgali ile başlayan Batı Anadolu’daki Yunan işgal ve mezalimi Aydın, İzmir, Manisa, Denizli, Kütahya, Bursa, Eskişehir, Afyonkarahisar, Balıkesir, Bilecik, İzmit ve Biga sancaklarını içine alan büyük bir alandan oluşmuştur (Erdal, 2006, s.44). Rumların silahlandığını duyar duymaz evlerini köylerini terk etmek zorunda kalan Türklerin durumu 22 Eylül 1922 tarihinden sonra değişmiş, daha önce Yunanistan’dan getirilerek Batı Anadolu’ya iskân edilen Yunanlılar ile Anadolu’daki Rumlar da geri çekilen Yunan askerleriyle birlikte, bölgeyi terk etmişlerdir. Yanlarına taşıyabildikleri kadar eşyalarıyla yola çıkan Rumlar ile beraber Ermeniler de yollara düşmüş kasaba ve köyleri boşaltmışlardır (Ambelas, 1943, s.125). Venizelos’un Yunanistan ve Anadolu’da uygulamaya koymayı hedeflediği nüfus politikası ile Balkanlar ve Anadolu’da yaşanan acı olaylar, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin yapılmasının artık

bir zorunluluk olduğu görüşünün savunulmasına neden olmuştur (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kutu: 19, Belge: 10).

Anadolu'ya çıkan Yunan askerleri burada Rumlaştırma siyasetini gütmüşler, bu amaçla adalardan ve Yunanistan'dan çeşitli vaatlerle getirdikleri Rumları Türklerden aldıkları yerlere yerleştirmişlerdir. Yunan Genelkurmay Başkanı; *savaş, Helenizm'in Anadolu'yu uygarlığa açmak için başlattığı savaşın bir devamıdır. Yunanistan artık Anadolu 'da istediği yere yerleşme ve Boğazları koruma hakkına kavuşmuştur. Yunanistan bu konuda ısrar etmekte kararlıdır ve savını kabul ettirecek güçtedir "* (Akgün, 1986, s.45) diyerek maksatlarını açıkça dillendirmişlerdir. Anadolu'nun içlerine göç etmek zorunda bırakılan Türkler, Yunan Hükümeti tarafından desteklenen çetelerin Balkanlar'da yaptığı zulüm ve baskının aynısıyla karşı karşıya kalmıştır (Tayla, 2001, s.135-138).

Venizelos, Batı Anadolu'da Rum nüfus çoğunluğunu sağlamak için bölgedeki Müslüman Türklerin Anadolu'daki Rumlar ile yer değiştirerek Rum nüfusu arttırabileceğini hesaplamış, bu amaçla ekonomik vaatlerle Anadolu'ya Rum göçmen getirtmiştir. Venizelos Paris Barış Konferansından önce İngiltere Başvekili'ne bir rapor hazırlamış, bu raporda “ *Devletler Araplarla, Suriyelilerle, Ermenilerle meşgul olup da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumları ihmal etmesi ne adalet, ne siyaset itibarıyla doğru olmaz... Ermenilerden çok olan Rumlar, Ermenilerden daha çok zulüm görmüşlerdir*” iddiasını dile getirmiştir. 1919 yılında Paris Konferansı'nda ortaya atılan bu Yunan teklifinden sonra bir Amerikan Heyeti oluşturulmuştur. Anadolu'da İtalya'yı görmek istemeyen İngiltere, Fransa ve Amerika'yı da yanına alan Yunanistan, sözde “*bölgedeki Rumların hakkını savunmak*” iddiasıyla İzmir'e asker çıkarmıştır (Erdal, 2006, s.46). Adalardan ve Yunanistan'dan gelen Rumlar bölgede yeni köyler kurmuş ya da var olan köylerde yerleşmiş yerli Müslüman Türklerle uzun süren devam edecek itilaflar yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan kargaşa ortamından faydalanan Rumlar, gayri hukuki bir vaziyette topraklara el koymuş, dönemin Çeşme Kaymakamı Hilmi URAN durumu, “ *..çiftlik sahipleri ilçeyi istila eden bir halkın gaspı karşısında, mallarının üstüne birer bardak soğuk su içmek...*”(Uran, 1959, s.67) zorunda kaldılar sözüyle ifade etmiştir. Yunanistan Rumlarının Batı Anadolu kıyılarında vaat edilen ekonomik zenginlikler Rumların göçünü hızlandırmıştır”(Augustinos, 1997, s.42).

Anadolu'ya çıkan Yunan ordusu ve Rumlar bölgede zaten var olan huzursuzluğu daha da arttırmıştır. 17 Haziran 1919 tarihinde Menemen'in yerli Rumları ile birlikte hareket eden Yunanlılar, Türk evlerine ve dükkânlarına hücum etmiş, Türkleri şehit etmiş, kadınlara işkence yaparak öldürmüştür. Katliam kısa sürede 200 ölü ve 200'den fazla yaralıya ulaşmıştır (Ahmet, 1993, s.179). Milletlerarası Tahkik Heyeti, yaşanan bu mezalimi tespit için bölgeyi ve cephe gerilerini dolaşmış, faciadan kaçabilen Türk göçmen ve köylülerini dinlemiş, Çine'de ve Nazilli'de feryat eden kadınları, yakılan köyleri ve bu köylerden kaçıp kırlara dökülenleri görmüş, 7 Ekim 1919 tarihinde bir raporu barış konferansına sunmuştur. Heyetin tespit ettiği bu saldırılar İzmir'de olduğu gibi Soma, Salihli ve Ödemiş civarında da yaşanmıştır" (Erdal, 2006, s.47).

Patrikhâne'nin propaganda faaliyetleriyle beraber Anadolu'da Türklerin Rumları katlettiği haberlerine inanan başta İngiltere olmak üzere diğer devletler, Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya asker çıkarmasına izin vermişlerdir. Propaganda öyle başarılı olmuştur ki, Paris Konferansı'nda İtalyan Dışişleri Bakanı'nın, Lloyd George'a sorduğu *"Yunanlılar İzmir'e niçin çıkarıldı"* sorusuna *"İzmir sokaklarında her gün Rumların öldürüldüğü, mezalimin hızla artmakta olduğu yolunda bilgiler aldıkları için Yunanlıların İzmir'e çıkmasına izin verdikleri.."* cevabını almıştır (Turan, 1999, s.16). Yunan ordularının sözde Rum halkın güvenliğini sağlamak için çıktıkları Batı Anadolu'da hemen istila hareketine girişmeleri ve Müslümanlara karşı acımasız davranışları Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinin hazırladığı bir rapor ile belirtilerek; Türklerin kurduğu *millî hareket gruplarının* üzerinde kontrolün kurulamamasından dolayı çatışmaların devam edeceği, bunun için Yunan ordularının ilerlemesinin durdurulması gereği ifade edilmiştir (Dahiliye Nezareti yayını, 1921, s.281).

Batı Anadolu'da Türklerin Anadolu içlerine göç etmesini ve yerlerine Rumları yerleştirmeyi amaçlayan Yunan ordusu, Aydın ilinden başlayarak onur zedeleyici zulümlere başvurmuştur. Müslüman köyleri birer birer yakmışlar ve halkı öldürmüşlerdir. Başta Aydın olmak üzere çevresindeki Nazilli, Söke, Atça ve Sultanhi sarı kasabaları tamamen harap edilmiş, halkın bütün mal varlığı talan edilmiştir. Burhaniye, Nazilli ve Değirmencik'te dağlara kaçmaya çalışan halk, Yunan askerlerinin mitralyöz ateşiyle öldürülmüştür. 16 bin kişilik nüfusa sahip Aydın merkezi yangınlar,

göçler ve katliâmlar sonucunda birkaç bin kişi ve 300 civarında yanmış yıkılmış evden ibaret kalmıştır (Greek Atrocties in Asia Minor, 1922, s.15).

Batı Anadolu'yu işgal eden Yunan ordularının son anları Amiral Bristol'un 9 Eylül 1922 tarihli raporunda; *"İzmir'in durumu alarm veriyor... Panik içindeki Yunan ordusu şehre doluyor. Yunan görevliler şehri yakmakla tehdit etti... Aydın ve Nazilli hâla yanıyor. 6 Eylülde Fransız, Amerikan, İngiliz ve İtalya 'nın konsolosları Yunan Savaş Bakanı Theotokis 'e telgraf çekerek İzmir 'in yakılmaması ve talan edilmemesi için güvence istemiş, Theotokis herhangi bir güvence veremeyeceğini söylemiştir. Yunan donanması İzmir 'den Cuma akşamı ayrıldı ve Yunan yönetimi cuma günü saat 10'da bitti. Konsoloslar İzmir'i Mustafa Kemal 'e Kasaba 'da teslim etmeyi planladılar"* şeklinde yer almıştır (*Paper Relating to the Foreign of the United states 1922, 1938, s.418*). Yaşanan katliâmlardan sonra, Lord Curzon *" İzmir 'in Yunanlılar tarafından istilasına meydan vermek, yaptığımız hataların en büyüğüdür. Bunu 18 Nisan 1919'da da söylemiştim."* demişse de, Yunan Hükûmeti'nin Lozan görüşmelerinde de en büyük destekçisi olmuştur (Yalazan, 1994, s.4). Venizelos'un uyguladığı bu nüfus siyaseti ve Yunanlıların kanlı Anadolu macerasının son bulmasıyla başlayan Lozan görüşmelerinde, nüfus konusu iki devlet arasında gerilime neden olmuştur. Türk ordusunun kazandığı zaferlerle ilerlemeye devam etmesi, Yunan ordularının çekilmesiyle beraber buradaki Rumların da hızla toprakları terk etmesi sonucunu doğurmuştur. Anadolu'ya gelirken yapılan zulümleri, katliamları ve geri dönerken yaptıkları ırza ve mala tecavüzleri, yakılıp yıkılan şehirleri unutanlar, Rumların bu çekilişini Türk ordusunun ve Müslümanların zulmünden ve eziyetinden kaçış olarak dünyaya lanse etmişlerdir. Lozan görüşmelerinde de bu zihniyet, İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türklerinin değişimi yanında Batı Anadolu'daki Rum nüfus ve onların haklarını sürekli gündem konusu yapmaya çalışarak, tarih boyunca oynadıkları oyunu burada da sahnelemek isteyecektir (Erdal, 2006, s.52).

1.1.3. Lozan Konferansında Mübadele Sorunu

Daha Kurtuluş Savaşı tam olarak bitmeden, Türkiye'nin mübadele fikrini dillendirmeye ve bu görüşü değişik vesilelerle Avrupa başkentlerinde tartışmaya başladığını görmekteyiz. Dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek, bir ay

süren Avrupa gezisinden dönüşte, 4 Nisan 1922 tarihinde TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada konuyu şöyle açıklamaktadır:

Avrupa'da bizim aleyhimize düşmanların kullanabileceği en büyük silah bu ekalliyetler silahıdır. Binaenaleyh ben ikinci gün kendisine (yani Lord Curzon'a)gittim ve ilk evvel kendisine ekalliyetlerden bahsettim ve bunu ikiye ayırdık. Rum ekalliyetleri için mübadele esasını teklif ettim ve dedim ki "Biz, devamlı bir sulh istiyoruz ve bunun için bu suretle bizi onlardan, onları bizden emin kılmaktır. Bundan sonra bizde kalacak Rumlarda harici bir fikir vardır. Bir gün Türkiye'yi parçalayacağız, burayı oraya (Yunanistan'a) raptedeceğiz. Buraların Türkiye'de kaldığı sabit olmalıdır ki, birbirimizin elini tutalım. Birbirimizle iyi geçinelim. Bundan iyisi ise onları rahat yaşayabilecekleri yerlere göndermek ve Müslümanları da rahat yaşayabilecekleri bir yere celbetmek lazımdır (Sezer, 2012, s. 20).

14 Ağustos 1922 yılında Londra'ya giden Ali Fethi Bey de, İngilizlerin Yunanlılar adına ateşkes istemesi üzerine Türkiye'ye gönderdiği telgrafta aynı hususa değinmektedir:

İngiltere acele mütareke istiyor. Fransa ve İtalya Yunanlılara yardım etmeyecektir. Trakya'nın alınması, azınlıkların değiştirilmesi, harp tazminatı ve ülkede yapılan tahribatın tamiri istenmelidir (Sezer, 2012, s. 21).

İsmet Paşa başkanlığında Lozan Konferansına katılan Türk heyetine, bakanlar kurulunca hazırlanan 14 maddelik bir talimatname verilmişti. Bu talimatnamenin 9. maddesi azınlıklar konusu ile ilgiliydi ve bu konuda temel argümanın mübadele olacağı net olarak ifade edilmişti. Zaten Kurtuluş Savaşı'nın koşulları altında yoğun bir Rum göçü yaşanmaktaydı. Hedef zaten başlamış olan bu süreci uluslararası hukuka uygun olarak bir zemine oturtmak ve tamamlamaktı (Arı, 2012, s. 16). Bu yasal zemin, Lozan Konferansında ortaya çıkmıştı. Ancak burada ifade edilmesi gereken nokta, mübadeleyi sadece Türkiye'nin istediği bir durum olmadığıdır. Yunanistan da bazı nedenler dolayısıyla, mübadeleyi istemekteydi. Türk heyeti böyle büyük çaplı bir göçü Konferansta dile getirmenin bile sıkıntısını yaşarken, konunun birdenbire Müttefikler tarafından ortaya atılması bu tezi güçlendirmektedir (Bozdağlıoğlu, 2014, s.15). Teklifin önce müttefiklerden gelmesi Türk heyetini sevindirmiştir. Lozan'a giden heyette yer alan Rıza Nur bu konuda şunları söylemektedir:

Ahali mübadelesinin ben konferansın en zor ve dağdağalı işi olacağını zannediyor, nasıl teklif edeceğimi düşünüyordum. Bir gün kudret helvası gibi ayağımızın ucuna düştü. Hala şaşıyorum (Nur ve Crew, 2007, s. 162).

Daha sonra müttefiklerin mübadele konusunu kendi aralarında müzakere ettikleri ve Yunanistan'ın da bu teklife sıcak baktığı ortaya çıkmıştır. Cemil Bilsel bu konuda şunları yazar:

Değişmenin mecburiliği, bunun zaruri şartı idi. Bu sırada insanları, devletlerin birer mal gibi değişmesi, ne devletin insanlar üzerinde yürüttüğü hakimiyet telakkileri ile, ne insanların haiz oldukları hürriyet hakkı itibarıyla, izah olunur bir şey değildir. Bu itibarla, bu, çok tenkit edilmiştir. Ancak bunu en evvel teklif eden Türkler olmamıştır. Sir Horace Romboldun, konferanstaki ifadesinden anlaşıldığına göre, bunu en evvel Nansen teklif etmiştir (Bilsel, 1998, s.293-294).

Nitekim Erich Zurcher de (2003, s. 3) konunun önceden, 1919'dan beri Milletler Cemiyeti, Mülteciler Yüksek Komiserliği görevini yürüten Norveçli Fritjof Nansen tarafından ortaya atıldığını ve Yunan hükümetinin de mübadele konusunda olumlu yönde görüş belirttiğini yazmaktadır. Yunanistan'ın mübadele fikrine sıcak bakmasının pratikte bir nedeni vardı. O da Yunanistan'ın ülkesinde yaşayan bir milyon civarındaki mültecinin kaotik ortama sebep olmasıydı. Bu da Yunanistan'ı mübadele konusunda olumlu görüş belirtmesinin ötesinde bu işin çabuk gerçekleşmesini istemesine de neden olmuştur. Böylece mültecilerin yerleşim konusunda yaşadıkları sıkıntı ülkede bulunan 600.000 Türk ve Müslüman göçmeni Türkiye'ye göndererek ve onlardan boşalan yerlere gelen Rum mültecileri yerleştirerek aşılabildi. Ağustos 1920'de Bulgaristan'la daha az sayıda olmakla beraber benzer bir nüfus mübadelesi deneyimi yaşaması Yunanistan'ı bu iş için daha da cesaretlendirmekteydi (Zurcher, 2003, s. 4).

Milletler Cemiyeti, Lozan Konferansı'nın başlamasına bir hafta kala, 14 Kasım 1914 yılında, Nansen'i mübadele konusunda inceleme ve araştırma yapmak için görevlendirmişti. Nansen durumu yerinde incelemek amacıyla Yunanistan ve Türkiye'ye gitmiş ve ilgililerden bilgi alarak göç sorununun çözümüne ilişkin bir rapor hazırlamıştır. "*Nansen'in ilk çözüm teklifi, Yunanistan'daki Müslümanlarla, Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak değiş tokuşudur. Ancak İstanbul'da yaşayan Rumların bu uygulamanın dışında tutulması görüşündedir*" (Budak, 2010, s.

135). Nansen'in bu görüşü Türkiye tarafından uygun bulunmamıştır. Türkiye, İstanbullu Rumların değil, Batı Trakyalı Türklerin mübadele kapsamı dışında tutulmasını istemekteydi. Çünkü Türkiye'ye göre Müslümanlar Batı Trakya'da azınlık değil çoğunluktu. Türkiye, "*dolayısıyla çoğunluk olan bir kitlenin, bulunduğu yerden göçe zorlanmasının kabul edilemeyeceğini*" (Budak, 2010, s. 136-137) ifade etmiştir. Yunanistan ise, ülkeye gelen göçmenleri ileri sürerek, tedbir amaçlı 350.000 Türk'ün acilen Anadolu'ya gönderilmesini istemekteydi. Nansen her iki tarafın fikirlerini dikkate alarak yazdığı raporu gözden geçirmiş ve bazı değişiklikler yapmıştır (Bozdağlıoğlu, 2014, s.16).

Mübadele konusu, Lozan Barış Konferansı'nda Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 1 Aralık 1922 oturumunda görüşülmüş ve Nansen'in yazdığı rapor da bu oturumda ele alınmıştır. Nansen raporunda mübadelenin her iki taraf içinde mecburi olduğunu söyleyerek, özellikle iktisadi nedenleri öne sürmüştür. Nansen raporunda, her iki ülkenin de ekonomik problemler yaşadığının altını çizdikten sonra mübadelenin iki taraf içinde en rasyonel çözüm olacağını söylemekteydi (Arı, 2012, s. 16). Türkiye için mübadele, Rumlardan kalan verimli toprakların işlenmesinde ihtiyacı olan işgücünü sağlarken, Yunanistan için ise hem daha önceden gelen göçmenlerin barınma sıkıntılarını ortadan kaldırılmasına ve kendilerini besleyebilecekleri tarım ürünlerini almasına önemli bir katkı sağlayacaktı. Bu yüzden Venizelos sonbahar gelmeden mübadelenin olması gerektiğini savunmuştur.

Nansen raporunda ayrıca Türk-Yunan mübadelesi için daha önce Yunanistan ve Bulgaristan arasında gerçekleşmiş olan mübadele antlaşmasının örnek olabileceğini de ifade etmiştir. Gene Nansen'e göre "*mübadele antlaşması genel hükümleri kapsamalıdır; ayrıntılarla ilgili özel yönetmeliklerin hazırlanması, oluşturulacak Karma Komisyona bırakılabilir. Bu Karma Komisyon da her iki ülkenin birer temsilcisi ile Milletler Cemiyeti Meclisince atanmış iki temsilciden oluşmalıdır*" (Kayam, 1993, s. 4). İşe Milletler Cemiyeti'nin karıştırılması Türk tarafı tarafından olumlu karşılanmamıştı. Sebebi Türkiye'nin o yıllarda örgüte üye olmamasıydı. (Kayam, 1993, s. 4).

Her ne kadar Yunanistan ve Türkiye mübadele konusunda uzlaşmışsalar da görüşmeler ilerledikçe bazı konularda görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk

sorun mübadelenin kapsayacağı Rum ve Türkler konusunda çıkmıştı. "Komisyondaki Türk üyeler, İstanbul'daki Rumların da zorunlu mübadelesi konusunda ısrar etmiş, Yunanlılar da bu teklife şiddetle karşı çıkmışlardır. Türk üyeler Batı Trakya Müslümanlarının mübadelesini istemediği için onlar da İstanbul Rumlarının mübadeleden muaf tutulması teklifinde bulunmuşlardır" (Kodaman, 2008, s. 11). Diğer bir sorun da mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü mü olacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Yunanlılar mübadelenin gönüllü olmasını önermişler, Türkler ise zorunlu göçün soruna en iyi çözüm olacağını belirtmişlerdir. Bu noktada Lord Curzon'un da Türkleri desteklediği görülmektedir. Lord Curzon gönüllü mübadelenin birçok nedenden ötürü aylarca süreceğini belirterek bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Gönüllü mübadeleye karar verilirse, bunun uygulaması aylar gerektirecektir, oysa, her şeyden önce istenen, Türk nüfusun gelecek yılın başında toprakları işleyebilmek üzere Türkiye'ye getirilebilmesidir. İkinci olarak, Yunanistan'a her yandan yığılmakta olan göçmenlerin bu ülkede yerleşmesini sağlamak gerekmektedir. Mübadele zorunlu olursa, gidenlere arkalarında bırakmak zorunda kalacakları mal ve mülklerinin değerini ödemek kolaylaşmış olacaktır (Arı, 2012, s. 17).

Nansen'in tavsiyesi, İsmet Paşa ve Venizelos'un da önerisiyle, mübadele konusu bir alt komisyona havale edildi. Başkanlığını İtalyan Montagna'nın yaptığı, Nansen'in de danışman olarak atandığı komisyonun bağımsız bir Türk ve Yunan üyesi bulunmaktaydı. Komisyonun 2 Aralık 1922'de yaptığı toplantıda İsmet Paşa mübadeleden Batı Trakya Türklerinin muaf olmasını, İstanbul'daki tüm Rumların mübadeleye tabi tutulması, ayrıca İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nin de Türk sınırları dışına taşınmasını istedi (Arı, 2012, s. 17-18). Burada ilginç gelebilecek ayrıntı, Türk delegasyonunun, mübadele ile Patrikhane sorununu birlikte ele almasıdır. Patrikhane'nin Türk toprakları dışına çıkarma arzusu, mübadele konusunda pazarlık payını artırma isteğinden kaynaklanmaktaydı. Türk delegasyonu üyesi Rıza Nur da Türkiye'nin Patrikhane konusundaki ısrarına bu açıdan bakmaktadır:

Gerek ekalliyetler işinde, gerek ahali mübadelesinde mühim ve hayati noktalar muallâkta (sürüncemede) kaldı. Aylardan beri askıntıda duruyor. Bir türlü bizim arzumuzu kabul ettiremiyorum. Düşündüm, bir pazarlık payı lazım. Frenklerin zihniyetini okşamalı yani onlara bir yem göstermeli. O da pek kıymetli bir şey olsun ki

ağızlarının suyu aksın, bunları yola getirebilsin. Bu da Patrik ve Patrikhaneyi İstanbul'dan kovmak... Sonra bunu almak için istediğim o muallâktaki şeyleri derhal verirler (Nur ve Crew, 2007, s. 163).

Beklenildiği gibi Patrikhane'nin Türkiye dışına çıkarılma isteği, Yunan, Amerikan ve İngiliz delegeleri tarafından kesin bir şekilde reddedilmiştir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki bir diğer uyuşmazlık İstanbul'un sınırları hususunda meydana gelmiştir. Türk heyeti sınırları mümkün olduğunca dar tutmak isterken, Yunanlılar İzmit'e kadar genişletme isteğindeydi. Netice olarak 1912 Belediye Kanunu ile çizilen sınır kabul edildi (Oran, 2002, s. 332).

Komisyon'da yürütülen uzun ve tartışmalı müzakereler neticesinde Türkiye "etablis" olarak adlandırılan Rumların İstanbul'da kalmalarını onaylamıştı ancak şu şartları ileri sürmüştü:

1. Türk uyruğu olmayan bütün Rumlar ile İstanbul doğumlu olmayan Türk uyruğu Rumların İstanbul'dan çıkarılması,
2. Son üç yıl içinde Türkiye'ye karşı düşmanca davranışlar içinde bulunan Rum derneklerinin ve birliklerinin İstanbul'dan çıkarılması,
3. İstanbul Rumlarına tanınan muafiyetten yalnızca Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar Rumlarının yararlanması,
4. Evrensel Patrikliğin bütün kurulları ve organlarıyla birlikte İstanbul'dan uzaklaştırılması (Oran, 2002, s. 332).

Görüşmeler sonrası, Yunanistan ikinci şartı kabul ederken, Türk heyeti de son şart hariç diğerlerinden vazgeçmişti. Türkiye'nin sürecin en başından beri fazlasıyla katı olan tavrının değişmesinde bir diğer tartışma konusu olan 'Ermeni Vatanı' sorunun gündeme gelmesi etkili olmuştur. Çünkü Türkiye'nin Batı Trakya hakkında savunduğu görüşler Ermeni sorunu ile çatışmış, bu da Türk tarafının siyasi kozunu zayıflatmıştır. (Öztürk, 2010, s. 150).

Komisyon'un 10 Ocak 1923'de yaptığı toplantıda mübadele sorunu büyük oranda çözülmüş ve Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumların mübadeleden muaf tutulması kararlaştırılmıştır. Yine savaş esirlerinin de eşit miktarda mübadelesi alınan kararlardan biridir (Kodaman, 2008, s. 15). Neticede 30 Ocak 1923 tarihinde, 19

maddeden oluşan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı.

1.2. TÜRK-RUM NÜFUS MÜBADELESİ SÖZLEŞMESİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunan Hükümeti, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

Madde 1: “Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (exchange obligatoire) girilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye’ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan’a dönerek orada yerleşemeyecektir.” Bu madde ile ulusallaşma sürecinde bulunan Türkiye ve Yunanistan’ın homojen bir nüfusa sahip olabilmek için ilk önemli şartı ortaya koymuştur.

Madde 2:“Birinci Maddede öngörülen mübadele:

- a) İstanbul’da oturan Rumları(İstanbul’un Rum ahalisini);
 - b) Batı Trakya’da oturan Müslümanları (Batı Trakya’nın Müslüman ahalisini)
- kapsamayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etablis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul’da oturan Rumlar (İstanbul’un Rum ahalisi) sayılacaklardır.

1913 tarihli Bükreş Andlaşması’nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etablis) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya’da oturan Müslümanlar (Batı Trakya’nın Müslüman ahalisi) sayılacaklardır.” Daha sonra Etablis sorunu başlığı altında incelenecek olan bu husus iki devlet arasında ciddi münakaşalara ve ilişkilerin gerilmesine neden olacaktır.”

Madde 3: “Karşılıklı olarak, Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1. Maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır.

İşbu Sözleşmede kullanılan “göçmenler” (emigrants) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken yada göç etmiş bulunan bütün gerçek yada tüzel kişileri kapsamaktadır.”

Madde 4: “Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye’de alıkonulmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu Sözleşme uyarınca, Yunanistan’a gönderilecek ilk kabileyi meydana getireceklerdir.”

Madde 5: “İşbu Sözleşmenin 9. ve 10. Maddelerindeki çekinceler (ihtirazi kayıtlar) saklı kalmak üzere, işbu Sözleşme uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye’deki Rumların yada Yunanistan’daki Müslümanların mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verdirilmeyecektir.” Mübadele sürecinde iki devlet arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı mübadillerin mülkiyet hakları kısıtlanmış bu da ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur.

Madde 6: “Mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin gidişine, herhangi bir nedenle olursa olsun, hiçbir engel çıkartılmayacaktır. Bir göçmenin, kesinleşmiş bir hapis cezası bulunduğu, ya da henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı, yada kendisine karşı ceza soruşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu olan göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir.”

Madde 7: “Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve varış ülkesinin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır.

İki ülkeden birini ya da ötekini daha önce bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyruklu edinmemiş bulunan göçmenler, bu yeni uyrukluğa, işbu Sözleşmenin imzası tarihinde edinmiş olacaklardır.”

Madde 8: “Göçmenler, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtırmakta serbest olacaklar ve bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş ya da başka herhangi bir vergi alınmayacaktır.

Bunun gibi, işbu Sözleşme uyarınca, bağıtlı Devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk (cemaat, communaute) üyesinin (camiler, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastahaneler, ortaklıklar, dernekler, tüzel kişiler ya da ne çeşit olursa olsun başka tesisler personelini kapsamak üzere) kendi topluluklarına ait taşınır malları yanlarında serbestçe götürmek ya da taşıtırmak hakkı olacaktır. 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonların tavsiyesi üzerine, her iki ülke makamlarınca, taşıma işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır.

Taşınır malların tümünü ya da bir kısmını yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları, oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü (envanterini) ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaklardır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların çizelgesini ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi, 9ncu Maddede öngörülen tasfiye işlemine esas alınmak üzere 11nci Maddede öngörülen Karma Komisyona sunulacak, üçüncüsü göç edilecek ülkenin Hükümetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir.”

Madde 9: “8. Maddede öngörülen göçmenlerin ve toplulukların kent ve köylerdeki taşınmaz mallarıyla, bu göçmenlerin ya da toplulukların bırakmış oldukları taşınır mallar, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonca, aşağıdaki hükümler uyarınca tasfiye edilecektir.

Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din ya da hayır kurumlarına ait olan mallar da, aynı şartlar içinde, tasfiye edilecektir.”

Madde 10: “Bağıtlı Tarafların ülkelerini daha önceden bırakıp gitmiş olan ve işbu Sözleşmenin 3. Maddesi uyarınca nüfus (halkların) mübadelesinin kapsamına girer sayılan kimselere ait taşınır ya da taşınmaz malların tasfiyesi, 9. Madde uyarınca, Türkiye ile Yunanistan’da 18 Ekim 1912 tarihinden bu yana yürürlüğe konmuş kanunlarla her çeşit yönetmeliklere (tüzüklere) göre yada başka herhangi bir zoraltım (müsadere), zorunlu satış, v.b. gibi, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı nitelikte hiçbir tedbire konu olmaksızın yürütülecektir. İşbu Madde ile 9. Maddede öngörülen mallar, bu çeşit bir tedbire konu olurlarsa, bu mallara 11. Maddede öngörülen Komisyonca, bu tedbirler uygulanmamışcasına, değer biçilecektir.

Kamulaştırılmış mallara gelince, Karma Komisyon, her iki ülkede mübadele kapsamına girecek kimselere ait olup da, mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 18 Ekim 1912 den sonra kamulaştırılmış olan bu mallara yeniden değer biçecektir. Komisyon, bir zarar verilmiş olduğunu görürse, bu zararı mal sahiplerinin yararına onaracak bir zarar-giderim (tazminat) saptayacaktır. Bu zarar-giderim tutarı, mal

sahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştıran ülke Hükümetinin borç hesabına geçirilecektir.

8. ve 9. Maddelerde göz önünde tutulan kimseler, şu yada bu yoldan, yararlanmadan yoksun bırakıldıkları malların gelirlerini elde edememişlerse, bu gelirlerin tutarlarının kendilerine geri verilmesi, savaş öncesi ortalama gelir esas alınarak ve Karma Komisyonca saptanacak yol ve yöntemler uyarınca, sağlanacaktır.

Yunanistan'daki Vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların, ve Türkiye'de Rumlara ait benzer tesislerin tasfiyesine girişirken, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon, bu tesislerin ve bunlarla ilgili bulunan özel kişilerin haklarını ve çıkarlarını tam olarak korumak amacıyla, daha önce yapılmış antlaşmalar da kabul edilmiş ilkelerden esinlenecektir. 11. Maddede öngörülen Karma Komisyon, bu hükümleri uygulamakla görevli olacaktır.”

Madde 11: “İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık bir süre içinde, Bağlı Yüksek Tarafların her birinden dört ve 1914-1918 savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisince seçilecek üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun Başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, bir Türk ve bir Yunanlı üye ile, Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkandan oluşacak ve Karma Komisyona bağlı olarak çalışacak alt-komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, alt-komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır.

Madde 12: “Karma Komisyon, işbu Sözleşmede öngörülen göçü denetlemek ve kolaylaştırmak ve 8. Madde ile 9. Maddede öngörülen taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesine girişmekle yetkili olacaktır. Karma Komisyon, göçün ve yukarıda belirtilen tasfiyenin yol ve yöntemlerini saptayacaktır. Karma Komisyon, genel olarak, işbu Sözleşmenin uygulanmasında gerekli göreceği tedbirleri almağa ve bu Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek bütün sorunları karara bağlamaya tam yetkili olacaktır. Karma Komisyon kararları oy çokluğu ile alınacaktır. Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin bütün itirazlar Karma Komisyonca kesin olarak karara bağlanacaktır.”

Madde13: “Karma Komisyon, ilgilileri dinledikten ya da dinlemeğe gereği gibi çağırdıktan sonra, işbu Sözleşme uyarınca tasfiye edilmesi gereken taşınmaz mallara değer biçme işlemine girişmek için tam yetkili olacaktır. Tasfiye olunacak mallara değer biçilmesinde, bunların altın para ile olan değeri esas alınacaktır.”

Madde 14: “Komisyon, ilgili mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin Hükümeti emrinde kalacak olan mallardan dolayı borçlu kalınan para tutarını belirten bir bildiri belgesi verecektir. Bu bildiri belgeleri esas alınarak borçlu kalınan para tutarları, tasfiyenin yapılacağı ülke Hükümetinin, göçmenin mensup olduğu Hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla aynı değerde ve aynı nitelikte, mal alması gerekecektir. Yukarıda belirtilen biçimde bildiri belgeleri esası üzerinden, her iki Hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı, her altı ayda bir çıkartılacaktır.

Tasfiye işlemi tamamlandığı zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bununla ilgili hesaplar denkleştirilmiş (takas ve mahsup edilmiş) olacaktır. Bu denkleştirme işleminden sonra, Hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu Hükümet, bu ödeme işine süre tanınmasını isterse, yıllık en çok üç taksitte ödenmek şartıyla, Komisyon bu süreyi ona tanıyabilecektir. Komisyon, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır.

Ödenecek para oldukça önemli ise ve daha uzun sürelerin tanınmasını gerektirmekteyse, borçlu Hükümet, borçlu olduğu paranın yüzde yirmisine kadar Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç için de, Karma Komisyonca saptanacak oranda faizli ve yirmi yıllık bir süre içinde anaparaya çevrilebilecek (amortise edilecek) borçlanma bonoları (istikraz tahvilleri) çıkarabilecektir. Borçlu Hükümet, bu borç için, Komisyonca kabul edilecek sağılancalar (rehinler) gösterecektir. Bu sağılancalar, Yunanistan’da Uluslararası Komisyonca, İstanbul’da Devlet Borcu (Düyun-u Umumiye) Meclisince yönetilecek ve gelirleri toplanacaktır. Bu sağılancalar konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Meclisi bunları saptamaya yetkili olacaktır.”

Madde 15: “Göçü kolaylaştırmak amacıyla, ilgili Devletlerce, Karma Komisyonun saptayacağı şartlarla, Komisyona öndelik (avans) olarak ödemede bulunacaktır.”

Madde 16: “Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, işbu Sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kimselere yapılacak bildirilerle, bu kimselerin varış ülkesine taşınmak üzere yönelecekleri limanlara ilişkin bütün sorunlar üzerinde, 11. Maddede öngörülen Karma Komisyonla anlaşmaya varacaklardır. Bağlı Taraflar, mübadele edilecek halklara, gidişleri için konmuş tarihten önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açacak, ya da mallarını ellerinden çıkartmak üzere doğrudan ya da dolaylı hiçbir baskıda bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler. Bağlı Taraflar, ülkeyi bırakıp giden ya da gidecek olan göçmenleri hiçbir vergiye ya da olağanüstü bir resme bağlamamayı yükümlenirler. 2. Madde uyarınca mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek haklarıyla, Türkiye ve Yunanistan’da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiçbir engel çıkartılmayacaktır. Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak söz konusu bölgelerde oturanların mallarını başkalarına geçirmelerine ve bu kimselerden Türkiye’yi ya da Yunanistan’ı kendi istekleriyle bırakıp gitmek isteyenlerin gidişine engel olma vesilesi olarak öne sürülemeyecektir.”

Madde 17: “Karma Komisyon çalışmaları ve işlerin yürütülmesi için gerekli giderler, Komisyonca saptanacak oranlar içinde, ilgili Hükümetlerce karşılanacaktır.”

Madde 18: “Bağlı Taraflar, işbu Sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmağı yükümlenirler.”

Madde 19: “İşbu Sözleşme, Bağlı Yüksek Taraflar bakımından, Türkiye ile yapılacak Barış Antlaşmasının bir parçasıymış gibi, aynı güç ve aynı değerde sayılacaktır. İşbu Sözleşme, söz konusu Antlaşmanın Bağlı Yüksek Taraflardan her ikisince onaylanmasından hemen sonra yürürlüğe girecektir.”

Lozan’da, otuz Ocak bin dokuz yüz yirmi üç tarihinde, üç nüsha olarak düzenlenmiştir. Bu nüshalardan biri Yunanistan Hükümetine, biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilecek, üçüncüsü de doğruluğu onaylanmış birer örneğini, Türkiye ile yapılmış Barış Antlaşmasını imzalayan Devletlere yollayacak olan, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine, bu Devletin arşivlerine konulmak üzere, teslim edilecektir.

İmzalarıyla karara bağlanan sözleşme Mübadelenin nasıl yapılacağını öngörüyordu. Ayrıca birde protokol imzalanmıştı.

Protokol: “Gereği Gibi Yetkili Kılınmış olan ve aşağıda imzaları tam yetkili Türk temsilcileri, Türk Hükümetinin, Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak, Yunanistan’la bugünkü tarihte yapılmış Sözleşmenin yürürlüğe konulmasını beklemeksizin ve bu Sözleşmenin 1. Maddesindeki hükmün uygulama alanı dışında kalmak üzere, Barış Antlaşması imza edilir edilmez, iş bu Sözleşmenin 4’ncü Maddesinde göz önünde tutulan, vücutça sağlam erkekleri serbest bırakacağını ve bunların gidişini sağlayacağını bildirirler” (Meray,1973,s.186). Bu protokolle birlikte sözleşme tamamlanmış ve Mübadele uygulanmaya hazır hale getirilmiştir.

İki ay sonra, 2 Mart 1923 tarihinde, Lozan’daki Türk heyetinin üyelerinden birisi olan Dr. Rıza Nur TBMM’nin gizli oturumunda azınlıklar ve nüfus mübadelesi konularıyla ilgili uzun bir konuşma yapar. Rıza Nur’un bu konudaki açıklamaları önemlidir. Çünkü Lozan’da azınlık meselelerinin tartışıldığı alt komisyondaki grubun başındaki kişiydi. Lozan’daki azınlıklar ile ilgili müzakereler hakkında bilgi veren Rıza Nur, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi ile Türkiye’deki azınlıklar meselesinin artık ortadan kalktığını ve ülkeyi terk eden Rumların artık geri dönemeyeceklerini bildirir:

“Şimdi Efendiler, bu akalliyetler meselesi en mühim meseledendir ve [azınlıkların hukuku] Misak-ı Millimizce kabul edilmiştir. [Lozan’da] kabul etmek istemediğimiz zamanlarda Misak-ı Millimizi gözüme dayamışlardır. Biz de kabul ettik ... [Lozan’da] mübadele-i ahâliyi kabul ettik, cebri olarak [yapılacaktır]. [Artık, Anadolu’da] ekalliyetler kalmayacaktır. Yalnız İstanbul müstesna olmak üzere. (Ermeniler sesleri) Fakat arkadaşlar, kaç tane Ermeni vardır? (Yahudiler sesleri) İstanbul’da otuz bin Yahudi vardır. Şimdiye kadar bir mazarrat iras etmeyen [sorun çıkarmayan] insanlardır. (Gürültüler) Museviler malûm, nereye çekilirlerse oraya giden insanlardır. Tabii, olmasalardı daha iyi olurdu derdim” (TBMM- Gizli Celse Zabıtları, 1985: c.4, 8).

I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan durum içerisinde sorunun çözülmesi bakımında mübadelenin uluslar arası camianın da katkısıyla gerekli ve başarılı bir siyasi olay olduğunu söylemek mümkündür.

Bu göç hareketinin sonunda, 1.250.000'ini Anadolu'dan Yunanistan'a giden İstanbul dışındaki Türkiye uyruklu Ortodoks Rumlar, 400.000'ini de, Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Batı Trakya dışındaki Yunanistan uyruklu Müslümanlar olmak üzere 1.650.000 kişi mübadele kapsamına dahil olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, mübadillerin kısa bir zaman diliminde memlekete getirilmeleri, her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olması, yerleşim yerlerinin tespit edilmesi konularında yardımcı olmuştur. Yine devlet, göçmen vatandaşların kısa sürede üretici konumuna geçebilmesi için onlara dağıtılacak arazi, araç-gereç vb. yardımları örgütlü ve sistematik yapabilmek için Mübadele İmar İskan Vekaletini kurmuştur. Hükümetin hızlı ve planlı hareket etmesi süreci önemsediğinin göstergesi olmuştur (Arı,1995, s.104).

1.3. NÜFUS MÜBADELESİNİN ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1923 yılında yapılan nüfus mübadelesinin, yeni Türk kimliğinin oluşmasında en önemli girdiyi oluşturduğunu söyleyebiliriz. Milli devletin oluşması açısından etnik olarak bir Türk coğrafyasının yaratılmasını sağlamıştır. Türkiye, bu mübadeleyle homojen bir yapı üzerine inşa edilmiş oldu ve Türk nüfusunun oranı tarihinde en yüksek orana ulaştı (Keyder, 2005, s.54).

Nüfus mübadelesi, yeni kurulan devletin hem devlet-toplum dengesinin, hem de hâkim milliyetçilik ideolojisinin oluşumunda belirleyici önem taşıyan bir aşamadır. Aslında bu dünya siyasetinde var olan bir olguydu. Yani dönemin egemen eğilimi, etnik açıdan homojen devletler oluşturulmasıydı ve bu hedefe, farklı coğrafi alanlarda katliamlara, nüfus değişimlerine veya ideolojik baskılara başvurularak ulaşılmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonrası dünya ortamı, farklı etnik grupların bir arada bulunduğu bir devletin yaşamını sürdürmesi için pek uygun değildi (Keyder,2005, s.70).

O günkü dünya koşullarında gerçekleştirilen nüfus mübadelesinin, Türkiye'nin geleceği üzerinde, hem sosyal sınıfların kompozisyonu, hem de resmî ideolojinin oluşumu açısından büyük bir etkisi oldu. Sosyal sınıflar ve bunların devletle ilişkileri açısından Osmanlı Hıristiyan unsurunun ülke dışına tasfiyesi sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan burjuvazi olarak isimlendirmemizde bir sakınca olmayacak bir grubun yok edilişi olmuştur. Yani nüfus mübadelesiyle piyasayı yönlendirme

bakımından devletten bağımsız bir konuma ulaşmış, özerk örgütlenmeler ağı biçimindeki bir sivil toplumu oluşturmayı başarmış olan bir grubun ortadan kalkması gerçekleşmiştir. Böylece, kendisini devletten özgürleştirebilecek özerk bir toplum oluşması potansiyeli de son derece azalmış oldu (Keyder, 2005, s.70).

Türk halkı, Yunan ordusunun çekilme esnasında yaptığı yağma, yakma ve talanlarla hem de bölgelerinden kaçarak gelmiş olan mültecilerin verdikleri zararlarla uğraşmıştır. Yunan ordusunun İzmir’i işgali ile başlayan ve yine İzmir’den çekilmesiyle biten ve Yunanlıların “*Küçük Asya Felaketi*” olarak isimlendirdiği süreçte Türkiye uğradığı zararı Lozan Konferansı’nda yüksek sesle dile getirmiştir.

Lozan Barış Konferansı sırasında nüfus mübadelesi görüşülürken Türk tarafının İstanbul’daki Rumların da mübadele kapsamına alınması isteği, İngiltere Temsilcisi Lord Curzon tarafından böylesi bir durumun Türk ekonomisine tamiri zor zararlar vereceği endişesiyle karşı çıkmıştı. Tabi Lord Curzon’un Türk ekonomisi için endişelendiğini söylemek saflık olurdu. Onun isteği İstanbul’da olabildiğince fazla Rum bırakmaktı. Yine bu dönemde, Avrupalı kimi kesimlerin Ege bölgesindeki Rumların göçe tabi tutulması ile bu bölgenin ekonomik anlamda zayıflayacağı yönündeki görüşlere karşılık yeni devletin üst kadrosu tarihi tecrübenin ışığı altında kurulan devletin hayatın her alanında (Ekonomi, siyaset, kültür vb..) bağımsızlığını kurabilmesi ve sürdürebilmesinin yolunun ülke insanına (Türk’e) dayanmaktan ve onun geleceğinin güvence altına alarak milli değerlerine bağlı nesiller yetiştirmekten geçtiği anlayışında olduklarını söyleyebiliriz.

1923-1925 yılları arasında göçe tabi tutulanların Türkiye’ye gelmesiyle, ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel hayatında değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Aynı dili konuşan, aynı dine mensup olan ve aynı kültürel değerlere sahip insanların Türkiye’ye gelmesinin ilk söylenmesi gereken etkisi, şehirlerde ve köylerde Rumlardan boşalan yerleri doldurmaları oldu. Osmanlı Devletinin yerine kurulan ve Milli Devlet anlayışı üzerine inşa edilen Cumhuriyetin, bu hedefe ulaşabilmek için aynı dil, din ve ideallere sahip insanlardan oluşan bir toplumsal yapı oluşturabilme ideali bu sayede somutlaşmıştı. Bu Homojenleşme, yeni kurulan devletin kısa sürede Türk Milliyetçiliği anlayışı üzerinde yükselmesini ciddi anlamda kolaylaştırmıştır (Gökçaktı, 2004,s.295).

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEYH SAİT İSYANI

2.1. ŞEYH SAİT İSYANINA GENEL BAKIŞ

Şeyh Sait isyanı, emperyalist devletlerin genç cumhuriyet üzerindeki emelleri ve devletin sosyal ve siyasi alanda gerçekleştirdiği yeniliklerin bazı kesimleri rahatsız etmesi sonucu ülkenin doğu kısmında patlak veren, sonuçları itibariyle de iyi analiz edilmesi gereken bir olaydır.

İmparatorluğun tarihe karışmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş olmasına rağmen bu bölge üzerinde yüzyıllardır kendi çıkarları için entrikalar çeviren emperyalist devletlerin oyunları bitmemiştir. Yeni kurulan devlet üzerinde de kendi emellerine ulaşabilmek için ‘siyasi operasyon’ gerçekleştirmiştir. Objektif olmak gerekirse bunda da başarılı olmuştur. İsyân sonrası Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan ve I. Dünya Savaşı sonrası ilk işgal edilen yer olan Musul kaybedilmiştir. Klasik tabirle sahada kazanılan masa başında yitirilmiştir.

Bu emperyalist devletlerin faaliyetlerine, Osmanlı’dan kalma şeyhlerin, ağaların, feodal beylerin nüfuzlarını kaybetme korkusu da eklenince, Anadolu’da bir ayaklanmanın ortaya çıkmasına sebep olur (Deniz, 2007, s.1).

Şeyh Sait isyanını meydana getiren sebepler ile ilgili çeşitli görüşlerin olduğunu söylemek mümkündür. Dini ve milli duyguların beraber kullanıldığı bu isyan sonrası bu isyanı çıkaran kişiler olayın çıkış nedeni olarak saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, yöredeki idarecilerin kötü olması ve hükümetin iskan politikasını sebep olarak göstermiştir (Öke, 1995, s.279).

Bu isyan öteden beri bazı kesimler tarafından yöneticilerin dine ve dindar insanlara olan olumsuz tavırlarına karşı gösterilen bir tepki olarak nitelendirilirken, laik anlayışa sahip kesim tarafından ise irticai bir olay olarak ifade edilmiştir. İki görüşte olayı objektif değerlendirmekten uzak, hissi duygularla yapılmış yorumlardır (Riştvanoglu, ,s.732).

Şeyh Sait ayaklanması Doğu Anadolu Bölgesinde çıkan diğer ayaklanmalardan mahiyeti ve etkileri itibariyle farklılık arz etmektedir. Yeni kurulan devlete ve devletin getirdiği yeniliklere karşı başlatılan bu ayaklanma, esasen dini düzenin savunmasını yaparak Osmanlı döneminde var olan teokratik yapıyı geri getirme amacını gütmektedir. Diğer taraftan da bu hareketin içine gizlenmiş olan feodal çıkarları sürdürmek ve bağımsız bir Kürdistan kurmak gayesine ulaşmayı hedefleyen, İngilizlerin tahrikiyle çıkmış tehlikeli ve yıkıcı etkileri olan bir isyandır (Aybars, 1995, s.16).

2.2. İSYANIN ÇIKIŞ NEDENLERİ

2.2.1. İç Nedenler

Şeyh Sait tutuklu bulunduğu sırada Savcı Süreyya Bey ile yapmış olduğu görüşmede ayaklanmanın basit bir olay sonucu çıktığını, planlı bir şekilde gerçekleşmediğini anlatır ve “*Ben bu hareketin ne önünde ne de ardındayım. Herkes gibi içindeyim.*” der. Daha sonra ayaklanmanın nedeninin hükümetin dini kurallara uygun olarak ülkeyi yönetmesini sağlamak olduğunu, Kürtçülük amacını taşımadığını ifade eder. Daha sonraki konuşmalarında, Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit’in Kürtçülük amacını güttüğünü ama kendisinin onlarla aynı ülkeye hizmet etmediğini de söyleyecektir (Dünya Gazetesi, 15-16 Nisan, 1957).

Şeyh Sait kendisini bu şekilde tanımlamasına rağmen isyana katılanların hepsi böyle düşünmüyordu. Başkaldırı dini içerik taşımaya rağmen Kürtçülük motifini de işlemekteydi. Örneğin Kasım Bey isimli şahsın yargılanması esnasında mahkeme başkanının isyanın iki seneden beri hazırlık safhası geçirdiğini ve asıl amaçlarının ne olduğunu sorması üzerine Kasım vermiş olduğu ifade ile isyanın amacını şu şekilde ifade etmiştir:

Kasım ifadesinde “*Kimi din için çalışıyor, kimi de siyasi çalışıyordu. Fakat maksat birdir.*” diyerek isyanın amacının hem dini hem de siyasi olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 9 Haziran 1925, s.1). Adı geçen şahsın ifadesinden anlaşıldığına göre Şeyh Sait halifelik ve teokratik düzenin sağlanması adına isyanı gerçekleştirdiğini söylemesine rağmen kendi görüşünde olmayan ve isyana siyasi amaçlarını katanların da

olduğu gerçektir.

İsyancı Hacı Ahdi mahkeme kararı sonucu idam edilirken“ *Yaşasın Kürtlük mefkûresi, yaşasın Kürdistan.*” demesine karşın Şeyh Sait mahkeme sırasında vermiş olduğu ifadelerinde Kürtçülük yapmakla ilgisinin olmadığını defalarca tekrarlamıştır (Vakit Gazetesi, 28 Mayıs 1925, s.1).

İsyanı ortaya çıkartan bir başka nedenin de yönetim yetersizliği olduğunu söylemek gerekir. Bu konuda Refik Nuri Tanin gazetesinde isyana neden olan olguları açıklarken dini nedenleri ve yabancı ülkelerin entrikalarını ikinci sıraya bırakmakta, ilk olarak o bölgedeki idarecilerin beceriksizliğini göstermektedir. Refik Nuri yine bu isyanın genel bir Kürt hareketi olarak değerlendirilmemesi gerektiğini söyler. Çünkü bazı yerlerde Kürt beylerinin devlete bağlılıklarını Ankara’ya bildirdiklerini ve isyancılara karşı askerle beraber mücadele ettiklerini belirtmektedir. Her ülkede kendi kişisel ihtirasları yüzünden kötü niyetli insanların olabileceğini ifade ettikten sonra bu kişilerin insanların bilgisizliklerinden yararlandıklarını, öteden beri isyanın çıkarılması için bazı kimselerin çalışmakta olduğuna dair haberlerin geldiğini fakat isyan bölgesinde görev yapan yetkililerin bu konuya duysız kaldıklarını söylemektedir. İsyana bölgesine, bölgeyi idare edebilecek ehliyeteye sahip görevlilerin atanması halinde böyle bir ayaklanmayla uğraşmak zorunda kalınmayacağını bildirmektedir. (Tanin Gazetesi, 2 Mart 1925, s. 1).

Mehmet Asım Bey de 11 Nisan 1925 tarihli Vakit gazetesinde ayaklanma olayını analiz ederken isyanın çıkmasında İngiliz parmağı olabileceğini yine ayaklanmanın saltanatı ve hilafeti tekrar geri getirmek isteyenlerin de etkisi olabileceğini ifade ettikten sonra temel nedenlerinden birinin de Genç ili gibi tarımın başat ekonomik gelir olduğu yerlerde aşar usulünün kaldırılması olduğunu da belirtmiştir. Sabık Elazığ Valisi Hulusi Bey’in vakit gazetesi muhabirine vermiş olduğu mülakatta ayaklanmaya sebep olan olguların arasında aşarın hükümet tarafından kaldırılması da olduğu söylemi de bunu doğrulamaktadır.

Hükümetin büyük bir iktisadi inkılap yaparak yıllık hasılatı 40 milyonu bulan köylüler üzerinde ekonomik anlamda yük olan, toprak ağalığı sistemini teşvik eden Aşar sistemini bu zamana kadar görülmemiş bir cesaretle kaldırmıştır. Bu yenilik

iktisadi olduğu kadar siyasi yönü de olan bir olaydı. Devlet artık ağalık düzenine göre değil, vatandaşlık anlayışı üzerine inşa edilecekti.

Osmanlı zamanından kalma bir uygulama olan aşar vergisinin kaldırılması en fazla faydalanacak yerler doğu illeri idi. Çünkü bu bölgenin yukarıda da ifade edildiği gibi birincil ekonomik gelir kaynağı tarımdı. Hükümet tarafından gerçekleştirilen bu uygulamayı bölge halkı iyi yorumlayabilseydi bu sistemin ortadan kaldırılmasının kendilerine ne kadar yarar sağlayacağını anlayabilirlerdi. Özellikle aşar sisteminin kaldırılmasına minnet duyması gereken yerlerden biri de Genç iliydi. Halk burada tarım üzerinden geçimini sağlıyordu. İşte yerli halkı hükümete ve devlete karşı isyancı hale getiren şeyhler ve ağalar ile birlikte ortak akıl yürüterek ‘Biz cumhuriyet idaresi istemiyoruz’ diye ayaklandılar. Ağaların istemedikleri cumhuriyet değildi, binlerce liraya iltizama verilmesi gereken köyleri 50-60 liraya aldıklarından dolayı aradaki maddi kayıptı. İstemedikleri şey tam da buydu. Çünkü Osmanlı zamanından beri var olan yüksek kazanç kapısı artık kapalıydı.

Genç vilayetinin ağaları da artık Cumhuriyeti istemiyorlardı. Çünkü elli liraya bir köyün aşarını alarak köylünün üzerinden binlerce liralık ekonomik kazancı yasaklayan bir hükümeti desteklemelerini beklemek biraz saflık olurdu. Çünkü hükümet yoksul köylüleri ağaların adeta kölesi haline getiren bu çağdışı ve haksız sistemi kendisi de bu işten maddi kazanç elde etmesine rağmen vazgeçmişti.

Şeyhlerin ve ağaların aşar usulünü kaldıran devlete karşı ayaklanmaları normaldi çünkü ekonomik anlamda ciddi bir kayba uğramıştı. Halkın alın terini çalan, emeğini sömüren, sofrasına ortak olan şeyhlerin ve ağaların aşar sisteminin uygulama dışı bırakılmasından hoşnutsuz kalıp isyan etmesi normalken, hükümete karşı gerçekleştirilen bu isyana yine soydukları halkı arkalarına alarak harekete geçmelerine şaşmak lazım. Bu durum analiz edildiğinde ülkeyi mahveden ve tahrik eden bu tür isyan olaylarının gerçek nedenlerinin cehalet ve gaflet olduğu görülecektir (*Vakit Gazetesi*, 11Nisan 1925, s.1).

2.2.2. Dış Nedenler

Tanin gazetesinde yazan Refik Nuri ayaklanmanın dışarıdan da desteklendiğini Nasturilerin ve Ermenilerin de bu ayaklanmaya destek vererek ayaklanmaya ortak

olduğunun bilindiğini söylemektedir. Nasturilerin ve Ermenilerin Şeyh Sait'le ortak hareket ettiklerini ve isyan sonucunda Ermenistan ve Kürdistan devletlerini kurmanın hedeflendiğini ve bunun için de din ve şeriati kullandıklarını yazar.

Yine Vakit gazetesinde Şeyh Sait'in Ermeni komitelerini ayaklanmaya destek vermesini sağlamak için bağımsız bir Ermeni devleti vaat ettiğine dair delillerin ele geçtiğini ve yakalanan isyancıların alınan ifadeleriyle de bunun doğrulandığını yazmaktadır (*Vakit Gazetesi*, 3 Mart 1925, s. 1).

4 Nisan 1925 tarihli Vatan gazetesinde de Şeyh Sait'in çeşitli beyannameleri ile ayaklanmada Ermeni teşkilatının da payı olduğuna yönelik tutanakların ele geçirildiğine yönelik haberler yer alır (*Vatan Gazetesi*, 4 Nisan 1925, s. 1).

Diğer bir sebep de, yabancı ülkelerin özellikle de İngiltere'nin ülkemiz üzerindeki oyunlarıydı. İngilizler Kürtlerin meskûn olduğu bölgeyi hiç rahat bırakmayarak devamlı Kürt aşiretleri ile irtibatlı olmuşlardır. Bu ilişkiler birinci dünya savaşında ve istiklal harbinde artmış, Kürt toplulukları arasına girmek ve propaganda ve telkin yoluyla kendi çıkarları yönünde görüşlerini empoze edebilmek için yetiştirdiği ajanları bu bölgeye göndermiştir (Erer, 1991, s.45-46).

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Lozan Antlaşması ile Türkiye uluslararası alanda resmen tanınmıştı ama henüz çözüm getirilemeyen sorunlar da bulunmaktaydı. Bu sorunlardan biri de Türkiye ile İngiltere arasında anlaşmazlık konusu olan Musul meselesiydi.

Lozan Konferansında Türk-Irak sınırının çizilmesi konusu görüşülürken Türk tarafı, Süleymaniye ve Musul bölgelerinin Türkiye sınırları içerisine katılması gerektiğini ileri sürmüştü fakat bu talep'e İngiliz tarafı itiraz etmiştir. Bunun üzerine sorunun Türk ve İngilizler arasında yapılacak ikili görüşmelerle halledilmesi kararlaştırılmıştır.

19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul Konferansı ile başlayan görüşmelerden bir netice alınmayınca konferans dağılmış ve İngiltere Türkiye'nin Irak sınırları bölgesinde sınır olaylarını kışkırtıp karışıklıklar çıkarmaya başlamıştır. Lozan Antlaşması, ikili görüşmelerde eğer ki bir netice alınamazsa mesele Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesini öngörmekteydi. 1924 yılının Eylül ayında Milletler Cemiyeti bu problemi gündemine aldı. Türkiye Süleymaniye ve Musul bölgelerinde plesibit yapılmasını teklif

ettiyse de İngiltere buna yanaşmadı. Milletler Cemiyeti Musul meselesi hakkında inceleme yapıp rapor vermek üzere bir komisyon teşkil edilmesini kararlaştırdı (Armaoğlu, 2000, s.321).

Milletler cemiyeti somut verilere dayanarak karar verecekti. O zaman her iki ülkede bu verileri sağlamak için gayret edeceklerdi. İngiltere'nin tezine göre Türkler daha kendi bölgelerinde yaşayan Kürtlerle başa çıkamadıklarına göre kendi bölgeleri dışında kalan Musul'daki Kürtlerle nasıl başa çıkacaklardı? İşte bu sebeple Türkiye sınırları içerisindeki bir isyanın sahneye konulması gerekiyordu.

Musul meselesinin çözüme ulaşmadığı bir sırada bu ayaklanmanın çıkması İngiltere'ye yararlar sağlayabilirdi. İngiltere'nin teorisi şuydu: Bir kere Kürtlerin Türkiye'de problemleri olduğu huzur ve barış içerisinde yaşayamadığı ispatlanırsa Türkiye'nin Kürt unsuru da bulunan Musul üzerindeki hak iddiasını zayıflatmış olurdu. Şeyh Sait isyanının İngiltere'ye sağlayacağı ikinci bir yarar da fırsattan istifade ile Irak'a karşı askeri bir harekâta girişmediği sürece, kendi içindeki problemlerle boğuşan Türkiye'nin Musul konusunda direnmesini de güçleştireceğiydi (Öke, 1995, s.280-281).

İşte Şeyh Sait ayaklanması patlak verdiğinde, İngiltere'nin isyanın ortaya çıkmasında etkisi olduğu tahminine yol açan nedenler buydu. Daha sonra isyancılara karşı başlatılan operasyonlar neticesinde İngilizlerin bu isyanda payı olduğuna dair somut deliller de ele geçmiştir. Ele geçirilen isyancıların ceplerinden İngiliz paralarının çıkması ve daha önemlisi silahlarının İngiliz yapımı olması en somut kanıtlardır.

İsyan hareketinde İngilizler tarafından yapılan yardımın sadece silahlardan ve paralardan ibaret olmadığı askeri harekât devam ettikçe elde edilen delil ve vesikalar ile daha da iyi anlaşılmıştır (Vakit Gazetesi, 8 Nisan 1925, s.1).

Bundan başka ele geçirilen isyancıların mahkeme yargılamaları sırasında vermiş oldukları ifadelerden de İngiltere'nin isyan ile ilişkili olduğunu gösteren ifadelere yer verilmiştir. Yakalanan isyancılardan Emin Bey sorgusunda Hanili Şeyh Hüseyin'den Şeyh Ali Rıza'ya gelen bir mektuptan bahseder. Bu mektupta Diyarbakır'ı aldıktan sonra Cizre'de İngilizler ile irtibata geçileceğine dair ifadeler mevcuttur (*Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Haziran 1925, s. 1).

Peki, Şeyh Sait isyanından İngilizler ne gibi fayda sağlayabilirlerdi? Doğuda küçük bir köyde başlayan ve kısa sürede geniş bir alana yayılan ve sonuçları itibariyle

Kurtuluş Savaşı kadar maliyeti olan bu ayaklanmadan İngilizler ne gibi fayda sağlayabilirlerdi? Şeyh Sait'in Piran köyünde başlattığı isyan ile Musul meselesi hakkında nasıl bir ilişki vardı? Milletler Cemiyeti adına bir heyetin Musul'a giderek orada inceleme yapmakta iken diğer taraftan da Genç civarında bir isyan meydana gelmiş olmasını tesadüf olarak değerlendirmek gerçekçi olmayacaktır. Vakit gazetesi yazarı Mehmet Asım Bey bu durumu analiz ederken İngilizler Musul petroleri ile tutuşturduğu bu isyanı Cemiyet-i Akvam üyelerine göstererek *"...Bakınız şu yangını görmüyor musunuz? Şu uzaktan çıkan alevleri fark ediyor iseniz işte bütün bunlar bu topraklarda Türk idaresinin oturmasındandır. Eğer bu yangınların bir daha çıkmamasını isterseniz Türkler bu topraklardan çıkarılıp gitmelidir. Başka türlü buralarda sükûn temin olmayacaktır..."* diyeceklerinden, Türk heyetinin yapması gereken şeyin Cemiyet-i Akvam üyelerine Genç yangınına İngilizlerden evvel göstermek ve bu yangının Musul petrolerinden tutuşturulduğunu anlatmak olduğunu, Musul petrolerinin başında İngilizlerin kendi başlarına oturdukça ve Musul havalisinde kendi başlarına bulundukça Türkiye hudutlarında hiçbir vakit bu gibi yangınların önüne geçmek çaresi olmadığını izah etmesi gerektiğini söylemektedir (Vakit Gazetesi, 26 Şubat 1925, s.1).

Yine 21 Nisan 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde tutsak edilen aşiret binbaşlarından Kasım'ın ifadesine dayanarak mütareke senelerinde Kürt münveranından sabık mebus Yusuf Ziya'nın şark vilayetlerine giderek müstakil Kürdistan için çalıştığını Kürdistan'ın kurulması maksadıyla İstanbul'da teşkil edilen Kürdistan İstihlâsı Cemiyetine girmeleri için Kürt halkını teşvik ettiği ve cahil halkı infiale çalıştığını, bu cemiyete mensup olan kuvvetlere parola konulduğunu ve bu cemiyetin İngilizlerle münasebette bulunduğunu, cemiyete İngilizler tarafından her türlü yardımda bulunacağı hakkında Yusuf Ziya'nın teminat verdiğini ve bu halin beş seneden beri devam ederek Kürdistan istiklal arzusunun uyandırıldığını yazmakta ve Şeyh Sait'in isyan vakası ortaya çıkınca İngilizlerle muhaberesinin olduğunu, hatta Münla Emin'in üzerinde Şeyh Hasan imzası ile Şeyh Abdullah'a hitaben yazılan mektupta *"Şeyh Sait ile İbrahim Paşanın irtibatla bulunduğu Çermik ile Siverek işgal edildiğinden Diyarbakır'a doğru hareket olunacağı İngilizlerinde bu fikri onaylamakta oldukları"* yazılmaktadır (Cumhuriyet, 1925, s.4).

Vakit gazetesinde Mehmet Asım Bey İngilizlerin isyan vakasının almış olduğu halden memnun olmadıklarını, çünkü isyanın kendilerinin arzuladıkları şekilde gelişmediğini, hükümetin almış olduğu tedbirler sayesinde isyanın durma noktasına geldiğini yazarak İngilizlerin memnuniyetsizliğini dile getirmişti.

İngilizlerin Musul sorununda doğuda patlak veren isyanı uluslararası alanda siyasi bir koz olarak kullanmak isteyeceklerinden bu isyanı kanıt olarak gösterip “*Genç havalisinde çıkan isyan Türk idaresindeki Kürtlerin bu idareden memnun olmadıklarını göstermiştir. Binaenaleyh Musul Kürtlerini Türklere amade etmek doğru değildir*” diyeceklerdir.

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki isyanı bastırmak için hükümetin almış olduğu seferberlik kararını ve bölgeye sevk edilen askeri birlikleri İngiltere ciddi bir kaygı ile takip etmekte ve hükümetin uygulamalarının başka maksatlara yönelik olduğunu düşünmektedir. Bu maksatın da hükümetin isyanı bastırdıktan sonra Musul bölgesinde bir taarruz hareketi gerçekleştirme endişesi taşımaktadır. İngiliz gazeteleri de bu konuda kısmen zımni kısmen de açık olarak yazdıkları haberler bu düşünceleri destekleyen niteliktedir (*Vakit Gazetesi*, Nisan 1925, s.1).

Türk basınında Şeyh Sait ayaklanmasında İngilizlerin parmağı olduğuna dair genel bir hava varken, Times gazetesinin İstanbul muhabiri ayaklanmayla ilgili kendi gazetesine verdiği bilgide, Türk basınının da hakim olan görüşün aksine çıkan isyanda İngilizlerin bir ilgisinin olmadığını söylemektedir. Times muhabiri isyancıların nihai maksatlarının hilafeti tekrar tesis etmek, Kürt devleti kurmak olduğunu iddia etmektedir. Yine Abdülhamit’in oğullarından birinin de isyana yardım ettiğini ve isyancılara gönderilen jandarmalardan bir kısmının da isyancıların safına geçtiği bilgisini de vermiştir.

Times gazetesi başka bir makalesinde bu malumatı değerlendirdikten sonra şöyle demektedir: Bu malumat doğru ise isyanın askeri kuvveti veya zaafı ne derece olursa olsun hadise mühim bir mahiyet göstermektedir. Anlaşıyor ki bu uzak şark vilayetlerinin ahalisinden hiç olmazsa büyük bir kısmı Cumhuriyetçiler tarafından yapılan esaslı tebdilattan gayri memnunnlardır ve dinin siyasetten tefrikine dair Cumhuriyetin başlıca akidesini kabul etmiyorlar (Öke, 1995, s.2835).

Münver fırka devlet taraftarlarının dini, siyasi bir alet olarak kullanmaktan men

edecek yeni kanunlar ve düşündükleri haber veriliyor. Toros dağlarının Kürtleri arasında bu kanun tesiri haiz olup olmayacağı belli değildir. Şarkta daima gayri kabil tefrik olan din ile siyasetin hep öyle kalacağı görülüyor. Türkler kendi memleketlerinde vaka bulan ve asası bu kadar haiz olan bir isyanın İngiltere tarafından tahrik olunduğunu söyleyecek kadar cinnet gösteriyorlar.

Türk hâkimiyetine avdetten kendilerini kurtarmak için her fırsatta Irak komisyonuna vuku bulan müracaatlar şüphesiz Türklerin bu şüphelerini tezyit edecektir. Dün neşrettiğimiz mektup şarklı akvam muhata ile meskûn yerlerde mudafane ve beyanatlar tahkikat icra etmek ne kadar müşkül olduğunu gösteriyordu.” Haberden de anlaşılacağı gibi doğu illerinde yaşayan vatandaşların dinin siyasetten ayrılmasını kabul etmediklerini, yapılan yeniliklerden memnun olmadıklarını bu yüzden de isyan teşebbüsüne girdiklerini ileri sürmekte ayaklanmanın İngiltere ile ilgisinin olmadığını ispat etmeye çalışmaktadır (Tanin Gazetesi, 2 Mart 1925, s.1).

Ele geçirilen İngiliz belgelerine bakıldığında ilginç başka yorumlar da çıkmaktadır. Bunlardan biri Şeyh Sait isyanının, Türkiye tarafından bilinçli olarak çıkarıldığıdır. İsyancıların üst kadrosunda yer alan kişilerin sınırı aşarak kardeşlerini kurtarmak için Musul’a girmeleri, sonrada bütün bu bölgeyi Türkiye’ye bağlamalarını sağlamak, Irak Kürtlerinin Türkiye’de başarılı bir ayaklanmayı gerekçe göstererek Türkiye Kürtleri ile birleşeceklerini ilan etmeleri ve sonrada bir bütün halinde Ankara’ya bağlanmalarını sağlamak; eğer bunlar olmazsa en azından çıkan isyanı sebep gösterip ırak sınırına yığınak sağlamak amacıyla Türkiye’nin bu isyanı tertiplediğini iddia etmektedir (Öke, 1995, s.280).

2.3. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI’NIN KURULMASI

Yeni Cumhuriyetin siyasal yaşamında bir dönüm noktası olan ve çok partili sisteme geçişi sağlayan Terâkkîperver Cumhuriyet Fırkası’nın resmen kuruluşu 17 Kasım 1924’de olmasına rağmen, fırka kurma girişiminin, 1924 Eylül ayı olduğu kesindir. Cebesoy’un hatıralarında bu tarihte Rauf Bey’in İstanbul Şişli’deki evinde kendisiyle birlikte Rauf Bey ve K.Karabekir Paşa ile bir toplantı yaptıklarını söyler. Bir araya gelmelerinin nedeni uzun süredir takip edilmeleri, mektuplarının açıldığı kendileriyle ilgili rapor tutulduğu ve bütün bunlara çözüm bulmak içindir. Birtakım

kararlar alarak toplantıyı neticelendirirler. Kararlardan haberdar edilenler arasında İsmail Canbolat ve Dr. Adnan Beyler de olmuştur. Alınan kararlardan biri de benzer anlayışta olanların bir araya gelip güç oluşturarak mecliste toplanmasıydı (Cebesoy, 1957, 96-97).

9 Kasım 1924’de harekete geçilerek, 17 Kasım’da Terâkkîperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Hükümet ve Halk Partisi ile onu destekleyen basın da, bu yeni oluşuma iyi niyetle yaklaşmıştır. Nitekim M.Kemal Paşa *"Biz Meclisimizde tek parti ile bir diktatör idaresi intibai vermekteyiz. Bize bakan Batılular, bu memleketteki idare tarzı parti diktatoryasıdır, derler. Bizim Meclisimizde de iki parti olmalı, hükümeti denetleme sistemi kurulmalı ve medeni ülkelerin parlamentolarına benzemeliyiz"* diyerek yeni partinin siyasal hayata katılmasından duyduğu memnuniyeti ifade ederken, dönemin yarı resmi gazetesi olan Hakimiyyet-i Milliye’de yazılan 14 Kasım tarihli *"İşbaşına"* başlıklı yazıda, *"Türkiye Cumhuriyeti, halkın egemenliği temeline dayanan bir yönetimdir. Bu nedenle Meclis de birden çok parti bulunmasını istememek, muhalefete ve denetime karşı çıkmak kimsenin hatırından geçmez. Belli temellere dayanan, devrim ilkelerine bağlı, meşrû bir denetim yolu izleyecek yeni bir partinin kurulması bizim için kuşku konusu olmaktan çok uzaktır"* denilmekteydi.

17 Kasım 1924’de resmen Dahiliye Vekâletine dilekçe ile başvuran Ali Fuad Paşa, Cumhuriyet tarihinin ilk muhalif fırkası olan Terâkkîperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşunu ilan ediyordu (Tunaya, 1952, 606). Esasen bu olay Cumhuriyet idaresinin ilerleyişinin kaçınılmaz bir sonucu ve şart idi.

"Fırkalar memleket için esastır, yeter ki şahsî arzular yerine memleket için çalışılsın. Allah mübarek etsin" diye başvuruyu kabul eden Recep Peker, yeni fırkanın kuruluşunu resmen kabul etmiştir (Hakimiyyet-i Milliye, 18.11.1924). Aynı gün basına yeni fırkaya ait biri beyanname diğeri fırkanın program ve nizâmnâmesi olan belgeler verildi.

Bu şekil de Cumhuriyetin siyasal yaşamında yeni bir aşamaya geçilmiş ve rejimin temel esaslarından biri olan çok partili sisteme geçilmiş oldu. Ülkemizde yaşanan bu siyasi gelişme ülke için de bir hayatında bir dönüm noktası gerçekleşmiş ve rejimin gereği olan çok partili siyasi hayat başlamış oldu. Bu Siyasal olay, Cumhuriyet düzeninde ilerleyişin kaçınılmaz bir sonucu ve şartı idi.

Yeni Fırka'nın üyeleri arasında şu isimler bulunmakta idi: İdare Heyeti, Reis Kâzım Karabekir Paşa, Dr. Adnan ve H. Rauf Beyler (İstanbul) Umumi Kâtip: Ali Fuad Paşa (Ankara), Azalar: Rüştü Paşa (Erzurum), İsmail Canbulat (İstanbul), Sabit (Erzincan) Şükrü (İzmit), Muhtar (Trabzon), Halis Turgut (Sivas), Necati (Bursa) ve Faik (Ordu) Beyler

Yeni kurulan partinin altmış dört maddeden oluşan tüzüğü vardı. Bu tüzüğün ilk maddesi: "*Terâkkîperver Cumhuriyet Fırkası milletin tecelli eden sarîh ve kat'î iradesi veçhile, hâkimiyetin kayıtsız şartsız kendisinde olduğunu ve mukadderatına bizzat yetkili bulunduğu esasına istinaden, Cumhuriyet idaresini takviye etmek ve kanunların seyyanen tatbikini temin ve istikrar ve emniyeti teyid ve tezyit eylemek ve teceddüt ve tekâmül esaslarıyla milleti muasır medeniyette bir refah mevkiine ulaştırarak esbabım hazırlamak maksadıyla teşekkül etmiştir*" (Kandemir,1955, s.3) şeklindedir.

Tüzüğün diğer maddeleri incelendiğinde esas olarak demokrasinin ışığında Cumhuriyetin güçlendirileceği, iktisadi politikalarda liberalizmin benimsenmesi gerektiği ve ileriki zamanlarda yanlış yorumlanıp partinin kapatılmasına neden olarak gösterilecek fırkanın düşünce ve dini inançlara saygılı olduğu yolundaki hususları kapsamaktaydı. Tüzüğün daha sonra manşet olacak altıncı maddesi "*Fırkanın itikad-ı diniyeye hürmetkâr olduğunu*" belirtmekteydi. Bu madde hilâfet ve saltanat taraftarlarına ışık olduğu gibi Halk Partililerde de bu maddenin kendilerini dinsizlikle itham etmek için konulduğu şeklinde bir şüpheye neden oldu. Bu şüphe, Terâkkîperver Cumhuriyet Fırkasının genel sekreteri Fethi Bey'in "*Bizim fırkayı Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuad Paşa ve Rauf Bey kurmuşlardır. M.Kemal Paşa'nın da rızası vardır. Terakkiperverler dindardır. Halk Fırkası dini batırıyor. Biz onu kurtaracağız ve muhafaza edeceğiz.*" şeklinde konuşması üzerine bu endişeler arttı. Yaşanan bu olumsuz olaylardan Kazım Karabekir Paşa bile ürkmüş, halkın dini duyguları istismar edilerek toplum üzerinde genel bir hoşnutsuzluğa neden olduğunu iddia ederek, milli beraberliği bozacak olaylardan fırkasını uzak tutmaya çalışılmıştır (Mazıcı, 1984, s.82).

M.Nuri Dersimi'nin eserinde Terâkkîperver Cumhuriyet Fırkası ile etnik-bölücü hareketin ilişkisi konusunda şu bilgileri vermektedir:

O'na göre Erzurum'da kurulan Kürt İstiklal Cemiyeti'ne Şeyh Said, Melikanlı Şeyh Abdullah, Çabakçur'un Çan Şeyhleri, Palulu Şeyh Şerif ve diğer şeyhlerin ilgi

duyması Cıbranlı Albay Halit'in güven veren kişiliğinden geliyordu. Bu kuruluşun parlamenter mensubu Bitlisli Yusuf Ziya ise, M.Kemal'in muhalifi olan Terâkkîperver Partisi ve diğer sair münferit muhalifler ile görüşmüştü. Örgütün tarikat kesiminden lideri Şeyh Sait'in Hınıs'ın Balkan köyünden Genç-Darahini bölgesine gelişinin sebebi bu yörenin Zazalar'ı arasında Nakşibendiliğin yaygın ve müritlerinin daha çok oluşundadır (Dersimi, 1952, s.173-175). Hareketin yönetici şeyhlerinden Palulu Şeyh Şerif, Elazığ cephesi komutanı sıfatıyla sabık Dersim Mebusu Hasan Hayri ile birlikte "Hozat'ta Celalzâde Mehmet Efendi vasıtasıyla bilumum Dersim aşiretleri adına" Elazığ'dan 6 Mart 1925 tarihinde çektiği telgrafta; *"sükuneti mühafaza ediniz, yakında bir heyetle Dersim'e geleceğiz, muvaffakiyetler "* (Dersimi, 1952, s.181) demektedirler. Bu dönemde Dersimli Seyit Rıza, Erzincan ve Koçkiri aşiretleri ile Sivas üzerine yürüme kararı almıştır. Hasan Hayri ise Terâkkîperver Cumhuriyet Fırkası'na mensuptur. Dersim Mebusu iken Seyit Rıza'ya sığınmıştı. Daha sonra Elazığ fırka komutanı Nurettin Paşa'nın tavassutu ile Elazığ'a gidip Hüseyin köyüne yerleşmişti. Daha sonra Kürtçü kuvvetlerle işbirliği yaptı. Ancak Dersimliler'in tatmini için bu müddet zarfında tevkif edilmedi. Dersimliler'e daima sükuneti tavsiye eden Hasan Hayri, Seyit Rıza'nın, Dersim'in ilhakı teklifini reddetti. Tunceli'nin Karabal aşireti eşrafından Gongo ailesine mensup olan Hasan Hayri aşireti ile hayli etkili idi. Daha sonra Hasan Hayri amcasının oğlu Celal Mehmet ile birlikte idam edildiler (Dersimi, 1952, 187).

Bazı eski Kürt milletvekillerinin Terâkkîperver Fırka'ya girdiğini, böylece bu partinin doğu ve güneydoğu illerinde destek bulduğunu ifade ederken, Azadi'nin üst kadrosundan Yusuf Ziya'nın da İstanbul'daki muhalifler ile irtibata geçtiğini belirtmektedir (Hasretyan-Ahmet-Civan, Uppsala, 1925).

İsmet İnönü'den Terakkiperver Parti ile Şeyh Sait olayının ilişkisini öğrenmek isteyen A. İpekçi kendisiyle yaptığı röportajda şu açıklamaları tespit etmiştir:

"Soru: Doğu İsyanı ile Terâkkîperver Fırkanın ilişkisi var mıydı, var ise ne idi?"

C. - Doğu isyanı ile Terâkkîperver Fırkanın doğrudan doğruya bir ilişkisi çıkmadı meydana. Doğu isyanı bir irtica idi. Hakikî bir irtica idi. O zamanki ortamda memleketin siyasi hayatı karışık. Cumhuriyetin ilânı, Cumhuriyetin devlet düzenine getirdiği değişiklikler İstanbul efkârında, matbuatta pek geniş tepkilere sebep olmuştu...

Doğu isyanı bunun bir neticesidir. Hiç şüphemiz yoktu bizim. Memleketin yeni bir siyasi rejime girmesi ve siyasi rejimin üzerinde memleketin bunu kabul etmemiş olduğu şüphesini, ümidini veren geniş bir münakaşa ve propaganda hayatının tesiri... Şark isyanı bunun neticesi olarak çıkmıştı...

Rejimin kaderi, Şark isyanında iç politikada ve silah meydanında behemahal kesin ve müsbet bir netice elde etmeye bağlıydı... Böyle almıştık meseleyi biz...

Soru: Terâkkîperver Fırkasının kapatılması böyle bir zarureten mi doğmuştur?

C. - Terakkiperver Fırka muhalif bir fırka olarak kurulmuştu. Bundan fırkanın dışında bulunanların, dışarıdan seyredenlerin ne kadarı ümitlenmiş oldukları tahmin edilemedi. Ama herhalde bir tesir yapmıştı.

Soru: Terâkkîperver Fırkasının kapatılmasını Atatürk mü istemişti?

C.- "Hayır... İstiklâl Mahkemesi kapattı Terâkkîperver Fırkayı... Şark İstiklâl Mahkemesi... Bu mesele de rol oynayan husus, Terâkkîperver Fırka'nın propagandasındaki ananeperestlik olmuştu. "Dini lâzımıyeye riayetkardır." deniyordu bir maddesinde... Bunu mübalağa ettiler. Koyanların maksatları haricine çıkmıştır. Mübalağalı bir tefsir mümkündür, olmuştur (İpekçi, 1981, s.25-28).

Kurtuluş Savaşı'nda asker olarak, Cumhuriyetin kurulmasından itibaren devlet adamı olarak hep en üst düzeyde görevlerde bulunan İnönü, ayaklanmanın irticai bir olay olduğunu, Cumhuriyet'e ve getirdiği siyasi düzenine bir tepki olduğunu ve kendisi tekrar göreve gelmeden önceki hükümetin aciz davrandığını belirtmektedir.

İnönü'ye göre Doğudaki isyan ile yeni kurulan muhalefet partisi arasında direkt bir ilişki yoktur. Esasen Cumhuriyet Halk Fırkası'na bir şekilde herhangi bir nedenden dolayı muhalefet olan her kişi ve grup Terakkiperver Fırka'nın kurulmasıyla kendi fikirlerini taşıyabilecekleri siyasi bir alan bulmuştu. Yine Terakkiperver Fırkası'nın tüzüğünde yer alan "dinî lâzımıyeye riayetkâr" ibaresi bu partinin din ve vicdan hürriyeti anlayışını benimsemesinden kaynaklanıyordu. Bu ifade niyeti kötü olan kişi ve gruplarca istismar edilmesine de neden olmuştu.

Terâkkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları ve kadrosu, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın içinde siyaset yapan mebuslar kadar; çalışkan, dürüst, iyi niyetli ve yararlılıkları ile fedakarlıkları milli tarihimize geçmiş insanlardı. Terakkiperver

Fırkasının kuruluş amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin ve milletin menfaatleri açısından paralellik gösteriyordu. Ama parlamenter yapıların temel dinamiklerinden biri muhalefetin olmasıydı. Yeni partinin kurulmasıyla mecliste muhalefet oluştu. Hükümetin bazı iç ve dış olaylara yaklaşımı ile hükümetin bu politikalarını beğenmeyen ve yetersiz bulan parlamenterlerin var oluşu yeni bir muhalefet oluşumunu doğal bir sonuç haline getirdi. Yine Musul meselesini ve Genç İsyanı'nı Lozan'dan bağımsız analiz etmek mümkün değildi. Aynı şekilde Piran Köyü'nde patlak veren bu isyanın hilafet, saltanat ve inkılaplar boyutları da vardı. Şeyh Sait olayını, Musul meselesini Lozan'ın dışında düşünmek mümkün değildi. İşte iç ve dış siyasette yaşanan bütün bu gelişmeler Cumhuriyet Halk Fırkası'na ülke genelinde ve basında karşıt ve farklı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu muhalif çevrelerin içerisinde, muhalefet sebeplerinin tümüyle aynı fikirlerde olmasalar dahi bazı paşalar da vardı. İşte söylediğimiz bütün bu çevrelerin yeni kurulmuş partiyi etkilemediğini söylemek doğru ve gerçekçi bir analiz olmayacaktır (Kalafat, 1992, s. 90-91).

2.4. AYAKLANMANIN BAŞLAMASI

1925 yılının Şubat ayında doğunun küçük bir köyünde başlayan Şeyh Sait İsyanı; hazırlık süreci, etkilediği geniş bölge ve günümüze de ulaşan önemli etkileri bakımından daha önce bölgede vuku bulan isyanlardan farklı özelliktedir. Bu sebeplerden dolayı bu ayaklanmanın iyi analiz edilmesi bölgeyi ve bölge halkını yorumlamada doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Bütün çalışmalar ve hazırlıklar isyanın 1926 yılında başlamasına yönelikti. Genç Cumhuriyet, elde ettiği başarıların sarhoşluğuna dalacak, muhalif kişi ve yapılanmalar hilafet ve Kürtçülük maskesini kullanarak zaten savaş sonrası ekonomik problemlerle mücadele eden halkı yeni rejimden uzaklaştıracak, yine yaşanan bazı dış politika başarısızlıkları yeni devletin uluslararası arenada itibarını zedeleyecek ve işte tam bu sırada da silahlar patlayacaktı (Yücedağ, 2010, s.29).

Ne var ki ayaklanma, isyancıların planladığı zaman da gerçekleşmedi. 1925 yılının 15 Şubat günü Piran Köyü'nde ateşlenen silahlar bölgeye yayılacak isyanın başlangıcıydı.

Kürt İstiklal Komitesine mensup eski mebus Yusuf Ziya, Giranlı Halit ve bazı arkadaşları, 1924 de cereyan eden Nasturi ayaklanması münasebetiyle tutuklanıp yapılan yargılama sonucu hapis cezasına çarptırılmışlardı. Bitlis'te kurulan harp divanı bu yapılan yargılama esnasında Şeyh Sait'in de şahitliğine gerek duyulmuş ve Şeyh Bitlis'e çağrılmıştı (Yücedağ, 2010, s.29).

Şeyh mahkemenin çağrısı üzerine telaşlandı. İhtilal komitesi gizli bir hiyerarşik yapılanmaya sahipti. Beşer kişilik üye gruplarından ancak birer kişi diğer gruptan bir kişiyi biliyor ve bu surette gizliliğe çok fazla dikkat ediyordu. Komite büyüklerinden bazılarının tutuklanmasıyla Sait'in şahitliğine müracaat edilmesi, şeyhte, komite gizliliğinin ortaya çıktığı endişesini uyandırmıştı. Bu sebeple hasta ve yaşı ilerlemiş olduğunu ileri sürerek ifadesinin bulunduğu yerde alınmasını istedi. Mahkemede bu isteği kabul etti ve şeyhin ifadesi Hınıs'ta alındı (Yücedağ, 2010, s.29).

Fakat Şeyh bir kere kuşkuya düşmüştü. Bir yandan mahkemenin kendisi hakkında tutuklama kararı verip vermediğini Genç ve Bitlis'deki adamlarıyla araştırıyor, diğer yandan da yaşanan bütün bu olanları oğlu Ali Rıza'yı Halep üzerinden İstanbul'a gönderip saltanatçıları bilgilendiriyordu (Yücedağ, 2010, s.29).

Yusuf Ziya ve arkadaşlarının tutuklanması, Şeyh Sait'in de aynı akıbetten korkması, Halep ve İstanbul'daki örgütün şeflerini de endişeye sevk etmiş olacak ki ayaklanmayı planladıkları zamandan önce çıkartma kararını almışlar ve halkı galeyana getirmek için Diyarbakır, Çapakçur, Ergani, Genç dolaylarında bir ay kadar hükümet aleyhine karşı propaganda yapmışlardır (Yücedağ, 2010, s.30).

Şeyh, turuna Lice ve Hani'de devam ettikten sonra yeni kurulan devletin karşı karşıya kalacağı, gerek yayıldığı alan gerekse de maliyeti açısından büyük bir ayaklanmanın başlayacağı ve kardeşi Abdürrahim Efendi'nin ikamet ettiği Piran Köyü'ne 13 Şubat 1925 Cuma sabahı kalabalık bir atlı kfilesiyle varır (Yücedağ, 2010, s.30).

Şeyh, büyük merasimle kardeşinin evine yerleşti ve hemen etrafa, haberler salındı. Bundan sonrasını, Şeyhin İstiklal mahkemesinde verdiği ifadelerden nakledeyim:

“Öğle vakti ismini ve rütbesini bilmediğim bir mülazım (teğmen) odaya geldi ve Mehmet oğlu Ahmet adında bir mahkumun evine on kadar başka mahkumun sığındığını,

bunların teslimi için aracı olmamı rica etti. Hemen mahkumlara haber göndererek teslim olmalarını nasihat ettim. Fakat mahkumlar “üçüzlü talâk” (Karılarını, bir daha ancak başkasının nikahından geçtikten sonra yeniden nikahlamak şartıyla boşamaya yemin etmek) üzere yemin ettikleri için teslim olamayacaklarını bildirdiler. Sonradan duyduğuma göre mahkumlardan sekizi serbest bırakılmış ve geri kalan ikisi ise teslim olmamışlar. Bunun üzerine, ikisi içerden sekizi de dışardan ateş açarak jandarmayı dağıtmışlar ve hepsi kaçmışlar.

Köyde hükümetin İslam dinine aykırı bazı hareketlerini ele alarak vaaz verdim ve dedim ki:

- Medreseler kapatıldı, Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı ve din mektepleri Milli Eğitime bağlandı. Gazetelerde bir takım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeğe, Peygamberlerimize dil uzatmağa cür’et ediyorlar. Ben bu gün elimden gelse, bizzat dövüşmeğe başlar ve dinin yükseltilmesine gayret ederim.

İsyan hakkında hiçbir taraftan telkin gelmedi. İsyanı kendi düşüncem, kanaatim ve fikirlerimle düşünüp uyguladım. Çalışmalarımı da tek başıma yaptım. Zaten Piran’da verdiğim bu vaazdan sonra fikir ve düşüncelerimi icra etmeye başladım.”

Şeyh Sait’in bu ifadesi gerçeklere tam olarak uygun değildir. Şeyh verdiği ifade de çıkarttığı isyana sebep olarak köy yerindeki basit bir tutuklama olayını gösterirken, gerçekte köye gelen jandarmanın kendisini tutuklayıp Bitlis Harp Divanı’na götürmesinden korkmuş ve isyan planlanandan önce cereyan etmiştir (Yücedağ, 2010, s.31).

İsyanın fevri ve tesadüfen, ani hareketle patladığını iddia eden Şeyh Sait’in ileri sürdüğü gerekçeler, Genç valisi İsmail Hakkı’nın yargılama esnasında ileri sürdükleriyle de çürütülmektedir (Yücedağ, 2010, s.32).

İsmail Hakkı’nın İstiklal Mahkemesinde yapılan sorgusunda, Çapakçur öğretmenlerinden Mehmet Zeki ile eski Genç milletvekili Hamdi beyin, İçişleri Bakanlığını, isyandan çok önce ayrı ayrı ikaz ettikleri, Oğnut nahiye müdürü Tevfik’in isyan propagandası hakkında, valiye rapor verdiği ve nihayet isyancılardan Fakih Hasan’ın valiye bizzat uyararak, eski mebusla öğretmenin ihbarlarını ciddiye almasını, namaz kılıp, oruç tutmasını ihtar ettiği anlaşılmıştır (Yücedağ, 2010, s.32).

Anlaşıyor ki dönemin Genç Valisi'nin verdiği ifadelerden, Şeyh Sait'in, "*İsyana, Piran'daki tevkif hadisesi üzerine ani olarak karar verdim*" şeklindeki ifadesi doğru değildir.

Hadisenin gerçek olan tarafı şuydu:

Şeyh Sait'in üç dört aydır hükümet aleyhine propaganda faaliyetini yoğunlaştırdığı bilindiğinden, bu adamın yanında gezen bazı mahkumları tutuklamak üzere harekete geçen kolluk kuvvetlerine karşı koymaktan başka seçenek kalmamıştı. Çünkü sıra kendisine de gelecekti. Bu nedenle isyanın ilk silahı Piran Köyü'nde patlatılmıştı. Ayaklanma olayının önceden planlanmış olduğu şuradan bellidir ki, jandarma müfrezesine anında silahla karşılık vermekle beraber, hemen telgraf ve jandarma telefon tellerinin kesilmesidir (Yücedağ, 2010, s.32).

2.5. HÜKÜMETİN ALDIĞI ÖNLEM: TAKRİR-İ SÜKUN KANUNU

Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesiyle Ankara'ya yönelik eleştirilerin şiddeti daha da artmaya başlamıştı. Yine Başbakan Fethi Bey ve hükümet üyelerinin ayaklanma karşısındaki umarsız tavırları ve demeçleri tepkiye sebep olmaktaydı. Onlara göre bu olay büyütülmemesi gereken bir eşkıyalık olayıydı. Başbakana göre bu eşkıyalık olayını şark vilayetlerinde ilan edilecek idare-i örfiye ile bastırılabilceğini düşünmekteydi. Ankara'daki büyük bir kesim, başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal isyan hadisesinin daha sert tedbirlerle bastırılabilceğini savunmaktaydı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Fethi Bey'i bu isyanı ortadan kaldırmada etkisiz ve yetersiz kalacağını düşünerek, üç ay önce Başbakanlıktan ayrılan ve Heybeliada'da dinlenmekte olan silah arkadaşı İsmet Paşa'yı Ankara'ya davet etmiştir. Atatürk'ün amacı tekrar İsmet İnönü'yü Başbakanlığa getirmektir. Ankara'ya gelen İsmet Paşa ayaklanma hakkında bizzat Atatürk'ten bilgi almış ve isyanı askeri operasyonla bitirmek için karşı teknil harekatı hazırlıklarına başlamıştır.

İsmet Paşa'nın kurduğu hükümet mecliste güvenoyu aldıktan sonraki ilk icraatı bölgeye yayılan isyanı bitirmek için "Takrir-i Sükun Kanunu" tasarısı olmuştur.

İnkılâp ve Cumhuriyet Tarihinde pek derin izler bırakan Takrir-i Sükûn Kanun Tasarısı şu üç madden oluşmaktaydı (Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, s. 1).

“Madde 1- İrtica ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimasını ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bahis bilumum teşkilat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet Reis-i Cumhuriun tasdikiyle resen ve idareten men 'e mezundur.

İş bu ef'al erbabını Hükümet, İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2- İş bu kanun tarih neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icradır.

Madde 3- İş bu kanun tatbikine icra vekilleri heyeti memurdur.” Meclis çatısı altında tasarı hakkında sert tartışmalar yaşanırken, kürsüye tartışma konusu olan yasa tasarısının mimarı olan Başvekil İsmet Paşa gelir ve şu önemli konuşmayı yapar:

“Muhalefet erkânının ve zannederim ki bütün âzasının hissiyatına tercüman olan mütalâatını dinledik. Muhalefetin bütün âzasına fikirlerini son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri bütün dünyada nadirdir. Siyasî hattı hareketimize ilk temas anında muhalifler hassasiyet ve faaliyet gösteriyorlar. Siyasî hat ve hareketlerimizin sıhhatine en bariz arazi salime budur. Mevzuubahis olan kanunun hukuk ve Teşkilat-ı Esasiye temas eden nazik nokta-i nazarların teşrihini arkadaşlarım kemal-i muvaffakiyetle ve kemal-i vuzuhla ifa ettiler. Hiç kimsenin zihninde şüphe bırakmayacak derece bir kanaati katiye ile anlaşıldı ki; mevcut olan kanun, teşkilat-ı esasiyenin hududu dahilinde memlekette tedabiri nafia cümlesinden âsârı nafia vücuda getirecek bir kanun mahiyetindendir. Bu itibarla heyet-i celilenin sabrını suiistimal edip mükâlemeyi uzatmak istemem.

Yalnız, muhterem Kazım Karabekir Paşa, “İslâhatı İstiklâl Mahâkimine istinaden mi yapacaksın?” diye soruyorlar. İslâhatı emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, tarsin etmek ve daima tarsin etmek, bütün kanunlar gibi İstiklâl Mahkemesi de bir vasıttan ibarettir.

Emniyet ve asayişin ve huzur ve sükûnun muhafazası milletin her türlü kanunlardan beklediği ilk ve başlıca bir kaidedir ki; bu hususta hiçbir tedbiri ihmal etmemek mecburiyeti katiyeti karşısındayız.

Yalnız bir şey sorayım: Bana, ıslâhattan bahsederken, bu memlekette “İslâhat fikirleri teceddüt, terakki fikirleri ahlâksızlıktır.” diye barbar bağırırken muhalefet erkânı niçin bir tek kelime söylemediler?” (Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr.1366,

s.3).

Bu anda büyük mecliste, tasdik ettiler sesleri ve alkışlar duyuluyordu. Bir ara Hamdullah Suphi Bey'in "Feridun Bey bunu tasdik etti." sesi de işitilmişti.

Başvekil sözlerine şu suretle devam etmiştir: (Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr.1366, s.1-2-3).

"Şimdi, muhalif bir vaziyet alan arkadaşlarımla söylemek lâzım geldiği zaman söz söylememeleri bir mânâyı haizdir. (Bravo.. sesleri) Muhterem Rauf Beyefendi 'Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lâzım değildir.' buyurdular. Cumhuriyetin tehlikede olmadığı esasında, bu müşahede de kendisiyle beraberim. Benim mütalâam ve nokta-i azimetim şudur ki; bir vaziyeti mütalaa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir cumhuriyet, hiç tehlikede olur mu? O kanunun lüzumunu idrak eden, bugünkü vaziyete göre bu kanunun lüzumunu takdir eden ve bunu Meclis-İ Aliye izah eden ve kabule iktiranını talep eden biz cumhuriyet evlâtları cumhuriyeti tehlikede bırakırlar mı?

Cumhuriyet evlâtları, yakında ihtiyaç hasıl olursa ve vaziyet tebeddül ederse cümlesini derpiş edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Binaenaleyh ittihaz ettiğimiz tedabir doğrudur. Ve vaziyete göre daima tedabir ittihaz edecek seviyede bulunan Meclis-İ Alî cumhuriyeti ve cumhuriyetin memlekete vaadettiği terakkiyat ve ıslâhatı behemehâl temin edecektir.

Zannedirim ki bu mesele üzerine gerek siyasî ve gerekse kanunî nokta-i nazardan hükümet kâfi derecede izahat arz edebilmiştir".

Başvekilin konuşmasının ardından birkaç hatip daha kürsüye gelerek kanun tasarısı hakkında görüşlerini dile getirdikten sonra oylamaya geçilir. Oylamada birinci maddenin kabul edilmesinin ardından ikinci ve üçüncü maddeler hakkında tartışma ve müzakereler yapılmamıştır. Yapılan oylamada 144 oy kullanılmış ve bunların 22'si ret verirken 122 ise evet oyu vermiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, s. 1-2-3.).

Meclis'te çok sert tartışmalar neticesinde Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. Aynı oturumda Başvekil İsmet Paşa'nın vermiş olduğu bir tezkere ile İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması teklif ediliyordu. O tezkere şöyledir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine"

31 Temmuz 1338 tarihli İstiklâl Mahakimi kanunun birinci maddesinin bahsettiği selâhiyete binaen hükümet harekât-ı askeriye muntıkasında usulü dairesinde derhal bir İstiklâl Mahkemesinin teşkil ve faaliyete iptidar eylesini tahtı vücupta görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun 5. maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet müsaade talep eder.

Bundan başka ahvali fevkalade binaen ilan olunan seferberliğin milletin ve cumhuriyetin emniyetini muhil ve irticai propagandaların, teşebbüsât ve harekâtın kavanin-i mahsusuna tebean men ve tecziyesi esbabının da serian ... İstiklâl Mahakimi kanunun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclis-i Alice tasvip edilmek ve merkezi Ankara 'da olmak ve daire-i kazası harekâtı ekseriye muntıkası haricindeki vilayete şamil bulunmak üzere derhal ikinci bir İstiklâl Mahkemesi'nin teşkiline müsaade buyrulmasını teklif ve rica ederim efendim" (Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 3.).

Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal alınmış olan tedbirler münasebetiyle halka ve ülkeye hitaben 8 Mart 1925 tarihinde bir beyanname yayınlar. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in kaleme almış olduğu ve birçok gazetede yayımlanmış olan beyanname şöyledir:

"Genç'te başlayıp Elaziz ve Diyarbakir merkezleri hudutlarına kadar tevsi eden hadise din maskesi altında mahiyete çalışan teşebbüsleri mahsuledir.

Asiler memleketin her tarafında devlet kuvvetinin zayıflştırılması için bir müddetten beri devam eden faaliyetlerin zarar vücuda getireceğine kanaat etmişlerdir. Hadise bütün vatandaşlar ile telakki edilmiş ve civar muntıkaların ahalisi mukavemet ile Cumhuriyetin müdafaasına kıyam etmiştir.

Bütün millet meclisinin maddi ve manevi kuvvetleri ile Hükümet-i Cumhuriyete icap eden vesait-i mesahayı asiler aleyhine tevcih eylemiş ve pek yakında husule getireceği tedbiri almıştır.

Bununla beraber Hükümet-i Cumhuriyet bütün memlekette huzur ve sükûnu emniyet ve asayiş tehdit edebilecek bilcümle anasıra karşı kanun mahsus ile salahiyet almış ve bu salahiyeti azim ve kanaatle derhal tatbik etmek kararını vermiştir. Cumhuriyeti tahrip edecek neşriyata ve Cumhuriyetin ordusunu ve zabıtasını herhangi bir sebeple istifsar vasıta ad edecek olanların en şiddetli ahkâm-ı kanuniye ile takip ve

tenkilleri mukarrerdir.

Vatanın bir köşesinde huzuru ihlal eden hadisenin yalnız oradaki vatandaşları değil en uzak yerlerdeki vatandaşların rahatını, saadetini ve iktisadiyat ve istihsalatını müteessir ettiği tabidir. Binaenaleyh her faaliyetin ve bilhassa ticari ve iktisadi inkişafın huzur ve sükûn ile emniyet ve asayişin gayrikabil ihlal bir emniyet ve kuvvette bulunması ile kaimdir. Bu sebeple de Cumhuriyet polis ve jandarmasının ve Cumhuriyet ordusunun şark ve itibari her mülahazanın fevkindedir. Bu şark ve itibar için vatandaşlarımın intibahını talep ederim. Bu münasebetle vatanın her tarafındaki hassasiyet kahraman milletimizin sükûn ve asayışı behemehal muhafaza için iradesini bir daha tecelli ettirmiştir.

Büyük Millet Meclisi 'nin kabul ettiği kanun, hükümet memurlarına herhangi bir hadiseyi vakadan sonra bastırmaktan ziyade o hadiseyi men etmek vazifesini tahmil eylemiştir. Bu vazifenin eksik ifasından tertip edecek mesuliyetin ısrar ile takip edileceğine şüphe edilmemelidir.

Devletin sarsılmaz nüfuzu kudreti sokaklarda mütecaviz sarhoşların dağlarda hırsızların herhangi bir maksatla Cumhuriyet mesahasına mukavemete yeltenen asilerin ve efkâr masume-i milleti ihlal edenlerin tenkil edilmesini emreder. Askeri devlet memurlarını her şeyden evvel bu yüksek vazifelerini tereddüt ve kemâl-i azim ve şiddetle ifaya davet ederim ”

Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin kurulması Doğuda küçük bir köyde peyda olan ve kısa zamanda gelişen ve bölgeye yayılan ayaklanmayı ortadan kaldırmayı amaçlamakla beraber iç politikada da hükümetin ve devletin otoritesini kurmayı hedeflemiştir.

İsmet Paşa'nın yeni hükümeti kurmasıyla uygulamaya koyduğu bu kanun ve istiklal mahkemeleri ile yeni bir döneme geçilmiştir. Bu dönemde eskiye göre birçok değişiklikler meydana gelecek ve Cumhuriyet tarihine derin izler bırakacaktır (Taşpınar, 2010, 69-70).

Şeyh Sait İsyanı, İsmet Paşa'nın başbakanı olduğu hükümetin göreve gelmesiyle yukarıda anlatılan önlemlerin alınması sonucu bölgede gerçekleştirilen askeri operasyonla bitirilmiş, başta isyancıların başı olan Şeyh Sait ve diğer isyancı üst düzey kadro ele geçirilmiştir. Fakat şurası bir gerçek ki bu isyan askeri boyutunu aşarak

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne siyasi, ekonomik ve uluslararası alanda ciddi zarar ve itibar kaybına neden olmuştur.

2.6. ŞEYH SAİT İSYANI'NIN ETKİLERİNİN ANALİZİ

Şeyh Sait İsyanı gerek sebepleri gerekse de sonuçları açısından Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu isyanın çıkmasına neden olan bir çok faktör olduğu gibi bu isyan birçok sonucu da doğurmuştur.

Nakşibendî Şeyhi olan Şeyh Sait'in liderliğinde doğu bölgesinde çıkarılan bu isyan hareketinin amacı ne olursa olsun Anadolu'da bir yıkıma neden olduğu tartışmasızdır (Deniz, 2007, s.107).

İsyan sonucu birçok can kaybı yaşandığı gibi önemli ölçüde mal kaybı da olmuştur. Yeni kurulmuş bir devlet, yüzyıllardır süren savaşlar sonucu yorgun ve yoksul düşmüş bir halk ve üstüne de bu isyan zaten var olan bütün bu olumsuzlukların etkisini daha da arttırmıştır. Özellikle o dönemde devlet bütçesinin ciddi bir bölümü bu isyanı bastırmak için kullanıldığından ülke kalkınmasının önemli oranda aksadığı da bir gerçektir (Taşpınar, 2010, s.115).

İsyana ayrılan maddi kaynakların fazlalığı kadar isyana katılan kişi sayısı ve isyanın yayıldığı alan da fazladır. G. Deschner'e göre "*7000 kişi ile Şeyh Sait ayaklanması başladı. Ancak şehirlerdeki ve köylerdeki dağlıkların katılması ile isyancıların sayısı 30.000 kişiyi buldu*" açıklamasını yapar (Deschener, 1980, s.87). 7000 rakamını doğrulayan bilgi veren C.Kutschera da; 24 Şubat'ta İçişleri Bakanı, Mart ayı eyleme geçilecek genel bir isyan plânının bulunduğunu, isyana katılacak kişi sayısının 7000 dolaylarında olduğunu ve bunların arasında da fazla sayıda asker kaçağı olduğunu söylemiştir (Kutschera, 1979, s.79).

İsyan alanının uzunluğu 200 km. ve genişliği de 150 km. idi. 30 milyon metrekarelik bir alana yayılmıştı (Şadillili, 1980, s.104). Bununla beraber, Şeyh Sait İsyanı bölge vilayetlerinden fazla itibar görmedi. Birçok aşiret, sivil toplum kuruluşu ve halk devlete ve millete bağlılıklarını bildiren mektupları Ankara'ya göndermiştir. İsyanın genel itibariyle doğudaki vilayet, kaza ve köyüne sıçramadı. Van isyana destek vermeyen vilayetlerin başında gelmekteydi. Fakat Çabakçur kazası bütün köyleriyle beraber isyana fiili olarak katıldı (Arsavi, 1960, s.75).

Delilovan; olayda 700 köyün tahrip olduğunu, 8758 evin yıkıldığını ve 15.206 kişinin öldüğünü 500.000 kişinin de iskâna tabi tutulduğunu ifade etmektedir. (Delilovan, 1998,s.34-35).

Lucien Rambout kitabında ayaklanma neticesinde isyan uğranılan yıkıma ilişkin bilgi verirken 14 il ve ilçede 206 köyün tahribat gördüğünü, 8756 köyün yıkıldığını, isyancılardan 15.206 kişinin isyan döneminde öldüğünü belirtmektedir (Rambout, 1978, s.37).

Yine isyan olayları sonucu Vilâyât-ı Şarkîye Mahkemesi isyanla ilişkili olarak 690 kişiyi içeren 138 dosyayı inceledi. 21'i gıyabında olmak üzere 120 kişiyi idama çarptırdı. 104 kişi başka mahkemelere devredildi. Diğerleri beraat etti (Hasretiyen-Ahmet-Civan, 1925, s.8).

Şeyhlik anlayışı ile, halkı eğitimsiz ve yoksul olan Doğu Anadolu'da otorite ağı kuran, içerden ve dışarıdan destek, tahrik ve teşvik gören bu çevrenin bir "Şeyh Sait" çıkarması ve ayaklanmış olması tesadüf değildir (Kalafat. 1992, s.322). İsyân bölgesindeki toplumsal yapıyı ve isyana katılanları göz önüne aldığımız vakit, Şeyh Sait ve onunla birlikte hareket edenlerin önemli bir bölümünün ağa, şeyh veya şeyh kökenli olması vb. durumlarını göz önüne aldığımızda bu isyan ne Kürtçülük ayaklanması ne hilafetin geri getirmek isteyen dinci motiflerin olduğu bir isyandır. Bunlar gerçek niyeti örten maske niteliğinde halkı kandırmak için öne sürülen nedenlerdir. İsyân esasen bir feodalite başkaldırısıdır. Cumhuriyetin ilanı, her alanda gerçekleştirilen yenilikler neticesinde ağa ve şeyhlerin nüfuzlarını ve itibarlarını yitirme korkusu, aşar sisteminin kaldırılması sonucu kaybedilen ekonomik gelir isyanın karakterini ortaya koymaktadır. Şeyh Sait ayaklanması ile Cumhuriyetin sosyal ve siyasal alanda getirdiği inkılaplara ve değişime silah ile karşılık verildiğini anlamaktayız.

Bu isyan siyasi ve sosyal alanda değişikliklere de neden olmuştur. İlk önce isyanı gerektiği kadar ciddiye almadığı gerekçesiyle Fethi Bey hükümeti yerine Mustafa Kemal'in en yakın silah arkadaşı olan İsmet Paşa Başbakanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Yine bu ayaklanma sonucu isyanda etkili oldukları nedeniyle bir çok gazete kapatılmış ve bir çok gazeteci tutuklanıp hapse atılmıştır. Yine tekke ve zaviyelerin faaliyetlerine bu isyan sonucu son verilmiştir. İlk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da isyanda parmağı olduğu gerekçesiyle siyasi

faaliyetlerine son verilmiştir. Böylece çok partili siyasal sistem askıya alınmıştır (Deniz, 2007, s.109).

Bu isyan nedeniyle Türkiye, Musul meselesine gerektiği gibi eğilemedi. Binlerce asker isyanı bastırmakla görevlendirdiği için bu durum İngiltere'nin elini güçlendirdi. Milletler Cemiyeti Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi İngilizlere verdi. Bu isyan aynı zamanda uluslararası ilişkilerimizde devletin kendi halkıyla sorunları olan bir ülke olduğu izlenimi oluşturdu (Deniz, 2007, s.109).

Bu ayaklanma neticesinde kazançlı çıkanlar ise Türk ve İslam düşmanları olmuştur. Bunlar maksatlarına ulaşmışlar İslam adına veya Kürdistan kurma hayali adına halkı galeyana getirerek, hedeflerine ulaşmada birer oyuncak haline getirerek nice insanların ölmesine ve ocakların sönmesine neden olmuşlardır (Deniz, 2007, s.109).

Şeyh Sait Ayaklanması'nın sebep ve sonuçları ne olursa olsun bu isyanın iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Zira bu gerçekleştirilmezse tarihin tekerrür etmesi kaçınılmazdır (Taşpınar, 2010, s.115).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZINLIKLAR VE AZINLIK OKULLARI

3.1. YABANCI OKULLARIN AÇILMASINI ve ÇOĞALMASINI SAĞLAYAN GELİŞMELER

3.1.1. Azınlıklara Tanınan Haklar

Osmanlı farklı etnik köken ve dini inanca sahip unsurları içinde barındıran bir imparatorluktu. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde üç farklı topluluk ile karşılaşmıştır. Bunlar Ortodoks Kilisesi, Ermeni Gregoryan Kilisesi ve Yahudilerdi. Bunlara Osmanlı'da zımmî adı veriliyordu (Johnson, 1975, s.78). Bu farklı topluluklar hiçbir zaman etnik kökenleriyle anılmamışlar, dini ve mezhebi anlamda millet olarak nitelendiriliyorlardı. Bu yüzden Türk, Rum, Bulgar, Arap olarak değil; Müslüman, Katolik, Protestan, Gregoryan, Ortodoks ya da Yahudi olarak isimlendirilirdi (Bozkurt, 1989, s.1). Bu dinî topluluklar kendi dillerini konuşmakta, kendilerine ait dini ve eğitim kurumlarında faaliyet göstermekte ve kültürlerini yaşamakta serbesttiler. Bu özgürlük ortamı bu toplulukların hiçbir sorun yaşamadan kardeşlik hukuku çerçevesinde beraberce yüzyıllar boyunca yaşamalarına olanak tanımıştı. Bu hoşgörünün en güzel örneği Fatih'in İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlere can ve mal güvenliği ile din ve ticaret hürriyetini tanımasıdır. Bütün gayrimüslimlere tanınan din ve vicdan hürriyeti eğitim ve öğretim alanında da uygulandı. Birçok dinden ve milletten insanın yaşadığı imparatorlukta eğitim ve öğretim kurumları da çeşitlilik arz ediyordu. Her tebaanın eğitim kurumu ile buralarda uygulanan müfredat farklılık gösteriyordu. Bu dönemde bir tarafta Türk ve Müslüman tebaaya yönelik faaliyette bulunan sıbyan okulları ile medreseler gibi klâsik öğretim kurumlarıyla, 18. yüzyıldan itibaren açılan ve sayıları gittikçe artan Rum, Ermeni ve Yahudilere ait azınlık okulları faaliyetlerini sürdürüyorlardı (Sezer, 1999, s.6).

3.1.2. Kapitülasyonlar

Kapitülasyon, "bir ülkede oturan yabancılara uluslararası andlaşmalarda sağlanmış imtiyazlar"ı ifade eder. Yabancılara verilen bu özel haklar bir lütuf veya ihsan veya bir bağış olarak hükümdar tarafından bir ferman veya irade ile yahut devletlerarası antlaşmalarla iki taraflı yükümlülükler olarak ortaya çıkmıştır. Genel anlamda kapitülasyon Osmanlı toprakları üzerinde sürekli veya geçici olarak yaşamakta bulunan yabancı devlet vatandaşlarından, özellikle Müslüman olmayanlara bağışlanmış imtiyazlara ve bunlara ilişkin izin ve hakların tümüne denilmektedir. Kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde 1535'ten itibaren değişik tarihlerde Avrupa devletleri tebaası için bir lütuf olarak tek taraflı verilen imtiyazlardı.

Kapitülasyonlarda eğitimle ilgili açık ve kesin herhangi bir hüküm olmamasına karşın, iktisadî nedenlerle tanınan bu imtiyazlar, sonradan dini, siyasi ve sosyal bir nitelik kazanarak eğitim ve öğretim alanında da rahatça kullanılmaya başlanmıştır. Kapitülasyonların sağladığı bu fırsatlardan en fazla istifade edenler arasında, kendi ifadeleriyle yaşamlarını , "dinsiz" dünyayı Hristiyanlaştırma işine adanmış misyonerler önde gelmektedir (Sezer, 1999, s.7).

3.2. YABANCI OKULLARIN AZINLIKLARA YÖNELİK FAALİYETLERİ

Yabancı okulların önemli bir bölümü azınlıkların yoğunlaştığı kentlerde açılmıştı. Bu sayede azınlıkların kültürleri korunarak, milli şuurlarını diri tutmaya çalışmışlardır. Eğitim kurumları yanında, söz konusu topluluklara insani açıdan yaklaşılarak onlar için sağlık, çocuk bakımevleri vb. gibi kurumlar açılarak kolayca etkilemeye çalışılıyordu.

Misyoner okulları Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla azınlıkların Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarında ve birer bağımsız devlet olmalarında payı büyük olmuştur. Nitekim, 1829'da Yunanistan'ın, 1908'de Bulgaristan'ın ve Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Arap topraklarının Osmanlı'dan kopmasında bu kurumların önemli rol oynadıkları bilinmektedir (Çay, 1993, s.342).

3.3. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE YABANCI OKULLARLA İLGİLİ GELİŞMELER

Almanya'nın müttefiki olarak Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaştan yenik olarak ayrılmıştır. Anlaşmanın hemen ardından Mütareke hükümlerini uygulamaya koyan İtilaf Devletleri ülkeyi işgale başlamışlardı. Bütün bu yaşanan olumsuz gelişmeler karşısında birlik olan Türk milleti "Milli Mücadele" hareketini başlattı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvay-ı Milliye birlikleri oluşturularak gösterilen tepkiler, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın önderliğinde Amasya Tamimi'nin (21-22 Haziran 1919) yayınlanması, Erzurum (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919) ve Sivas Kongreleri (4-11 Eylül 1919)'nin toplanması ve 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da TBMM Hükümeti'nin kurulmasıyla organize duruma geldi.

Millî Mücadele Dönemi'nde temel hedef, işgale uğramış Anadolu topraklarını işgalden kurtarmak, diğer yandan da bağımsız, milli ve çağdaş bir Türk Devleti'nin oluşturulması yolunda adımları atmaktı. "Millî hâkimiyet" ilkesini benimseyen TBMM Hükümeti her uygulamasında "millî" bir siyaset izledi. Eğitim ve öğretim alanında da takip edilen bu politika yabancı okullara da yansıtılmıştır. Yabancı okullar zor günlerin yaşandığı Kurtuluş Savaşı döneminde de sorun çıkarmaya devam etmişler ve işgalci güçlerle işbirliği yaparak birer fesat ocağı haline gelmişlerdir. Bu ihanetleri gerek halkın gerekse de dönemin üst kadrosunun bu kurumlara karşı nefret duygularıyla dolu olmalarına neden olmuştur. Amerikan okullarından Merzifon'daki Anadolu Koleji (Anatolia College) ile Antep'teki Merkezî Türkiye Koleji (Central Turkey College) olumsuz faaliyetleri ile önde gelen yabancı okullardandır. Bunlardan Amasya'nın Merzifon ilçesindeki Amerikan Koleji 1886 yılında faaliyete geçmiş ve o dönemde Ermeniler lehine çalışmışlardır. I. Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Hükümeti'nce askeri hastane olarak kullanılmak istenmesi üzerine kapanmıştı (Kocabaşoğlu, 1988, s.193-198). Ancak, Ekim 1919'da tekrar faaliyete geçen okulun Milli Mücadele döneminde de Pontus Rumlarına destek vermişlerdir. Bu hususta Mustafa Kemal Atatürk *Nutuk'ta* şöyle ifade etmektedir: "*Mütarekeden sonra, bütün Rumların Yunanlılık âmal-i milliyesiyle her tarafta şımardığı gibi Etniki Eterya Cemiyeti propagandacıları ve Merzifon Amerikan Müessesatı tarafından manen*

yetiştirilen ve ecnebi hükümetlerin silahlarıyla maddeten takviye ve teşci edilen, bu havalideki Rum kütlesi de müstakil bir Pontus Hükümeti teşkil etmek emeline düştü..." (Sezer, 1999, s.12-13).

Olumsuz faaliyetleri zaten bilinen okulun Türk öğretmenlerinden Zeki Kotan'ın 12 Şubat 1921 tarihinde öldürülmesi ile dikkatleri üzerine çekti ve okul 16 Şubat 1921 tarihinde arandı. Yapılan aramalarda okulun Rumların yıkıcı faaliyetlerine destek verdiğine dair kanıt oluşturan belgelerin ele geçmesi üzerine kapatıldı (Yazıcı, 1989, s.40-42). Konu ile ilgili gazetelerde çıkan haberlerde, okulda yapılan aramada Pontus teşkilâtının pek çok belgesinin ele geçirildiği ifade ediliyordu (Kocabaşoğlu, 1988, s.84).

Merzifon Amerikan Koleji'nden başka Maraş ve çevre illerindeki Amerikan kolejlerinde de benzer bölücü ve yıkıcı faaliyetler görülmüştür (Başgöz-Wilson, 1968, s.84). Konu ile ilgili olarak dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Miralay İsmet Bey (İnönü)'in 1920 yılında TBMM'nde yaptığı konuşmada "*Ayıntap civarında Amerikan mektepleri kolejleri vardır (Lanet olsun sesleri). Bu Amerikan Kolejleri, Fransızların bugün üssülharekesidir. Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssülhareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, ambar olarak kullanırlar. Hasılı mektep değil, memleketimizin içinde bir kale olarak inşa olunmuş zannolunur*"(TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:11, İçtima: 1, C. 4, 2. bs., 1942, s. 296) diyerek okulların olumsuz faaliyetlerini meclis kürsüsünden gözler önüne sermiştir. Millî Mücadele'de Fransız işgal kuvvetleri komutanlığı olarak kullanılan bu Kolejin faaliyetine 1924 yılında son verildi.

Anlaşıyor ki, yabancı okullara karşı yıkıcı ve bölücü faaliyetlerinden dolayı tavizsiz bir tutum sergileyen TBMM Hükümetinin bu dönemde, daha önce istenildiği gibi uygulanamayan 1915 tarihli Mekatib-ı Husûsiye Talimatnâmesi'ni yürürlükte tuttuğu dikkatleri çekmektedir. Bunun en açık örneği Amerika'nın yeniden okul açma konusunda TBMM'nden istediği iznin, Talimatnamesinin 4. maddesinin hatırlatılarak reddedilmesidir. Böylece, 1920 Ağustosunda imzalanan Sevr Antlaşması ile geçersiz kılınmasına rağmen, Talimatname'nin yürürlükte olduğu vurgulanmıştı (Sezer, 1999, s.14).

İşgalci güçlere verilen desteğin açık olmasına rağmen TBMM Hükümeti'nin

yabancı okullar konusundaki tutumu peşin hükümlü olmadığını ifade etmek gerekir. (Kansu, 1968, s.484). Nitekim, 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile imzalanan Ankara İtilâfnâmesi'nde yabancı okullar konusu gündeme gelmiş ve anlaşmaya ekli mektupla, bu okulların faaliyetlerini sürdürebilmesi, Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olmamak koşuluyla kabul edilmiştir (Soysal, 1983, s.58).

Lozan'a kaynak teşkil edecek olan bu anlaşmadan da anlaşılacağı üzere Millî Mücadele Dönemi, Cumhuriyet Türkiye'sinde uygulanacak millî eğitim politikası ile yabancı okullara bakış açısını belirleyen önemli bir dönem konumundadır (Sezer, 1999, s.15).

3.4. TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE AZINLIKLAR VE AZINLIK OKULLARI

3.4.1. Lozan Antlaşması'nda Azınlıklar

Lozan Antlaşması İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ile Türkiye arasında 24 Temmuz 1924 tarihinde imzalanmış ve Türk Devleti'nin kuruluşunu uluslararası alanda belgeleyen bir metindir (Turan, 2003, s.214).

Lozan görüşmelerinde “azınlıklar” konusu, üzerinde çok fazla tartışmaların olduğu konulardan biri olmuştur. Azınlıklar, olumsuz faaliyetlerini illegal hale getirebilmek ve uluslararası alanda kamuoyu oluşturabilmek için “Anadolu'da ezilen Hristiyan halkın haklarının iadesi” sloganını kullanmışlardı. Bu nedenle de, Lozan Konferansında azınlıklar meselesi gergin geçen konulardan biri olmuştur (Ertuğrul, 2005, s.87).

Lozan Antlaşmasının 37'inci ve 45'inci maddeleri arasındaki düzenlemeler azınlıklarla ilgili hükümleri içermektedir. Bu antlaşmaya göre düzenlenen hukuki ve siyasi statüye göre, azınlıktan maksat Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Böylece bu antlaşmayla batılı devletlerin azınlıklar ifadesini kullanarak, üniter devlet yapımızı, milli birlik ve bütünlüğümüzü bozmaya yönelik yıkıcı maksatlarının önüne set çekilmiştir (Aytaş, 2008, s.781).

Lozan Antlaşması'nın azınlıklara getirdiği temel düzenleme, her hangi bir ayırım olmaksızın diğer vatandaşlarla eşit hak ve yetkilere sahip olma ve buna paralel olarak dillerini, kültürlerini sürdürme hakkı tanınmış olmasıdır (Saraçlı, 2006).

Ayrıca antlaşmada bir diğer tartışma meselesi ise Patrikhane olmuştur. Atatürk'ün Nutuk adlı eserinde fesat ocağı olarak nitelendirdiği patrikhanenin Türk Delegeleri tarafından tarih boyunca hep aleyhimizde bulunduğu gerekçesiyle İstanbul'dan çıkarılması gerektiğini istemişse de, Lord Curzon'un Patrikhane'nin olumsuz propaganda da bulunmayacağı teminatını vermesiyle, Türk tarafı bu isteği direktmekten vazgeçmiştir (Özel, 2008, s.47-48).

İfade ettiğimiz gibi Lozan Barış Antlaşması'nın "Azınlıkların Korunması" başlığı taşıyan 37.-45. maddeleri Türkiye'deki azınlıkların yasal konumunu ortaya koymaktadır. Azınlıkları ilgilendiren bu hükümler Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altındadır. Bu güvence ise hükümlerin Cemiyet Konseyi'nin çoğunluğu olmadan değiştirilemeyeceği ve bu hükümlerin çiğnendiği takdirde şikayet edilen ülke, problemin Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesine itiraz etme hakkı olmadığını kapsıyordu (Oran, 2001, s.224).

Lozan Barış Antlaşması'nı azınlıklar ilgili maddeleri ise şu şekildedir:

Antlaşmanın 37. maddesine göre Türkiye Devleti, Lozan Antlaşmasının 38'den 44'e kadar olan hükümlerini temel kanun olarak kabul eder. Bu hükümlerin dışındaki hiçbir kanun, tüzük ya da resmî işlemleri, sözü edilen hükümlerden üstün tutamaz (Öztürk, 2004, s.254).

Antlaşmanın 38. maddesine göre, Türk Hükümeti doğum, milliyet, dil, soy veya din ayırmaksızın Türkiye halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini tam olarak korumayı yükümlenir. Müslüman olmayan azınlıklar, tüm uyruklara uygulanan ve Türk Hükümetince milli savunma ve kamu düzeninin korunması için ülkenin her yanında ya da bir kısmında, alınan önlemler saklı kalmak şartıyla özgür seyahat ve yer değiştirme hakkından yararlanacaktır" (Oran, 2001, s.226).

Antlaşmanın 39. maddesine göre bütün Türk halkı, din farkı gözetilmeksizin yasalar önünde eşit olacaktır. Din, inanç veya mezhep farkı, hiçbir Türk vatandaşının vatandaşlık ve siyasî haklardan yararlanmasına ve özellikle kamu hizmetlerinde çalışmasına, memurluğa ve üst dereceye terfisine ya da türlü meslekleri ve teknik işleri

yapmasına bir engel oluşturmamalıdır. Herhangi bir Türk uyruklu kişinin gerek özel veya ticarî ilişkiler; gerek din, basın ya da her türlü yayın alanında, gerekse sosyal toplantılarda herhangi bir dilin özgürce kullanılmasına karşı hiçbir kısıtlama getirilmeyecektir. Resmî dilin varlığı ile Türkçe'den başka bir dil ile konuşan Türk uyruklulara, mahkemeler önünde kendi dillerini sözlü biçimde kullanabilecekleri hususunda kolaylık gösterilecektir (Öztürk, 2004, s.256).

Antlaşmanın 40. maddesine göre, Türk vatandaşı olup, Müslüman olmayan azınlıklar diğer Türk vatandaşlarıyla, hukuk bakımından aynı işlemde ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Her türlü hayır kurumu, dinî kurumlar ve sosyal kuramlarla, her türlü okul ve diğer eğitim kurumlarının giderlerini kendileri karşılamak şartıyla kurma, yönetme ve denetleme hakkına sahip olacaklardır. Bu okullarda kendi dillerini serbestçe kullanma hakkına sahip olacaklardır (Oran, 2001, s.226).

Antlaşmanın 41. maddesine göre genel eğitim ve öğretim konusunda Türk Hükümeti, gayrimüslim halkın önemli oranda oturdukları il ve ilçelerde bu gayrimüslim Türk vatandaşlarının çocuklarının ilkokullarda, kendi dilleriyle serbestçe eğitim görmeleri için gereken kolaylığı gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümeti'nin söz konusu okullarda, Türk Dili'nin öğrenilmesini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır. Azınlıklara mensup Türk uyrukluların önemli oranda var oldukları kent ve ilçelerde devlet bütçesi, belediye veya diğer bütçelerce eğitim, din ve hayır amacı ile genel gelirlerden ayrılacak paralardan adı geçen azınlıklar eşit bir biçimde yararlanacaktır. Söz konusu paralar ilgili kuruluşun yetkili temsilcilerine ödenecektir (Öztürk, 2004, s.256).

Antlaşmanın 42. maddesine göre, Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların, aile hukuku veya kişisel hakları konusunda, bu sorunların adı geçen azınlıkların gelenek ve göreneklerine göre çözümlenmesine yardımcı olacak her türlü yasayı çıkarmaya izin verir. İşbu yasalar, Türk Hükümet ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan komisyonlarca düzenlenecektir. Türk Hükümeti ile Milletler Cemiyeti birlikte, Avrupa Devletleri hukukçuları arasından seçilecek bir üst makam atayacaktır. Türkiye Hükümeti adı geçen azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki dinî kuruluşlara her türlü koruma önlemi almayı yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye'de var olan vakıflarına dinsel ve

hayırsal her türlü kolaylık gösterilecek ve Türkiye Hükümeti, yeni dinsel ve hayırsal kuruluşların çalışması için, benzeri diğer özel kuruluşlara sağlanmış olan kolaylıkları sağlayacaktır (Aytaş, 2008, 781).

Antlaşmanın 43. maddesine göre Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşları, inançlarına ya da dinî ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili (dinî istirahat) günlerinde mahkemelerde bulunmadıkları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden hakları kaybolmayacaktır. Ancak bu hüküm, söz konusu Türk vatandaşlarını, kamu düzeninin korunması için, diğer Türk vatandaşlarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir (Aytaş, 2008, 781).

Antlaşmanın son, yani 44. maddesine göre Türkiye, işbu faslın yukarıdaki maddelerinin Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi (garantisi) altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça değiştirilmeyecektir (Oran, 2001, s.228).

Antlaşmanın hükümlerini incelediğimizde “azınlıkların korunması ve hakları hususunda” oldukça çağdaş, temel hak ve hürriyetlere uygun olduğunu ifade etmek gerekir (Deri, 2009, s.54).

3.4.2. Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun Kabulü ve Etkileri

Mustafa Kemal, 1 Mart 1924 günü Büyük Millet Meclisinin beşinci çalışma yılı dolayısıyla yaptığı açılış konuşmasında şu üç noktaya değinir (Nutuk, 1989):

1. *“Ulus, cumhuriyetin bugün ve gelecekte bütün saldırılardan kesin olarak ve sonsuza değin korunmasını istemektedir. Ulusun isteği, “cumhuriyetin, hiç zaman geçirilmeden, denenmiş ve kanıtlanmış bütün ilkelere tümüyle dayandırılmasının sağlanması” diye belirtilebilir.*

2. *Kamuoyunun eğitim ve öğretimin birleştirilmesinden yana olduğu saptanmış bulunduğundan, bunun hiç zaman geçirilmeden uygulanmasını gerekli görüyoruz.*

3. *Müslümanlığı, yüzyıllardan beri, yapıla geldiği üzere, bir siyasa aracı olarak kullanılmaktan kurtarmanın ve yüceltmenin çok gerekli olduğu gerçeğini de*

görüyoruz.”

2 Mart günü Parti Grubu toplantısında bu üç konu görüşülmüş ve ilkeler üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bunlar, 3 Mart 1924 günü, Meclisin birinci oturumuna şu önergeler olarak gelmiştir (Nutuk, 1989):

1. *“Halifeliğin kaldırılması ve Osmanoğulları soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılması ile ilgili Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının yasa önerisi.*

2. *Din İşleri ve Evkaf Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığının kaldırılması ile ilgili Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının yasa önerisi.*

3. *Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile ilgili Manisa Milletvekili Vâsıf Bey ve elli arkadaşının önerisi.”*

Mecliste, Şer’iye ve Evkaf Bakanlığını kaldıran yasa kabul edildikten sonra, Tevhid-i Tedrisat Kanunu görüşülmeye başlandı. Yasa tasarısını sunanlar, bunun Osmanlı döneminden beri devam eden çift başlı eğitim sistemini ortadan kaldıracığı ve artık eğitim müfredatının tek bir millet yetiştireceğini söylüyorlardı (Ergün, 1982).

2 Mart 1924 günü Mecliste kabul edilen kanun maddeleri şunlardır (Öztürk, 1986; Genç, 1998):

Madde 1. Türkiye’deki bütün bilim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına Bağlıdır.

Madde 2. Şer’iyye ve Evkaf Bakanlığı veya özel vakıflar tarafından idare edilen bütün medreseler ve okullar Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiş ve bağlanmıştır.

Madde 3. Şer’iyye Evkaf Bakanlığı bütçesinde okullar ve medreseler için konulan ödenekler Milli Eğitim bütçesine aktarılacaktır.

Madde 4. Milli Eğitim Bakanlığı, dini bilgiler konusunda yüksek uzmanlar yetiştirmek üzere üniversitede bir İlahiyat Fakültesi kuracak ve [ayrıca] imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevli memurların yetişmesi içinde ayrı okullar açacaktır.

Madde 5. Bu kanunun yayımı tarihinden itibaren, genel eğitim ve öğretim hizmetleri vermekte olup, şimdiye kadar Milli Savunma Bakanlığına bağlı olan askeri

rüştiyeler ve idadilerle, Sağlık Bakanlığına bağlı olan Yetim Evleri, bütçeleri ve öğretim kadroları ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Anılan rüştiye ve idadilerde bulunan öğretim kadrolarının nereye bağlı olacakları, gelecekte ait olacakları bakanlıklar arasında belirlenip düzenlenecek ve o zamana kadar orduya mensup olan öğretmenler bu statülerini koruyacaklardır.

Madde 6. İşbu kanun, yayımı tarihinden geçerlidir.

Madde 7. İşbu kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu Yürütür.

Atatürk, konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabulünden sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulanması yetkisini Başvekâlet'e verdi (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2005, s.234). İsmet İnönü de kanunun kabulü ile ilgili şunları söylemiştir:

Şer'iye ve Evkaf Vekaleti ile Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, din ve ordunun siyasi cereyanların ve münakaşaların dışında tutulması gerekçesiyle kaldırıldı. Hilafet kaldırıldı. Ve bu arada, aynı gün başka bir teklifle eğitim birliğini sağlayacak olan "Tevhidi Tedrisat Kanunu" Meclisten geçirildi. Bunların hepsi 3 Mart 'ta, bir gün içinde oldu. Laik cumhuriyetin prensiplerini bu şekilde gerçekleştiriyoruz. Hemen arkasından anayasa müzakerelerine geçildi (İnönü,2006, s.452).

3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun birinci maddesi ile Türkiye'deki bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Medreselerden azınlıkların okullarına kadar çeşitli bir yapılanmaya sahip olan eğitim kurumları amaçları doğrultusunda istedikleri tarzda eğitim verebiliyorlardı. Bu da laik eğitim sistemi için önemli bir tehdit ve sorundu. Kanunun ikinci maddesi ise eğitim-öğretim birliğini sağlayan asıl hükümdür. Bu hükme göre özel vakıflar ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti tarafından idare edilen okullar tümüyle Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır.

3.4.3. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Uygulanmasının Sonuçları

1. 3 Mart 1924'ta çıkartılan Tevhid-i Tedrisat kanunuyla öğretim birliği sağlanarak ülkü ve kültür birliği yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ümmetten millete geçiş hızlanmıştır.

2. Bütün okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması ve medreselerin

kapatılmasıyla eğitim yapılanması laik bir anlayışa büründü.

3. Yabancı okullarında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak denetim altına girmesiyle devlet aleyhine propaganda yürütmelerinin önüne geçilmiştir.

4. Öğretimin modernleşmesiyle Türkiye Devleti için çağdaşlaşmanın önünü açacak alt yapı oluşturulmuştur.

5. Öğretimin birleştirilmesiyle rejim ve yenilik karşıtı kesimlerin dayanakları ortadan kalkmıştır (Çaycı,1995, s.31).

Gerek azınlık okulları, gerekse yabancı okullar uzun yıllar devletin aleyhine propaganda yapmışlardır. Mustafa Kemal Atatürk bu olayların bizzat tanığıdır. Maurice Pernot ile yaptığı mülakatta Atatürk'ün bu konuyu ne kadar önemseydiğini şu sözleriyle anlıyoruz:

“Biz istiyoruz ki okullarınız kalsın. Ancak oralarda ki dini propagandadan şüphe edebiliriz. Fakat Türkiye’de bizim okullarımızın bile elde edemediği imtiyazlara yabancı okulların malik olmasını kabul edemeyiz. Kuruluşlarınız aynı nitelikteki Türk kuruluşlarına konulmuş kanun ve düzenlere uydukça yerinde kalabilir”(Şişman, 1992, s.57).

Atatürk, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun yayınlanmasından sonra, 4 Mayıs 1924 tarihinde New York Herald muhabirine verdiği demeçte, okulların geçmişte vatana ihanet ettiklerini ve hala çeşitli oyunlar peşinde olduklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Hilâfetle beraber, Türkiye ’de mevcut olan Ortodoks ve Ermeni kiliseleri patrikhaneleri ile Musevi hahamhanelerinin ortadan kalkması gerekir. Hilâfet ve bu patriklikler yüzyıllardan beri, ruhanî yetki çerçeveleri dışında, muazzam ayrıcalıklar topladılar. Halkın düşüncesine uygun olarak verilen haklar dışındaki ayrıcalıklarla, Cumhuriyet yönetiminin uygulanması mümkün değildir. Geçmişte, özellikle Abdülhamit’in tahttan indirilmesinden sonra, Anayasayı ve Meşrutiyet Kanunlarını, Batının uygarlık makinesine benzer şekilde değiştirmeye çok çalıştık. Fakat bu girişimlerimiz sonuçsuz kaldı. Çünkü her adımda patrikhaneler ve hilâfet gibi siyasî, dinî kurumların hukuku ile karşı karşıya geldik... Patrikhanelerin veya hilâfetin itirazlarına maruz olmaksızın hiç bir düzenleme veya ilerici fikir, idare şeklimize sokulamıyordu” (<http://www.pcanalist.com/sozleri/21813-ataturkun-new-york-herald-gazetesine-verdigi-demec.html>).

Yabancı okullarla ilgili geliştirilen politika ve denetimle ilgili çalışmalara 1925 yılında da devam edildi. Eylül 1925'te 3965 sayılı tamim yayımlandı. Buna göre:

- * Hiçbir okulda, derslerde veya ders dışında Türk ve Türkler aleyhine bir ifade kullanılmayacaktır.
- * Türklerin dününü ve bugününü kötüleyen, Türk ve Türk Devleti aleyhine yazılmış kitap bulunmayacaktır.
- * Türk tarihi ve coğrafyasına ilişkin en ufak bir yanlış, ders kitaplarında ve duvar panolarında bulunmayacaktır.
- * Türk toprakları hiçbir ülkenin parçası olarak gösterilmeyecektir.
- * Ders kitaplarında hiçbir devletin propagandası bulunmayacaktır.
- * Bütün yabancı okullarda, haftada en az beş saat Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafyası okutulacaktır.
- * Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafyası öğretmenleri Türk olacak ve Milli Eğitim Bakanlığı'na seçilecektir.
- * Okullarda her türlü dini propagandanın yapılması yasaktır.
- * Okullarda dini sembol bulundurulmayacaktır (Sezer, 1999, s.31-32).

Yayınlanan bu genelge üzerine yabancılar derhal harekete geçerek eski konumlarını korumak için girişimlerde bulundular. Fransızlar dini sembol ve işaretleri, Hz.İsa'nın çarmıha gerili resim ve heykellerini kaldırmayacaklarını ilan etti. Yaşanan bu gerilimden sonra Fransız okulları, hatta bazı Amerikan okulları da kapatıldı (Tozlu, 1991, s.326).

Bu arada İtalya ve Fransa gibi ülkeler okullarının yeniden açılması için birtakım girişimlerde bulundular. Fransa'nın Türk hükümetine verdiği notaya karşılık olarak bu okulların ya laik bir tarzda eğitim ve öğretim yapması ya da kapılarına kilit vurmaları bildirilerek Türk Devleti'nin yabancı okullar politikası şu şekilde ifade edilmiştir:

- Okullar mezhep yönünden tarafsız olacak ve derslerde milli duygulara da yer verilecektir.
- Türk okullarına uygulanan uygulamalardan Hristiyan okulları istisna edilmeyecektir.
- Konu bir iç mesele olduğundan yabancı hükümetlerin protestoları dikkate alınmayacaktır (Sezer, 1999, s.22) .

Milli Eğitim Bakanlığı 1925 yılında yabancı okullardaki Türkçe ve Tarih-Coğrafya öğretmenlerine verilen maaşların ödenip ödenmediğini izlemek, azınlık okulları yöneticilerini sınava tabi tutmak, yabancı ve azınlık okullarında ders veren Türk öğretmenleri örgütlemek ve yakından ilgilenmek gibi faaliyetlerde bulundu (Ergün, 1982, s.59).

İlköğretim Genel Müdürlüğü, bütün yabancı okullarla ilgilendiğinden İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) Şubat 1926'da İstanbul'daki okulları denetlemeye başladı. Bu teftişte ön plana çıkan kriterler şunlardır:

- Yabancı ve azınlık okullarında eğitim gören öğrenciler, ilk önce Türkçeyi öğrenmeli ve Türklüğü özümsemelidir. Bunun için Türkçe öğretmenleri belli periyotlarla teftiş edilmelidir. Yine bu öğretmenlerin yüksek okul mezunu olması şarttır. İlköğretim düzeyindekiler ise, lise çıkışlı ve öğretmen sertifikalı olmalıdır.
- Bu okullara atanan Türkçe, Tarih ve Coğrafya öğretmenlerinin öz Türk olmaları bir zorunluluktur. Bunun amacı yabancı uyruklu kişilerin bu derslere girmelerini engellemektir.
- Türkçe okuma-yazma ve konuşma önem taşımaktadır. Sınıfı geçmenin temel şartı Türkçe dersinden başarılı olmaktır. Türkçe derslerini kasten ihmal eden azınlık ve yabancı okullarının faaliyetlerine son verilecektir (Ergün, 1982, s.59).
- Yabancı okulların teftişini eksiksiz bırakmamak için bu okulların geçmişten gelen bütün uygulamalarına son verilmiştir. Örneğin; yabancılara ait okullarda eğitim gören son sınıf öğrencilerinin elçilik binasında sınava girmeleri yasaklandı. Artık öğrenciler, yetkililerin gözetiminde okullarda sınav olacaklardır (Sezer, 1999, s.34). Diğer taraftan başarılı öğrencilere verilen ödüllerde, yabancı devletlerin bayrakları ve simgeleri bulunmayacaktır (Ergün, 1982, s.60).

1926 Senesinde yabancı ve azınlık okullarının tatil günleri saptanmıştır. Buna göre hükümetin belirlediği resmi tatil günlerinde, yabancı okullarda görevli Türk öğretmenlerle Türk öğrenciler, resmi okullarda olduğu gibi tatil yapacaklardı. Ancak Mevlit Kandili gibi, dini önem taşıyan günlerde, yabancı okullar tatil edilmeyecekti (Sezer, 1999, s.34).

1927 yılında Bursa Amerikan Koleji'nde eğitim gören üç Türk kız çocuğunun Hristiyan olması soğuk düş etkisi meydana getirdi. Okul, bakanlık teftişinin ardından

kapatıldı. Bu olay üzerine Türk aileler çocuklarını okuldan alarak tepkilerini gösterdiler. Görülüyor ki yabancı okullar sıkı denetime rağmen misyonerlik faaliyetlerine devam ettiler. Türk eğitim sistemine uymak istemeyen bu okullar fırsat buldukça dini propaganda yapmaya çalışmışlarsa da gerekli tedbirler alınarak bu faaliyetlere izin verilmedi. Yabancı okullar günümüze kadar Tevhidi Tedrisat Kanunu'na uyum sağlamakta zorlandılar. Bunun sebebi basitti: birincil hedefi kendi dinlerinin ve milli kültürlerinin propagandasını yapma olan azınlık okullarının Yeni Türk Devleti'nin milli eğitim yapılanmasına uygun hareket etmesini beklemek saflık olurdu. Bundan dolayı hükümetler çıkardıkları talimatname, yönerge ve kanunlarla bu okulları denetim altına alma faaliyetlerine devam etti. Okullardaki din propagandasının alınan bu ciddi önlemlere rağmen tam olarak bitirilemediğini söylemek gerekir (Sezer, 1999, s.130).

Bu okullarda Türkçenin ve Türk kültür derslerinin istenilen seviyede verilmemesi de ciddi bir olumsuzluktur. Bu durumun günümüzde de devam ettiğini söylemek gerekir. Türk hükümetinin Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe koyması ile yürüttüğü milli ve laik eğitim anlayışı karşısında, yabancı okullar açıktan faaliyetlerinin sürdüremeyeceklerini anlayınca bu maksatlarını gizliden sürdürmeye çalışmışlardır (Ergün, 1982,s. 58).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, yabancı okulların maksatlarını gizliden gerçekleştirmeye çalışmaları üzerine de önlemlerini daha da artırmıştır. 1929 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'na ek olarak, 25 Mart 1931'de kabul edilen 1778 sayılı kanun ile ilköğretim çağındaki çocukların eğitim görmek için yabancı okullara gidemeyeceği ve ilk tahsilleri için ancak Türk okullarına gidebileceği belirtildi. Böylece ilköğretim çağındaki çocuklara yönelik eğitim-öğretim yapan yabancı okullar, öğrenci yokluğundan dolayı birkaç sene içinde kapandı (Yiğit, 1996, s.87-88).

3.4.4. Yabancı Okullar Yönergesi

Hükümet 1935 yılında yapılan hukuki düzenleme ile yabancı okulların eğitimi ve yönetimi ile ilgili kararlar almıştır.

7.11.1935 tarih 2584 sayı ile yayınlanan yönergedeki maddeler şunlardır:

1. Yabancı okullardaki yabancı uyruklu öğrencilerden Türkçe dersini takip etmeyenlere Türkçe'nin kur halinde öğretilmesine izin verilmiştir.

2. Bu kurların kitaplarını ve programını hazırlamak üzere İstanbul'da bir komisyon toplanacaktır. Bu komisyona yabancı okullarda ders vermiş olan öğretmenler katılacaktır.

3. Yabancı öğrencilerin okuyacağı Türkçe kitapları Türk öğrencilerin okuduklarıyla aynı olacaktır.

4. Yabancı okullarda açılacak olan Türkçe kurlara sadece o okulun öğrencisi katılacaktır.

5. Türkçe dersleri ve kurları sadece Türk öğretmenler tarafından verilir.

6. Türkçede üçüncü kura çıkmış öğrencilere yine Türkçe olarak ve Türk öğretmenler tarafından tarih dersleri verilecektir.

7. Yabancı ilkokullardaki öğrenciler tarih derslerini ilkokullara mahsus Türkçe tarih kitaplarından öğreneceklerdir.

8. Yabancı ortaokul veya liselerdeki öğrenciler de tarih derslerini ortaokullara mahsus tarih kitaplarından öğrenecektir.

9. Yabancı öğrenciler kendi ulusal tarihlerini kendi dillerinde yazılmış kitaplardan öğrenebileceklerdir. Ancak bu kitaplar bakanlık tarafından incelemenden geçirilecektir.

10. Lise derecesindeki okulların son iki sınıfındaki öğrencilere Türk öğretmenler tarafından Türkçe sosyoloji dersleri verilecektir.

11. Yurt bilgisi derslerinin Türkçe olarak okutulması okul idaresinin inisiyatifine bırakılmıştır.

12. Sosyoloji dersini kendi dillerinde okumak isteyen okullara izin verilmiştir. Ancak bu kitaplar da bakanlık tarafından incelenecektir.

13. Bu okullara Türk coğrafyası Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından okutulacaktır.

14. Bu okullardaki genel coğrafya dersini kendi dillerinde okuyabileceklerdir. Ancak bu ders kitapları da bakanlık tarafından incelenecektir.

15. Yabancı okullardaki Türk öğretmenler, bu okulların öğretmenler kurulunda ve toplantılarında yer alacaklardır.

16. Yabancı okullar da Türk okullarıyla aynı günlerde resmi tatil yaparlar. Ancak bu okullardaki yabancı öğrencilere kendi dini ayın günlerinde izin verilir, Türk öğrenciler ise bu günlerde Türk hocalardan kültür dersleri alırlar.

17. Hiçbir yabancı okul yeni şube açamaz.
18. Yabancı okullarda ihzari sınıflar açılmaz.
19. Yabancı okullar Bakanlığa kaydettirdikleri sınıfların sayısını arttıramazlar.

20. Bu okullardaki Türkçe yazılmamış kitaplar bakanlık tarafından incelenir. Bu kitaplardaki uygun olmayan cümleler Bakanlık tarafından çıkartılır. İçindeki yazıların çoğu okutulamaz halde olan kitapların okullara girmesini Bakanlık yasaklar (Vahapoğlu, 2005, s.224-225) .

Bu yönerge ile yabancı okullar faaliyetlerini hükümetin uygulamaya koyduğu hukuki düzenleme çerçevesinde sürdürmüşlerdir.

3.4.5. 1938 Yılı 2/542 Sayılı Genelge

1.4.1938 tarih ve 2/542 sayılı genelge ile Kurların uygulanışı ile ilgili ayrıntılı bilgi verildikten sonra Türkçe öğrenmemiş öğrencilerin 1937- 1938 öğretim yılı Türkçe dersleriyle Türkçe kültür derslerinde sınava tabi tutulmamaları istenmektedir. Yine bu genelge ile yabancı uyruklu öğrencilerin Türk üniversitelerine gitmek istemeleri halinde Bakanlıkca tespit edilen bir heyet karşısında sınava girmeleri gerektiği belirtilmiştir. Günümüzde faaliyet gösteren yabancı okulların 2001 yılına göre sayıları şu şekildedir.

ÜLKE	OKUL SAYISI
Amerika.....	4
Fransa.....	6
İtalya.....	2
Almanya.....	1
Avusturya.....	1

Faaliyet gösteren bu okullardan Tarsus Amerikan Lisesi, İzmir Amerikan Lisesi ve İzmir Saint Joseph Fransız Okulu hariç diğer okulların tamamı İstanbul'dadır (Demirel, 2009, s.70).

4.5. YABANCI OKULLARIN TÜRK TOPLUMUNA ETKİLERİ

3.5.1. Dini Propaganda açısından

Yabancı okulların ülkemizdeki faaliyetlerinde güttüğü amaç, Hristiyanlığın Anadolu topraklarında yayılması idi. Daha sonraları ise bu dini amaçlarının yanında ülkelerinin siyasi, kültürel ve ekonomik çıkarları doğrultusunda faaliyetlerde de bulunmuşlardır.

Yabancı okulların Osmanlı döneminde sürdürdükleri bu düzeni Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam ettirmeye çalıştıkları dikkati çekiyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin artarak devam eden teftişlerine rağmen eski alışkanlıklarını sürdürmek isteyen yabancı okullar vardı. Yalnız, bu tür faaliyetler eskiden olduğu gibi açıktan yapılmayıp üstü örtülü bir şekilde yapılıyordu.

Kendilerinin anlatımıyla bu eğitimin adı "ahlâkî eğitim" olmuş ve "isimsiz Hristiyanlık" olarak adlandırdıkları din propagandasını gizli bir şekilde sürdürme yoluna gitmişlerdi.

Böylece misyonerler "isimsiz Hristiyanlık" sayesinde, çoğunluğu Türk olan öğrencileri kendi görüşleri doğrultusunda şekillendirebileceklerini düşünüyorlardı. Bu konuda ABD'nin misyonerlik faaliyetleri için kurduğu teşkilat olan American Board'un 1924'deki raporunda: *"Hristiyan öğretmenler... Hristiyan düşünce ve yaşam temelinde yatan prensipleri, öğrencilere aktaracaklardı. Böylece misyonerlik, Türk öğrencilerinin hayatına Hristiyan karakterini sokma fırsatına kavuşacaktır"* diye yazılmıştı ve *"Bir ortaokul veya hastane açılarak, Hristiyanlık yayılabilir. Türkiye'de bulunan Hristiyanlar, Hristiyanlığa yakışır iş ve Hristiyanlığa yakışır ruh ile çalışıyorlar"*, bundan dolayı açıktan açığa din değiştirme tekliflerinde bulunmadan Hristiyanlığı yayacakları inancını temel alarak 1923'den sonra da faaliyetlerini devam ettirme kararı aldılar (Trask, 1971, s.151).

Hristiyanlık propagandasını bir "ahlâk eğitimi" maskesi altında yapmayı düşünen misyonerler, bu eğitim içinde, aile, aile hayatı, meslek duygusu, insan haklarına saygı, sorumluluk, boş zamanları değerlendirme gibi konuları işliyorlardı (Tozlu, 1991, s.51-52).

Talaş Amerikan Koleji'nde öğretmenlik yapan William Griswold bu konuda şunları yazmıştır: "... biz Hristiyan öğretmenler ahlâklı ve zeki bir karaktere sahip öğrenciler mezun etmeliyiz... Bazı misyonerler ise Hristiyanlığın tebliğini sınıfın ve ders saatlerinin dışında tutarak, Hristiyan ahlâkının ve toplumsal yapısının anlatımına, özellikle kurulacak sıkı dostluklar vasıtasıyla anlatımın etkili kılınmasına ümit bağlıyorlar ve dinlerini "yaşayarak" yaymayı istiyorlardı" (Griswold, 1964, s.9-5).

Misyonerler Hristiyanlık telkininde bulunmak için tartışma konularını İncil'den alırlar ve yalnız bir görüşe götüren yollar, daima sırlı ve isimsiz kalmak şartıyla, Hristiyanlıktan geçerdi (Baytan, 1965, s.19).

Öğrenimine Robert Kolej'de devam eden Kasım Gülek okulu hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır: "Robert Koleji o zaman misyoner mektebiydi. Her gün İncil okutulardı, kiliseye götürürlerdi. Biz dindar insanız, ben isyan ediyordum" diyen Gülek, "babasının kendilerine Şemsettin Günaltay'dan ders aldırıldığını da belirtmektedir" (Milliyet, 10.05.1929).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla faaliyetlerine devam eden yabancı okullarda yapılan dini telkin ve propaganda hakkında, dönemin basınında kayda değer haberler çıkmıştır. Bu konuda Resimli Ay Mecmuası'nda yer alan haberde kızını Amerikan Kız Koleji'ne gönderen bir baba, kızında yaşanan değişiklikleri şöyle anlatıyordu: "Evvela çocuk evdeki şeyleri beğenmez oldu... Kızımda bu değişikliği görünce mektep hakkında tetkikata başladım... Mektebe gidip hocalarla temasa geldim... Bütün bu tetkikat bana şu neticeyi verdi. Amerikan Kız Koleji denilen bu yer, muhteşem binalar içine gizlenmiş bir manastırdan başka bir şey değildi. Muallimleri âli tahsil görmemiş, pedagoji nedir anlamamış, cahil ve zavallı bir takım rahiplerdi... Bütün emelleri çocuklara Hristiyan telkini yapma, onlara Protestanlığı sevdirmektir. Bunun için her hafta Hristiyan ahlâkına ait konferanslar verirler... Çocuk bu kozmopolit arkadaşlar arasında yavaş yavaş kendi benliğini kaybediyor... Kızım mektebe girerken Türk'tü, fakat çıkarken kozmopolit olmuştu... Amerikan kolejlerinde okuyan Türk çocuklarından Hristiyan olanlar bile vardır. Hatta bazen çocuklar imtihanlarda sınıf geçmek için kendilerini Hristiyanlığı kabul ediyor gibi gösterirler..." (Resimli ay, 1929, s.18).

Birleşmiş Kiliseler ve Dünya misyonerlerinin İstanbul'daki merkezleri olan "Bible House" (İncil Evi) vasıtasıyla yayınlanan bir broşürde de:

"Kırk senedir misyon üyeler, bilhassa Türkiye'deki Hristiyanlığı sistematik bir şekilde aşılamaya muvaffak olmuşlardır. Bu gaye için grup halinde çalışan öğretmen, doktor, hastabakıcı ve sair misyonerler Dünya Kiliselerinden devamlı maddî yardım görmekte ve maksadına erişmek için her türlü yola başvurmaktadır" denilerek Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren misyonerlerin faaliyetlerinin gayeleri çok açık bir şekilde ortaya konmuştur (Tamer,1966).

Bursa Amerikan Koleji'nde yaşanan din değiştirme skandalından sonra Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir yazıda bu okulda Türk öğrencilerine Protestan ayinleri için elbise diktirildiği ve Protestan kurallarını kabul etmeyen öğrencilere düşük not verildiği, hatta mezun edilmedikleri ifade ediliyordu (Muallimler mecmuası,1926, s.1920-1921).

Amerikan Arşivi'ndeki bir belgede de, çok gizli başlığı altında Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı Türk öğrencilere misyonerlik faaliyetlerinin uygulandığı ve İstanbul'daki İtalyan Okullarında papazlar tarafından haftada iki defa ahlak eğitimi adı altında Hristiyanlık telkininde bulunduklarından bahsetmektedir (Naus, 1936, s.12).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye'de eğitim-öğretim alanında faaliyet gösteren yabancı okullardaki misyonerlik propagandası hakkında bu ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür (Sezer, 1999, s.122).

Bütün bunlardan anlamaktayız ki, bu okullarda eski alışkanlıklar sürmüş ve dinî propaganda ve telkinde bulunma yasaklanmış olmasına rağmen, derslerde yine de Hristiyanlıktan bahsedilmiştir. Aleni Hristiyanlık telkininde bulunamayan bazı misyonerler de faaliyetlerini sağlık, ticaret, ev ekonomisi konularında açılan kurs ve eğitim programlarına katılan insanları etkilemeye çalışmışlardır (Sezer, 1999, s.122).

3.5.2. Kendi Kültürlerini Benimsetme ve Yandaş Kazanma Girişimleri

Yabancı okulların dinî propaganda ve telkin yanında çalışma yaptıkları bir diğer nokta, her yabancı ülkenin kendi kültürünü kendi okullarında benimsetmeye çalışmasıdır. Propaganda okulları olarak da isimlendirilen yabancı okullarda kendi lisanlarında eğitim-öğretim yapılması ve kitaplarının yıkıcı ve bölücü içerik taşıması bu

konudaki olumsuzluğu açıkça ortaya koyuyordu. Fakat, Türkiye Devleti bu durumun önüne geçmek için bütün yabancı okullarda Türkçe dersi ve Türkçe kültür derslerine gereken önemin verilmesi için gerekli hukuki altyapıyı oluşturmuş ve yapılan bu yasal düzenlemelerin uygulanıp uygulanmadığını belli periyotlarla denetlemiştir (Sezer, 1999, s.123).

Osmanlı döneminde açıkça ortaya konan kendi kültürlerini üstün ve ayrıcalıklı görme durumu yeni kurulan Türk Devleti'nde de devam etti. Bunu yaparken de Türk kültürü ve geleneklerine karşı olumsuz tavır takınıldığını da söylemek gerekir (Sezer, 1999, s.123). Yine bu okullardan mezun olanlar kozmopolit bir hayat görüşüne sahip olmaları dikkati çekiyordu (Rıfkı, 1932).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında birkaç yabancı okulda meydana gelen olaylar Türk Devleti'nin itibarını zedeleyici nitelikteydi. İstanbul Robert Kolej'de tarih ve sosyoloji profesörü olan Dr. Edgar Jacob Fisher İstanbul limanına gelen turist gemilerinde Anadolu tarihiyle ilgili konferanslar veriyordu. Bu amaçla, 7 Mart 1924'te İstanbul'a gelen turist gemisi "Reliance" da "Türkiye'nin Tarihî Anıtları" konusunda konferans veren Fisher'in burada Türkleri eşeğe benzettiği hakkında çıkan dedikodular tartışmalara neden olmuştur. Buna benzer bir başka olay da 1924-1925 ders yılı sonlarına doğru İstanbul Kız Koleji'nde meydana geldi. Kolejde Amerikan okullarında eğitim alan Türk çocuklarını, daha önce Türk okullarına devam ederken eşek şeklinde gösteren bir karikatür gösterildi. Amerikan okulunda okuduktan sonra parlak ve akıllı gençler durumuna geliyorlardı (Johnson, 1975, s. 165-184).

Yine aynı sene, Robert Koleji'nde paskalya yortuları nedeniyle düzenlenen eğlencelere yalnız Hristiyan öğrenciler yer alıp, Türk öğrenciler bulunmuyordu. Bu duruma müdahale eden Türk Hükümeti, ya Türk öğrencilerin de bu tür eğlencelere katılmalarını ya da bu tür faaliyetlerin düzenlenmemesini istemiştir (Asım, 1925).

Türk kültürüne karşı olumsuz bir olay yine 1928 yılında İstanbul Kız Koleji'nde meydana gelmiştir. Kolejde okuyan biri Rum diğeri Maltalı iki yabancı öğrenci sınıfın ortasında Türkiye haritasını yırtarak Rumca Türkler hakkında hoş olmayan sözler söylemişlerdir. Yaşanan bu talihsiz olay üzerine öğrencilerin okulla ilişkisi kesilmiştir (Johnson, 1975, s.88).

22 sene Tarsus Amerikan Lisesi'nde öğretmenlik yapan Yücel Özmen Karan'ın yabancı okullarla ilgili görüşlerini de burada vermek gerekir. Yücel Özmen Karan'a

göre bu okulların Türkiye'ye hiçbir katkısı olmamıştır. Onlar Türkiye'ye bir şeyler vermek için değil, iyi beyinleri çalmak için açılmışlardır ve misyonerler açtıkları okullar yardımıyla haclı seferlerinin kültür ayağını ABD'nin yararına olacak biçimde yürütmektedir (Cumhuriyet, 30.07.1989).

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini kültür olarak gören Türkiye Devleti'nin yöneticileri, Türk kültürüne yönelik zararlı girişimleri ortadan kaldırmak için yabancı okullarda Türkçeyi ve Türkçe kültür derslerini zorunlu tutarak bu derslerin Türk öğretmenler tarafından verilmesini istemişlerdir. Bütün bu alınan sıkı tedbirlere rağmen yabancı okulların faaliyetlerine devam etmelerinin esas amacı, dini propaganda yanında kendi kültürel özelliklerini özümseyen insanlar yetiştirerek onları kendilerine bağlı kimseler olarak yetiştirmektir. Misyonerlerin kendi ifadeleriyle söyleyecek olursak önemli olan yaşam biçimini değiştirmektir (Sezer, 1999, s.124-125).

3.5.3. Türk Milli Eğitimine Katkıları

Yabancı okulların din propagandası yapmaları ve kendi kültürlerini yayma çalışmaları gibi olumsuz faaliyetleri yanında Türk toplumuna etkileri açısından, millî eğitime sağladığı katkıları görmezden gelmek gerçekçi analiz yapmamızı engelleyecektir. İyi düzeyde yabancı dil eğitimi verme, batılı tarzda eğitim müfredatı uygulama ve daha iyi olanaklarda eğitim-öğretim verme özelliklerine sahip olan yabancı okullar, bu açıdan tercih edilen okullar konumunda olmuşlardır.

Bunun içindir ki, çağdaş ülkeler düzeyine ulaşmak için yüzünü batıya çeviren ve batının ilim ve tekniğini almayı gaye edinen Türkiye Cumhuriyeti, sağladığı katkıları göz ardı etmemekle beraber onların olumsuz faaliyetlerinden de endişe duyuyordu.

Cumhuriyet'in kurulduğu ilk zamanlarda ülkedeki okuma-yazma bilenlerin oranının % 10 dolaylarında olduğunu düşündüğümüzde, eğitilmiş insan ihtiyacını gidermek için eğitim kurumlarının varlığı önem taşımaktadır.

Bu yabancı okullarda verilen eğitimin seviyesinin daha yüksek olduğunu söylememiz gerekir. Çünkü bu kurumlar eğitim öğretim açısından gerekli altyapıya sahiptiler ve ülkelerindeki müfredata paralel program uyguluyorlardı. Bu açıdan da Türk eğitim sistemine katkıda bulunmaktaydılar. Hatta devlet idarecilerinin yabancı okullarının müfredatından yararlandıkları ve yabancı dil eğitimi ve teknik personel

temin etme konusunda da faydalandıkları görülmektedir. Özetle, bu okulların batı düşüncesini yerleştirme açısından öncülük ettiklerini söyleyebiliriz (Sezer, 1999, s.124-127).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VARLIK VERGİSİ

4.1. VARLIK VERGİSİNİN AMACI

Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı'na girmemiş olmakla beraber savaşın getirdiği problemlerle özellikle de iktisadi sıkıntılarla uzun bir zaman boyunca uğraşmak zorunda kalmıştır. 1.300.000 erkek nüfus üretimden çekilerek askere alınmış, bu durumdan üretim faaliyetlerinin düşmesine ve tüketim talebinin yükselmesine neden olmuştur (Baykara,1991, s.160).

“Resmî” hedefi, savaşın getirdiği maddi sıkıntıları aşabilmek ve her an savaşa girme riski nedeniyle silah altında tutulan askerlerin devlete olan külfetini geniş halk kesimlerine yüklemekten finanse edilmesi olarak gösterilen Varlık Vergisi, var olan vergi yasalarının dışında kalan ve dolambaçlı yollardan elde edilen sermaye ve gelirlerden elde edilecek yeni bir parasal kaynaktır. Hedef, ticari hayatta vurgunculuk ve karaborsa ile illegal yollardan yüksek miktarda maddi birikim yapan tüccar ve aracılardan bir kereliğine tahsis edilecek bir vergi ile devlet bütçesinde var olan eksiği gidermek ve bunu gerçekleştirirken de zaten yoksul olan geniş halk kesimlerinin daha da sıkıntıya düşmesini engellemektir (Yetim, 2006, s.157) .

Vergileme sürecinin her aşamasında tartışma konusu olan Varlık Vergisi'nin detaylı bir şekilde incelemekten önce konunun daha iyi anlaşılması için uygulamanın hangi süreçlerden geçtiğini kronolojik olarak izah edelim:

1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle her an savaşa girme tedirginliğini yaşayan Hükümet bir milyondan fazla kişiyi orduya almıştır. Bu durum savunma maliyetinin artmasına neden olmuştur. Ankara bu savunma maliyetlerini para basarak karşılama yoluna gitmiş bu da ekonomide enflasyon sorununa neden olmuştur. İşte hükümet kötüye giden devlet bütçesini düzeltmek için 1942 yılının ilkbahar ve yaz aylarından itibaren elde edilen haksız kazançları vergiye tabi tutmanın arayışları içine girmişti. Maliye Bakanı Fuat Ağralı tarafından TBMM'de kurulan komisyon yeni bir kanun tasarısı hazırlığı içindeydi (Aktar, 2006, s.141). 1942 senesi bütçesi hakkında 25 Mayıs günü TBMM'de yaptığı konuşmada, Maliye Bakanı Fuat Ağralı şunları

söylüyordu:

“Yeni vergi ve zam mevzuunda son olarak fevkalâde kazançlardan alınacak vergi hakkındaki lâyihaya temas edeceğim. Sermayenin normal gelirinden ziyade fevkalâde ahval ve şeraitten faydalanarak elde edilen büyük kazançları yalnız normal zamanlara mahsus vergiye tâbi tutmakla iktifa edilmesinin adalet icaplarıyla telif edilemeyeceği meydandadır. Arzettiğim layiha bu düşünce ile hazırlanmıştır. Esası hiçbir itiraza mütehammil olmayan bu mevzuda tereddüt sebebi olabilecek yegâne nokta fevkalâde kazancın tesbitindeki isabet derecesidir. Takdim ettiğimiz lâyihadaki hükümlerle bunu azami derecede temin için tatbikini mümkün gördüğümüz bütün tedbirlere müracaat edilmiştir” (Aktar, 2006, s.142).

Aynı günlerde hükümetin fikirlerine paralel olarak basın genelinde de ithalatın azalması ve yüksek enflasyon sebebiyle ortaya çıkan mal darlığından, daha çok gayrimüslim ticaret kesiminin faydalandığını ifade ederek, bu elde edilen spekülâtif kazançların kurulacak komisyonlar vasıtasıyla vergilendirilmesini istiyorlardı. Ahmet Emin Yalman, 29 Mayıs 1942 günü Vatan gazetesinde yazdığı başyazıda, önce *“Azınlıklar arasında umumi bir ölçü ile vatani alakanın elbette daha gevşek”* olduğunu belirttikten sonra Varlık Vergisi Kanunu’nun nasıl olması gerektiğini anlatıyordu: *“Bize kalırsa bir defalık olan bu verginin tahakkuk ettirilmesi için başlıca büyük şehirlerde fevkalade heyetler kurulmalı ve banka erkânı, ticaret odaları erkânı, her türlü ticari sahanın temsil kudretine haiz dürüst adamları bu heyetlerde vatanî vazife almalıdır. Bunlar defterler filanlar ile beraber bir takım kıyas ve karinelerle iş görmeli ve asıl vurgunculara vatan borcunu ödetmeye imkân hazırlamalıdır. Zaten asıl vurguncular yüzlerle sayılacak kadar az olduğu için çıkar yollar bulunabilir”* (Aktar, 2006, s.142).

7 Temmuz 1942 günü Başbakan Refik Saydam’ın zamansız vefatı üzerine yerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu geçer. Başbakan Saraçoğlu 5 Ağustos 1942 günü TBMM’de okuduğu hükümet programında giderek yükselen fiyatlardan ve buna yönelik alınması gereken ekonomik önlemlerden izahta bulunarak sözlerini şöyle tamamlar:

“Arkadaşlar biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal [en az] o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her

vakit bu istikamette çalışacağız. İktisadî ve siyasî sahalarda Devletçilik, fertçilik ve kooperatifçiliğe bırakılan sahalarda o kadar geniştir ki bunlar arasında bir menfaat çarpışması asla olmayacak ve ileride de olmaması için de daima dikkatli ve hesaplı yürüyeceğiz. Bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı. Demokratlık Türk tarihinin derinliklerinden yuvarlanıp gelen büyük bir hakikattir. Biz halkçı idik, halkçıyız ve daima da halkçı kalacağız. Tek partili bir devlet kurmuş olmamız başlıca bu büyük hakikate dayanıyor. Biz ne sarayın, ne sermayenin, ne de sınıfların saltanatını istiyoruz. İstedığımız sadece Türk milletinin hakimiyetidir” (Aktar, 2006, s.143).

1942 senesi yaz ayları boyunca gazetelerde gayrimüslimleri karaborsacılık, soygunculuk, hırsızlık ve vurgunculuk vb. tarzı suçları işlediğine dair haberler yoğunlukla işlenir (Aktar, 2006, s.143). Gazetede çıkan bu olumsuz haberler yanında dönemin mizah dergilerinde de ülkede yaşayan yabancılara karşı karikatürlere rastlanır. Bu mesajların genellikle Yahudiler üzerinden verildiğini de belirtelim. Aslında hedef sadece Yahudiler değildi, Yahudiler nezdinde bütün gayrimüslim unsurlardı. Laurent Mallet’in analizi de bu yöndedir. Ona göre 1930’lar boyunca Karikatür dergisinde çıkan azınlık karşıtı karikatürlerde ağırlıklı olarak Yahudiler olmasına karşın, onların şahsında bütün gayrimüslimler hicvedilmekteydi (Mallet, 1996, s.30).

Anlaşıyor ki, Varlık Vergisi’ne giden yolun önce basın yoluyla propagandası yapılmış, sonra da hukuki hazırlıkları yapılmıştır. Artık kanun zihinlerde hazırdır, iş sadece kağıda dökülmesine ve TBMM’de oylanmasına kalmıştır. Ökte’ye göre, kanunun maddelerini Başbakan Saraçoğlu, Maliye Bakanı Fuat Ağralı’ya not ettirir. Bu notları da Maliye Bakanlığı Müsteşarı Esat Tekeli kanun maddeleri haline getirir (Ökte, 1951, s.50).

Faik Ökte’nin anılarında vergi mükelleflerinin gruplandırılması şöyle anlatılıyor: “Cetveller M ve G diye ikiye ayrıldı. M Müslüman grubu, G gayrimüslim ekalliyetleri temsil ediyordu. Bilâhare bu harflere dönmeler için D, ecnebler için E harfleri katılacaktır”(Ökte, 1951, s.48).

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları dolayısıyla 29 Ekim 1942 günü Ankara Hipodromu’nda konuşma yapan Milli Şef İnönü şunları söyler: “Milletin her şeyini ordusuna vermesi ve vatan selâmeti için her sıkıntıya katlanmak kabiliyetinde olması, büyük belaya karşı başlıca teminatımızdır. Doğru yoldan sapan soysuzların, ne kadar

marifetli ve hileli olurlarsa olsunlar, eninde sonunda her halde yakalanacaklarına şüphe etmeyiniz (Ökte,1951,s.51). Artık Ankara’da sert rüzgarlar esmektedir.

İki gün sonra, 1 Kasım 1942 günü toplanan TBMM’nin resmi açılışını yapan İsmet İnönü aynı sertlikte bir konuşma daha yapacaktır: *“Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metai yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar, ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır”* (Ökte,1951,s.51)

11 Kasım 1942 günü toplanan TBMM’de ülkenin ekonomik durumu hakkında detaylı bilgi veren Başbakan Saraçoğlu, dokuz ayrı başlık altında ele aldığı iktisadi önlemler paketini açıklamaktadır. Bu başlıklardan ilki memur ve eşlerine birer kat elbiselik kumaş ve ayakkabı dağıtılması, sonuncusu ise Varlık Vergisi Kanununun ayrıntılı olarak izah edilmesiydi. Başbakan Saraçoğlu Varlık Vergisi’nin amacını TBMM’de şöyle açıklar:

“Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki [dolaşımdaki] paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikinden, Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk buğzunun [düşmanlığının] silinmesi, vergileri ödemek için bizzarure [ister istemez] satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal [yumuşama] husule getirmesi gibi tâli [ikincil] faydaların tahassül etmesi [ortaya çıkması] de imkân haricinde addedilemez” (Barutçu,1977, s.263)

Oysa iki gün önce basına kapalı olarak yapılan CHP grup toplantısında, Başbakan Şükrü Saraçoğlu aynı kanunu CHP grubuna şöyle sunar: *“Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz”* (Barutçu,1977, s.263). CHP grubunda tasarı görüşülür ve kanunlaşmasına karar verilir.

Kanunun Meclis müzakereleri sırasında söz alan milletvekilleri, savaşın getirdiği koşulları istismar ederek haksız ve aşırı kazanç elde eden kişileri hedef alan kanunu

desteklediler. Örneğin Bitlis mebusu ve Şeyh Sait'i sorgulayan savcı olan Süreyya Örgüevren kanunun aşırı fiyat yükselmesine neden olanlara bir uyarı olduğunu belirtir:

“Bunları (fiyat artışlarını) bililtizam yaratanlara, insanların teneffüs ettiği havayı dahi bir kazanç vesilesi yapmak isteyen kötü ve geri zihniyetli olanlara bu kanun bir ihtar ki, kendi zekâlarının, sermayelerinin ve teşebbüslerinin eseri olmayan fazla mükteşebatı yiyemeyeceklerdir. Bu zihniyeti taşıyan insanlara, mademki bu zihniyete karşı tedbirler alınması lazım geldiği kanaati vardır, binaenaleyh, aynı zihniyetle gidilirse daha büyük tedbirlerin alınacağına bir muhtırasını bu kanun teşkil eder ” (TBMMZC, D:6 :4 :3, 11.11.1942).

9.11.1942 tarih ve 6/4067 sayılı ile TBMM Reisliği'ne sunulan Varlık Vergisi Kanun Tasarısı'nın Gerekçesi ise şöyleydi:

“Bağlı Kanun layihasında, gelir ve varlık sahiplerinin varlıkları ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere fevkalade bir mükellefiyet tesis olunmaktadır (...) Vergi, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek, yüksek kazançlar elde ettikleri halde, kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalade vaziyetin icap ettirdiği fedakârlığa, bunları da, kazanç ve kudretleriyle mütenasip bir derecede, iştirak ettirmek maksadını gütmektedir” (Ulus, 12.11.1942).

Varlık Vergisi Kanunu, 11 Kasım 1942 günü TBMM'nin öğleden sonraki oturumunda çok az tartışılarak oybirliği ile kabul edilir. Kanun, ertesi gün Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer (Resmi Gazete, no. 5255, 12 Teşrinisani (Kasım) 1942).

4.2. 4305 SAYILI VARLIK VERGİSİ KANUNU

Mad 1) Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere (Varlık Vergisi) adıyla bir mükellefiyet tesis edilmişti.

Mad 2) Varlık Vergisi, aşağıda yazılı gruplara dâhil olan gerçek ve tüzel kişilerden alınacaktı:

- a) 2395 ve 2728 sayılı kanunların ek ve tadilleri gereğince mükellef olanlar;
- b) Büyük çiftçiler.

c) Sahip oldukları binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayrisafi iradı toplamı 2500 liradan ve arsalarının vergi kıymetleri 5000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarın indirilmesinden sonra kalan irat ve kıymetlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar;

d) 1939 senesinden beri 2395 veya 2728 sayılı kanunlar gereğince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun yayını tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar;

e) Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal, veya simsar olmadığı halde 1939 senesinden beri bir defaya münhasır olsa bile ticari muamelelere aracılık ederek komisyon veya aracılık mukabili olarak ücret almış olanlar;

Mad 3) ikinci maddede yazılı gruplardan iki veya daha fazlasına dâhil olanlar bu grupların her birinden ayrı ayrı mükellef tutulacaktı.

Umumi, mülhak ve hususi bütçelerle belediye bütçelerinden ve 3659 sayılı kanuna tabi müesseselerden tahsisat, maaş ve ücret alanlar maaş, tahsisat ve yevmiyelerinden dolayı ikinci maddenin A fıkrasındaki mükellefiyete tabi değildiler.

Mad 4) 1837 sayılı Bina Vergisi Kanununun 3 üncü ve 1833 sayılı Arazi Vergisi Kanununun 2 nci maddesinde sayılı bina ve arsa sahipleri, ikinci maddenin (C) fıkrasında yazılı mükellefiyetten muaftı.

Mad 5) Vergi, gerçek ve tüzel kişiler adına konulacak ve hisseli ve hissesiz şirketlerde hisseye bakılmaksızın şirketlerin menkul ve gayrimenkul varlığının tamamı üzerinden alınacaktı.

Mad 6) Yedinci maddede yazılı komisyonlar, ikinci maddede yazılı mükelleflerin mükellefiyet derecelerini, her mükellef adına 1941 yılında ve ticaretini terk, devir veya tasfiye etmiş olanlar için terk, devir veya tasfiyeden önceki son yılda konulmuş veya tahakkuk ettirilmiş vergi miktarlarını gözden geçirmekle beraber bunlarla bağlı olmaksızın edinecekleri kanaate göre takdir ve tesbit edeceklerdi. Ancak 2395 sayılı kanunun 11. maddesi hükmü dairesinde kazanç beyannameleriyle birlikte bilânço vermek zorunda olan anonim, komandit, limited ve sermayesi üzerinden kazanç dağıtan

kooperatif şirketlerin vergileri, 1941 takvim yılına veya ticari devir ve tasfiyeden önceki son seneye ait kazancının % 50'sinden aşağı ve anonim şirketlerde % 70'inden yukarı olmayacaktı.

İkinci maddenin (B) fıkrasında yazılı çiftçilerin mükellefiyetleri de varlıklarının %5'ini geçmeyecekti.

Mad 7) İkinci maddede yazılı servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tesbit etmek üzere her vilayet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiye memurunun başkanlığında en büyük mal memurundan ve ticaret odalarıyla belediyelerce kendi azaları arasından seçilerek ikişer azadan oluşan bir ve gereğinde daha fazla komisyon kurulacaktır. Ticaret odası bulunmayan yerlerde, bu odanın seçeceği aza yerine belediyece, dışarıdan ticaret ve ziraatten anlayanlar arasından iki aza seçilecekti.

En büyük mülkiye ve maliye memurları bu komisyonlarda bizzat bulunmakla mükellefti. Ancak birden fazla komisyon kurulan yerlerde uygun görecekları memurları vekil tayin edebilecekler ve kendileri de istedikleri komisyonunda bulunabileceklerdi.

Komisyonların, büyük çiftçileri tespit için yapacağı toplantılarda Ticaret Odası yerine ziraat odalarınca kendi azaları arasından ve bulunmayan yerlerde belediyelerce dışarıdan ve ziraattan anlayanlar arasından seçilecek iki aza komisyona iştirak edecekti.

Komisyon kararları çoğunluk kararıyla verilecek, oylarda eşitlik halinde başkanın bulunduğu taraf tercih edilecekti.

Mad 8) Komisyonlar, şirketlerin mükellefiyetlerini tespit ettikleri sırada ortakların de servet derecesini ve fevkalade kazançlarını araştırarak bunların da mükellefiyetlerini belirleyeceklerdi.

Mad 9) Komisyonlar, mükellefiyet derecelerini tespit işini on beş gün içinde tamamlamakla mükelleftiler. Bu müddet zarfında işini bitirmeyen komisyonların memur olmayan azası değiştirilerek yerlerine son milletvekili seçiminde ikinci seçmen olanlar arasından belediye başkanları seçilerek dörder zat alınmak suretiyle komisyonların azası tamamlanacaktı.

Mad 10) Mükelleflerin tespiti sırasında komisyonlarca unutulmuş olanların isimleri komisyonların dağılmasından itibaren en geç iki yıl içinde varidat dairelerince

tespit olunarak 7 inci madde hükmü dairesinde tekrar teşkil edilecek komisyonlara bildirilecekti. Komisyonlar azami on beş gün içinde bu mükelleflerin vergi miktarlarını kararlaştırmağa mecburdular.

Mad 11) Komisyon kararları, şehir ve kasabalarda gelir dairelerinin kapılarına ve köylerde uygun mahallere listeler astırlmak suretiyle ilan ve tebliğ olunacaktı. Listelerin asıldığı, gündelik gazete çıkan yerlerde gazetelerle ve gündelik gazete çıkmayan mahallerde belediye tellallarıyla halka ayrıca haber verilecekti.

Komisyon kararları kesin olup bunlara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmazdı. Ancak, bir mükellefin namına aynı mükellefiyet mevzuundan dolayı mükerrer vergi konulmuş olduğu takdirde bunlardan en yüksek olanı bırakılarak diğerleri tarhiyatı yapan komisyonların vazife gördüğü mahallerin en yüksek mal memuru tarafından mükelleflerin müracaatı üzerine silinecekti.

Mad 12) Mükellefler vergilerini, ilan tarihinden itibaren on beş gün içinde mal sandığına yatırmağa mecburdular.

On beş günlük müddetin geçmesini beklemeden mahallin en büyük mal memuru, lüzum gördüğü mükelleflerin menkul, gayrimenkul mallariyle alacak, hak ve menfaatlerinin ihtiyaten haczine karar verebilecekti.

On beş günlük müddet içinde yatırılmayan vergilerin Tahsili Emval Kanununa göre tahsiline başlanmakla beraber vergi miktarına müddetin dolmasından itibaren birinci hafta için %1 ve ikinci hafta için %2 faiz uygulanacaktı.

İlan tarihinden itibaren bir ay zarfında borçlarını ödemeyen mükellefler borçlarını tamamen ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde bedeni kabiliyetlerine göre askeri mahiyeti haiz olmıyan genel hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılacaktı. Ancak üçüncü maddenin son fıkrasında yazılı olanlardan ikinci maddedeki mükellefiyete tabi bulunanlarla kadınların ve elli yaşını mütecaviz erkeklerin borçları hakkında Tahsili Emval Kanunu tatbik edilmekle beraber bunlar çalışma mükellefiyetine tabi tutulmayabileceklerdi. Bu fıkra hükmüne göre çalıştırılanlara verilecek ücretin yarısı borçlarına sayılacaktı.

Çalışma mükellefiyetinin tatbik tarzı Hükümetçe hazırlanacak bir talimatname ile tayin olunacaktı.

Birinci fıkrada yazılı on beş günlük müddet içinde vergilerin vermeyen mükellefler, aynı müddet zarfında vergileri miktarınca Hazine bono, tahvilatı veya banka teminat mektubu verdikleri takdirde bu mükellefler hakkında Tahsili Emval Kanununun ve çalışma mükellefiyetinin tatbiki ertelenebilecekti.

Mad 13) Kolektif ve komandit şirketlere ait vergilerin icabı halinde ortakların ve komanditelerin şahsi mallarından istifası hususunda da Tahsili emval kanunu hükümleri tatbik olunmakla beraber ortak ve komanditeler çalışma mükellefiyetine tabi tutulabilecekler ve 12. maddenin ikinci fıkrası hükmü bunlar hakkında tatbik olunacaktı.

Bu madde ile on ikinci maddede yazılı karar ve muameleler kati olup bunlara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmaz.

Mad 14) Varlık Vergisiyle mükellef tutulanların ikametgâhlarında, gerek kendilerine ve gerek karı ve kocalarına veya kendileriyle birlikte oturan usul ve furuğiyle kardeşlerine ait dükkan, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerde veya bunlara benzer yerlerde bulunan bütün menkul mallarla tapuda veya vergide bunlardan herhangi biri namına kayıtlı olan gayrimenkul mallar bu kanun gereğince alınacak vergi ve zamların kanuni teminatı hükmünde olup bu malların satılmasında da Tahsili Emval Kanunu hükümleri tatbik olunacaktı. Verginin teminatını teşkil eden bu mallardan mükellefin kendisine veya karı ve kocasına ait olanlar hariç olmak üzere diğer mallar üzerine komisyonlarca verginin takdir ve tesbiti tarihinden itibaren bir sene zarfında ayrıca haciz konmadığı takdirde bu mallar üzerindeki teminat hükmü sona erecekti.

Mükelleflerin mülkiyeti altında veya yukarda yazılı mahallerde bulunan menkul mallara müteallik satış, temlik ve rehin iddiaları geçerli sayılmayacak ve bu nevi mallar üzerindeki hak iddiaları dinlenmeyecekti.

Bu kanunun neşrinden önce başlamış olan ve bir ilama veya bu hüküm ve kuvvette noterlikçe tanzim edilmiş eski tarihli bir senede göre yapılmış bulunan takip neticesinde icra dairelerince konulmuş olan ihtiyati ve icrai hacizler bu teminat hükmünü bozmayacaktı. Bu hacizler ancak vergi alacağının tahsilinden sonra bir bakiye kaldığı takdirde bu kısım hakkında infaz olunacaktı.

Gayrimenkullerin satışında bunların varlık vergisi mükellefiyeti ile ilişkisi olmadığı alakalı varidat dairesince tasdik edilmedikçe tapu daireleri tescil yapamayacak, yapılan tesciller hükümsüz sayılacaktı.

Mad 15) 9 ve 10 uncu maddelerde yazılı müddet ve şartlar içinde tarh edilmeyen vergiler, bu müddetler geçtikten sonra yeniden tarh ve tahsil edilemeyecekti.

Bu kanun mucibince tahakkuk ettirilmiş olan vergiler 1943 mali yılından itibaren beş yıl sonra tahsil olunamayacaktı.

4.3. VARLIK VERGİSİ'NİN UYGULANMA ŞEKLİ

Savaşın getirdiği darboğazı fırsata çevirerek elde edilen aşırı birikimi vergiye tabi tutmak, bütçe açığını kapatmak, enflasyonu düşürmek ve Türk parasını kıymetlendirmek amacıyla yürürlüğe koyulan bu kanun uygulama süresinin kısıllığı, vergi vereceklerin tespitinin oluşturulacak komisyonlara bırakılması, vergi ve uygulama aşamalarına itiraz hakkının olmaması dışında o günün koşullarına göre iyi düzenlenmiş görünmektedir (Nadi,17.12.1942, Cumhuriyet).

Basında genellikle “çok mütevazî, çok alçak gönüllü bir kanun” olarak lanse edilen Varlık Vergisi Kanunu gereğince komisyonlarca saptanan Varlık Vergisi yükümlülerine ve yükümlülük derecelerine ilişkin listeler 17 Aralık 1942’de ilan ve tebliğ edilir (Koçak,1996, s.489). Ancak listelerin tüm yurttan ilan edilmesi ile birlikte vergide asıl hedefin azınlıklar olduğu ortaya çıkmıştır.

Varlık Vergisi mükelleflerinin çoğunluğunun azınlıklardan oluşması bazı kesimlerin eleştiri oklarına hedef olsa da dönemin koşulları dikkate alındığında bu durumun gayet normal olduğu anlaşılabacaktır. Çünkü sanayi sektörünün durma noktasına geldiği, üretimin talebi karşılamada yetersiz kaldığı ve ihtiyacımız olan çoğu malın dışarıdan alınmasının gerektiği bir ortamda en çok kazanç elde eden sektör ithalat ve ticaret sektörü olmuştur. Bu sektörlerde de ağırlık azınlıkların elinde bulunduğundan, en fazla para kazanan kesim azınlıklar olduğu için verginin büyük bir kısmını onlar ödemekle yükümlendirilmişlerdir. Özetle vergilendirme sektörel esasa göre yapılmıştır. Kişinin dini veya milliyeti vergilendirme sürecinde kıstas alınan bir unsur olmamıştır (Alpsoy, 2001, s.55).

Varlık Vergisi Kanunu servet ve fevkalâde kazançları kapsamaktadır. Kanun esas itibariyle kazanç vergisi mükelleflerini, büyük çiftçileri uhdesinde 2500 lira iratlı veya 5000 lira kıymetli emlak bulunanları mükellefiyete almaktadır. Şirket şeriklerinin şahıslarına ayrıca vergi konulabilir. Bir mükellef yukarıda yazılı üç gruptan ayrı ayrı teklif olunabilir. Aynı gruptan iki veya daha ziyade teklif edilenlerin büyük vergileri ipka ile küçükleri Mal memurunca terkin edilir. Şirketlerde verginin azam ve asgari haddi tayin olunmuştur. Vergiyi tesbitte komisyonlar serbesttir. Vergi 15 gün içinde tarh edilecektir. Unutanlara 2 ay içinde tarhiyat yapılacaktır. Vergi mahallin mülkiye âmiri, en büyük Mal memuru, ticaret ve belediyelerden seçilecek azadan mürekkep komisyonlar marifetiyle takdir edilecektir. Tebliğ, ilân yolu ile yapılır. Vergiye itiraz edilemez. Tahsil müddeti 15 gündür. Bunu takip eden hafta içinde yatırılan vergiler yüzde 1, müteakip haftada yatırılanlar yüzde 2 cezaya tabidir. Bu devrede borcunu ödemeyenler çalışma mükellefiyetine tabi tutulur. Bunların ücretlerinin yarısı borçlarına mahsup edilir. Çalışma tatbikatı dolayısıyla da mercilere müracaat edilemez. Karı kocanın, bunlarla birlikte oturan usul ve fûrun menkul ve gayrimenkulları bu verginin teminatıdır. Mükellefin elindeki menkullere müteallik rehin, temlik iddiaları muteber değildir. Bu bahiste istihkak davası da dinlemez. Gayrimenkul satışlarında alâkalarının vergiden borçlu olmadığı varidatça tasdik edilmedikçe muamele tapuca tescil edilmez. Kanun kazanç, bina ve arazi vergilerini de kapsamına alarak bütün mükellef zümrelerine vergiye dahil etmek istemiştir. Yine toprağı fazla olan çiftçilerin kanun kapsamına alınması, o tarihlerde buğday fiyatlarının yükselmesine karşı önlem ve hükümetin köy ağalarına karşı verdiği bir tepkidir (Pur, 2007, s.411).

4.4. VERGİNİN TAHAKKUK VE TAHSİL SÜRECİ

Vergi başlıca tüccar, emlak ve akar sahipleri ve büyük çiftçilerden 1941 yılı kayıtlarına göre alınacaktı. Yıllık toplam geliri 2.500 TL olan bina ve vergide kayıtlı değeri 5.000 lira olan arsa sahipleri yükümlü tutulacak, şirket ve kazanç dağıtan kooperatiflerde vergi miktarı 1941 yılı ya da bunlar tasfiye edilmişse tasfiyeye takaddüm eden yılın net kazancının %50'sinden aşağı, anonim şirketlerde %70'inden çok olmayacaktı. Büyük çiftçilerin vergi miktarı ise varlıklarının %5'ini geçmeyecekti.

Vergi ödeyecekler 4 ana grupta toplanmıştı. Bunlar M (Müslüman), G (Gayrimüslim), D (Dönmeler) ve E (Ecnebilir)di. Bu 4 ana grup fevkalade beyannameli, iratlı ve M-G ortaklıklar grubu şeklinde alt gruplara ayrılmıştı.

Komisyonların, Ökte'nin kitabında birçok örnekle açıkladığı 15 günlük hazırlık döneminden sonra belirlediği 114.368 mükellefe ait vergi miktarı 465.384.820 milyon Türk lirasıydı. Mükelleflerin 61673'ü İstanbul'dandı ve bunların ödeyeceği toplam miktar ise 345.586.172 Türk lirasıydı.

Anonim şirketlerde M ve G ayrımı yapılmaksızın 1941 safi kazancından, 1942 yılının vergi miktarı çıktıktan sonra kalan miktarın yarısı kadar vergi alınmıştı.

- Fevkalade M grubunun vergisi, harp senelerinde elde ettikleri sanılan kazançları toplamının 1/8'i kadardı.
- Fevkalade G grubunun vergisi, harp senelerinden elde ettikleri tahmin edilen kazançların yarısı kadardı.
- Aile anonim şirketlerinde ve kolektif şirketlerde ortakların M ve G olduklarına göre vergi tarh edildi.
- Büyük çiftçilerin vergileri, varlıklarının %5'i kadardı.
- Emlak sahibi G'lerden, fevkalade sınıfa girmeyenler emlak gelirlerinin 2500 lirası üstünde kalan kısmı kadar vergi ile teklif edilecekti.
- Seyyar satıcılar genelde 500 lira vergi ile teklif edileceklerdi. Aylığı 40-50 lira olan hizmet erbabı vergiden muaf tutulacaktı. Ev sanat erbabında sadece G'ler teklif edilmişlerdi.
- Mihver tebaası Yahudiler, muhtekirler ve dönmeler M ile G arası bir muameleye tabi tutulacaklardı (Akar, 1992,s.56).

Komisyonlar nihai listeleri hazırladıktan ve bu listeler ilan edildikten sonra, Kanunun 12. maddesine göre mükellefler vergi borçlarını 15 gün içinde ödemek zorundaydı. Aynı maddeye göre, bu süre içinde borçlarını ödemeyenler için ilk haftada %1, ikinci haftada %2 gecikme zammı tahakkuk ettirilecekti. Vergi miktarlarının tespit ve tahsil süresinin bu kadar kısa tutulmasının nedeni suiistimalleri önlemektir.

Listelerin asılmasından sonra vergi miktarlarının kesin olduğu ve değiştirilemeyeceği hükmüne rağmen çeşitli makamlara ve TBMM'ye başvuran mükelleflerin sayısı 24.316'yı buldu. Bunlardan 13.348'i TBMM Dilekçe Komisyonu geri kalan 10.968'i diğer makamlara başvurmuştu (Ökte, 1951, s.110). Bu sayı toplam mükelleflerin %21'ine tekabül etmekteydi (Turan, 1999, s.161).

Bu itirazların giderek artması üzerine ise İnönü 20 Ocak 1943'te verdiği demeçle vergiden vazgeçilemeyeceğini belirterek vergisini ödemekten kaçınanları kınadı ve başından beri var olan sert üslubunda bir yumuşama olmaksızın şu ifadelerde bulundu:

“Bu memleket tarafından gösterilen konukseverlikten yararlanarak, zengin oldukları halde ona karşı nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle uygulanacaktır” (Turan, 1990 ,s.161).

Bundan sonra ise vergi borcunu ödemeyenler için haciz ve çalışma mükellefiyeti işlemleri başladı. Saraçoğlu daha meclisteki konuşmasında bu işlemleri şöyle tanımlamıştı:

“Parayı vermeyenler için, bir taraftan, Tahsili Emval Kanunu’nu harekete geçirmekle beraber diğer taraftan, mükellefleri amele teşkilatına göndermeyi, hem işçi tedarikini, hem de para tahsilini kolaylaştırıcı müeyyideler addettik ”(Ulus, 12.11.1942).

4.5. ÇALIŞMA MÜKELLEFİYETİ VE HACİZ İŞLEMLERİ

Varlık Vergisi borcunu normal ve cezalı ödeme süresi içinde ödemeyen veya ödeyemeyen mükelleflere ilişkin Varlık Vergisi Kanunu’nun 12. maddesi gereğince mükelleflerin malları haciz ve icra yoluyla satışa çıkarılacak, elde edilen gelirle Varlık Vergisi borçları tahsil edilecektir. Bu yeterli olmayınca da tahsilatı hızlandırmak amacıyla, vergi ödeme süresinin dolmasından önce hükümet 07.01.1943 tarihinde, 2/19288 kararname numarasıyla, “4305 Sayılı Varlık Vergisi Kanunu’nun çalışma mecburiyetine dair hükümleri ihtiva eden 12 ve 13 üncü maddelerinin tatbik sureti

hakkında Talimatname”yi kabul etmiş, bu talimatname 12 Ocak 1943’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (RG, 5302, 12.01.1943).

Buna göre;

Mad 1) 4305 numaralı Varlık Vergisi Kanunu gereğince vergi cetvellerinin asıldığı tarihten itibaren bir ay içinde borcunu ödemeyenler hakkında çalışma mecburiyetinin tatbikine esas olmak üzere mahallin en büyük mal memurluğunca bu gibilerin adlarını, soyadlarını, iş adreslerini ve bilindiği takdirde ikamet adreslerini ve vergilerinden ödemedikleri miktarı gösteren cetveller hazırlanacak, bu mükellefler aşağıda yazılı sıraya göre sevke tabi tutulacaktı.

- a) Varlık vergisi borcuna karşılık hiç bir ödemede bulunmamış olanlar,
- b) Vergisini kısmen ödemiş olmakla beraber haczi kabil malını kaçırmış olanlar,
- c) Menkul malını kaçırmadığı ve borcunu ödemek konusunda iyi niyet gösterdiği anlaşılanlar,
- d) Gayrimenkulünden dolayı mükellef tutulmuş bulunanlar.

Mad 2) En büyük mülkiye amirliği bu cetvellerde yazılı kadınlar dışındaki mükelleflerin, sevk imkânlarını göz önünde tutarak zabıta ile kısım kısım celbettirecek ve bunlar arasından;

- a) Umumi mülhak ve hususi bütçelerle belediye bütçelerinden ve 3659 sayılı kanuna tabi müesseselerden tahsisat, maaş ve ücret alanlarla kadroya istihdam edilenleri,
- b) 18 yaşını bitirmemiş olanlarla vesayet ve hacir altında bulunanları ve elli yaşını yukarı olanları ayırmak üzere, uygun göreceği birinin başkanlığında maliye ve emniyet dairelerince seçilecek birer kişiden oluşan bir heyet teşkil edecekti.

Bu heyet, A fıkrasında yazılı memur ve müstahdemlerin hüviyetlerini gösterir evrakı ve diğerlerinin fotoğraflı nüfus tezkerelerini ve vesayet ve hacir vesikalarını tetkik etmek suretiyle şahıslarını ve adreslerini tesbit ettikten sonra, Vekiller Heyetince bunlar hakkında bir karar alıncaya kadar sevklerini erteleyecekti.

Kadınların sevki de, İcra Vekilleri kararına kadar ertelenecekti.

Mad 5) Sevke tabi olanlar Nafia hizmetlerinde çalıştırılmak üzere Nafia Vekâletince mahallin en büyük mülkiye amirliklerine bildirilerek ilk dağıtım merkezlerine veya işyerlerine polis veya jandarma nezaretinde gönderilecekti.

Kadınların sevk için vekiller heyetince karar alınması halinde bunlar da belediye hizmetlerinde çalıştırılmak üzere Dâhiliye Vekâleti tarafından bildirilecek mahallere sevk olunacaktı.

Mad 6) Mükellefler arasında bulunan ve askerlik hizmetini yapmakta olan muvazzaf ve ihtiyat erler hakkında çalışma mecburiyetinin tatbiki, askerliklerinin bitişine bırakılacaktı. En büyük mülkiye amirleri bu gibilerin bulunduğu kıtalar komutanlığına bu durumu bildirmekle mükelleftiler.

Mad 7) İkinci ve üçüncü maddelerde yazılı haller haricinde hiçbir mükellefin sevk ertelenemeyecekti. En büyük mülkiye amirliğince sevk hususunda alınan karara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmayacaktı.

Üçüncü maddede yazılı maluliyet ve hastalıklar haricinde hastalığı olduğunu iddia edenlerin sağlık muayeneleri iş için gönderecekleri son dağıtım merkezinde sıhhi bir heyet tarafından yapılacaktı.

Mad 8) Sevk edileceklerin iâşe masrafları kendilerine aitti. Bunlar ilk dağıtım merkezlerine varıncaya kadar yetecek derecede yiyeceklerini birlikte götüreceklerdi. Vesika usulü tatbik edilen yerlerde bu gibilere birkaç günlük ekmekleri zabıta tarafından temin olunacak, ancak iâşesini temin edemeyecek derecede muhtaç olduğu anlaşılanların celplerinden itibaren sevk edilecekleri iş yerlerine varıncaya kadar iâşeleri zabıtaca temin olunacaktı.

Mad 9) Mükelleflerin sevk ve çalıştırılmaları için ödenecek ücret, Maliye bütçesinde açılan özel ödenekten karşılanacaktı. Mükelleflerin çalıştırılma işlerini tanzim ve idare edecek memurların kadroları Maliye ve Nafia Vekâletince tespit edilerek İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanacaktı.

Mad 10) Mükelleflerin ilk dağıtım merkezlerine sevk ve oralarda bulunan Nafia bürolarına teslimi zabıtaya aitti. Zabıta celp ve sevk sırasında bunları nezaret altında bulunduracağı gibi firara engel olmak için her türlü inzibati tedbirleri almakla

görevliydi. Zabıta teslim ettiği her mükellef hakkında maliyenin verdiği cetveldeki bilgileri de Nafia bürolarına verecekti.

Mad 11) Mükelleflerin sevki ve çalıştırılmaları için gereken masraflara karşılık mahalli emniyet amirleriyle Nafia birlikleri şefleri tarafından seçilecek mutemetlere avans verilecek ve kredi açılacaktı.

Mad 12) Dağıtım merkezlerinde Nafia bürolarına teslim edilen mükellefler Nafia Vekâletince tesbit edilecek iş yerlerinde çalıştırılacaktı. Hiçbir mükellef ikamet ettiği veya ticari teşebbüsünün bulunduğu vilayet dâhilinde istihdam edilemeyecekti.

Bunların çalıştırılma tarzı, Nafia Vekâletince tespit olunacak, kendilerine verilecek ücretin miktarı da Maliye ve Nafia Vekâletlerince kararlaştırılacaktı.

Mad 13) Mutemetler tarafından bordro ile tahakkuk ettirilecek ücretlerin yarısı mükelleflere verilecekti. Diğer yarısı da bir bordro ile avans ve krediyi açan mal sandığında diğer sandıklar namına tahsilât kaydettirilmek suretiyle alınacaktı.

Mad 14) Mükelleflerin yiyecek, giyecek, yakacak masrafları kendilerine aitti. İaşe ihtiyaçları Nafia Birliklerindeki usul dairesinde tanzim olunacaktı. Ticaret Vekâleti iş yerlerinde iaşenin temininde gerekli tedbirleri alacaktı.

Mad 15) Mükellefler, Varlık Vergisi borçlarını ödeyinceye kadar çalışmaya mecburdular.

Mad 16) Çalışma mecburiyetini ifa sırasında hastalananlar, tedavi ve iaşe ücreti kendilerine ait olmak üzere çalışma bölgesindeki Hükümet ve Belediye Hastanelerinde tedavi edilecekti (RG,5302, 12.01.1943).

Varlık Vergisi'nin ödeme süresinin 20 Kânunusani (Ocak) 1943 akşamı dolmasından sonra sıra vergi borcunu ödemeyenler için hükümet tarafından çıkarılan yukarıda verdiğimiz talimatnamenin uygulanmasına gelmişti. Borcunu ödemeyen mükellefler çalışmak için Erzurum'un Aşkale ilçesine gönderilecekti. Buraya gönderilecek kafilenin toplanma süreci şu şekilde gerçekleşmiştir: Önce Defterdarlık Aşkale'ye yollanması gereken borcunu ödememiş mükelleflerin listesini Emniyet Müdürlüğü'ne teslim etmekte, emniyet de bu mükelleflere sevkleri hakkında derhal tebligat yaparak kendilerini Üsküdar ve Kadıköy'de hazırlanmış olan toplama kamplarına göndermekte idi. Toplama mahallerine ilk sevk edilenleri, vergi borcu 100

liranın üzerinde olup borcunu ödemeyen mükelleflerle bu miktar borçlarına mukabil pek az bir miktar vererek ödeme hususunda iyi niyet göstermeyenler teşkil etmekteydi. 21.1 1943 günü akşam 17 kişilik ilk katile Kadıköy Moda'daki toplama mahalline sevk edilmiştir (İnci, 2012, s.284).

Aşkale'deki çalışma kampına sevk edilen mükelleflerden bazıları vergi borçlarını ödemedi yurt dışına kaçmışlardır. Bu kişilerin sayısı 10'du ve vergi borçları da 6.000 TL ile 50.000 TL arasındaki bir skalada değişmekteydi (Koçak, 1996, s.499).

27 Ocak 1943 günü akşam saatlerinde 32 kişilik ilk grup Aşkale'deki çalışma kampına sevk edilmiştir. Bu sevkten önce toplama kampında bulunanlardan iki kişi borçlarını ödediklerinden, beş kişi de borçlarını ödeyeceklerine dair yeterli teminat gösterdiklerinden Aşkale'ye gönderilmemiştir (İnci, 2012, s.284).

Çalışma kamplarına gönderilen mükelleflerden vergisini hala ödemeyenler haklarında tahsili emval kanununa göre haciz işlemlerinin yürütülmesine engel olmayacaktı (Akar, 1992, s.106).

Toplama alanları ilk önce Anadolu yakasında iken daha sonra Sirkeci Garı civarındaki Demirkapı olarak bilinen bölgede ki ambar bu iş için düzenlenmiştir. Bunun nedeni Anadolu yakasındaki kampın lüks olması nedeniyle gazetelerde çıkan olumsuz yorumlardı. Bir nedeni daha vardı ki bu daha önemliydi: Demirkapı toplama kampı iş merkezlerine çok yakın olduğundan, kamptaki arkadaşlarını ziyarete gelen diğer mükelleflere gözdağı vererek verginin tahsil sürecini hızlandırmaktı (Akar, 2006, s.197-198). Aşkale'ye gönderilecek vergi borcu olan mükellefler sevk gününe kadar bu toplama kampında bekletilmişlerdir. Aşkale'ye gönderilen 38 kişilik kafilenin sevki 12 Şubat 1943 günü olmuştur (Akşam,13.2.1943).

Varlık Vergisi kanunu yürürlükte olduğu süre içerisinde Aşkale'ye gönderilen mükellef sayısı 1400'tür (Boratav, 2008, s.85). Rıdvan Akar'a çalışma kamplarıyla ilgili bilgi veren, 150 bin liralık Varlık Vergisi borcunu ödeyemediği için 10 ay boyunca çalışma kampında bulunan Parseh Gevrekyan isimli mükellef çalışma koşullarının yorucu olmadığını ifade ederek, *“İsteyen işe gitmez evde kalırdı. Akşamları bir saz heyetimiz vardı. Cümbüş yapardık”* demektedir (Akar, 1992, s.106,108).

Aşkale'de ilk zamanlar çok katı görünen zorunlu çalışma uygulaması gün geçtikçe gevşetildi ve mükellefler günlerini bekleyerek geçirmeye başladı (Akar, 1999, s.137).

Clark'a göre “*insanlık dışı muamele söz konusu olmadı*” (Clark, 1984, s.34). Tespit edilen iş merkezlerine yalnızca gayrimüslimler gönderildi.

Dönemin İstanbul Defterdarı Faik (Ökte) Bey Aşkale'deki yaşam hakkında şu bilgileri vermektedir:

" Yine belirtmek gerekir ki, çalışma kampında hayat, zannedildiği gibi, meşakkatli ve güç olmamıştır. Aşkale'ye gidenler iklim dolayısıyla senenin mühim bir kısmını evlelerde, kahvehanelerde tavla, iskambil oynamakla geçirmişlerdir. Alakadarlar hususi havale yolu ile oraya para getirmek ve rahat yaşamak yolunu bulmuşlardır. O kadar ki, bu seyahatle şehir hayatı, mücadeleler dolayısıyla bozulan sıhhatleri düzelmiş, gidenler ailelerini şaşırtacak kadar kanlı, canlı, neş'eli olarak geri gelmişlerdi” (Ökte, 1951, s.159).

Ökte, İstanbul'da vergisini öde(ye)meyen toplam 1869 yükümlünün toplama kampına alındığını, bu yükümlülerin ödeyeceği toplam vergi miktarının 59.005.350 TL olduğunu ve 1869 yükümlüden 640'ının 25.908.695 TL ödediğini bildirmektedir. 640 yükümlüden 562'sinin kampta ödeme yaptığını ve bunun 10.979.000 TL olduğunu, 57 yükümlünün sevk edildikleri iş yerlerinde ödeme yaptığı ve bunun da toplamının 4.928.953 TL olduğunu, çalışma yükümlülüğü için gönderilenlerden ölen 21 yükümlüden de 760.291 TL tahsil edildiğini yazmaktadır (Ökte, 1951,s.165).

4.6. VARLIK VERGİSİ'NİN ECNEBİLERE (YABANCI UYRUKLU OLANLARA) UYGULANMASI

Varlık Vergisi Kanunu'na göre vergi alınması gereken gruplardan bir tanesi de ecnebler, yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan yabancı uyruklu kişilerdir. Ecneblerin vergilendirilme oranı Müslüman mükelleflerle aynı oranda olmuştur. Fakat Almanya, Avusturya, Romanya ve Bulgaristan uyruğunda olan Yahudilere gayrimüslim azınlıklara uygulanan vergi oranları uygulanmıştır.

Yabancı ülkeler ve yabancı kuruluşlar diplomatik temsilciliklerinin aracılığıyla vergi indirimine gidilmesi için Türk Hükümeti'ne talepte bulundular (Koçak,1996,504). Yapılan baskılar sonuç verdi ve Türk Hükümeti ecnebilere uygulanan vergilerin gözden geçirilmesine karar verdi. Komisyon tarafından yapılan düzeltmeler ile (E) grubunun toplam vergi tutarının yüzde 36'sı tecil edildi. Vergi tutarı beş bin liradan yukarı

olanların ödemesi gereken tutar, 73.672.652 TL'den 48.591.590 TL'ye indirildi. Bu tutarın da 42.548.878 TL'si tahsil edilebildi. Ödenen vergi miktarı ilk saptanan vergi miktarının % 57'sidir. Vergisini ödemeyen ecnebler grubuna girenlerden de hiç kimse icraya verilmedi (Akar, 1999,103).

Türkiye'nin bu dönemde dış politikada denge politikasını hassas bir şekilde uyguladığını söyleyebiliriz (Koçak, 1996, s.504). Yine esasen yabancı devletlerin baskısıyla vergi oranlarında değişikliğe gitmesi Türk Devleti'nin kendi iç politikasına bir müdahaledir, yine Türkiye Cumhuriyeti'nin yabancı ülke baskılarına dayanamayıp vermiş olduğu bir tavizdir. Bernard Lewis'in bu konudaki düşünceleri "*Türk vatanseveri için Varlık Vergisi'nin en affedilmez yanı, Türkiye'nin egemenliğini ve vakarını düşürmesiydi. Yabancı baskısıyla bu vergileri düzeltmekle de Atatürk Cumhuriyetinin hükümeti çok önce kaldırılmış olan kapitülasyonların en utanç verici durumlara yeniden düştü*" (Lewis, 1998, s.300).

4.7. VERGİNİN TOPLAM HASILATI

Varlık Vergisi'nin genel olarak toplam bilânçosu şöyledir: Türkiye genelinde 114.368 mükellefe 465.3 milyon TL. vergi konmuş; bunun 18.7 milyon TL'si vergi mükerrerliği yüzünden silinmiş veya geri ödenmiş, 9.4 milyon TL'si maddi hata dolayısıyla silinmiş, 12.2 milyon TL'si ise 1943 yılında kabul edilen kanunla hizmet erbabı ve seyyar satıcıların vergileri olmak üzere af edilmiştir. Geri kalan 424.9 milyon TL'nin ise 316 milyon TL'si (%74.39'u) tahsil edilmiş, 108.9 milyon TL'si ise tahsil edilememiştir. Tahsil edilemeyen 108.9 milyon TL'nin 32.9 milyonu ödeme güçleri üzerinde vergi ile mükellef tutulanlara, 27.4 milyonu vergileri 5.000 liradan az olup borçlarını ödeyemeyenlere, 37.8 milyonu iş mükellefiyetine de tabi tutulup haklarında icra işlemleri en son derecesine kadar uygulandığı halde borçları tahsil edilemeyenlere, 10.6 milyonu haklarında icra yapıldığı halde malı olmayanlara aittir (Yetim, 2006, s.181).

Clark'ın hesaplamalarına göre tüm Türkiye'de mükelleflerin ödemekle yükümlü tutuldukları toplam -yaklaşık- 425 milyon TL'den 223 milyon TL'si (%52'si) gayrimüslimlere; 122.5 milyon TL'si (%29'u) Müslümanlara; 79.5 milyon TL'si (%19'u) yabancılara aittir. Ödeme miktarları ise şöyledir: gayrimüslimler 166 milyon

TL, Müslümanlar 115.5 milyon TL, yabancılar 33 milyon TL. Böylece toplam tahsil edilen 315 milyon TL verginin %53'ünü gayrimüslimler, %36.5'ini Müslümanlar, %10.5'ini yabancılar ödemiştir (Clark, 1985 ,s.35).

Verginin odak noktası olan İstanbul'da ise mükellefler toplam vergi miktarının 317 milyon TL'sini, (%75'ini) ödemekle yükümlü tutulmuşlardı. Türkiye genelinde toplam tahsilâtın 211 milyon TL'si (%70'i) İstanbul'a aittir. Gayrimüslimler ve yabancılar İstanbul'da toplamın 185 milyon TL'sini, (%84'ünü) ödemişlerdir. Tek başına gayrimüslimler ise en azından 115 milyon TL ödemişlerdir ki bu İstanbul tahsilâtının %70'idir. Buna karşılık İstanbul'un Müslüman mükellefleri ise %16'lık bir payla 36 milyon TL ödemişlerdir. Böylece İstanbul tahsilâtı sonucunda gayrimüslimler Türkiye genelinde toplam tahsil edilen verginin yarısına yakın bir kısmını ödemişlerdir (Clark, 1985 ,s.35).

Bu rakamsal analizler değerlendirildiğinde vergi miktarlarında genel kanının aksine bir uçurum olmadığını söylemek gerekir. Osmanlı son dönemlerinden itibaren Türkiye'nin dış ticaret ve sanayisinin azınlık tüccar ve gruplarının elinde olduğu göz önüne alındığında %52'lik bir mükellefiyetinin meşru sınırların fazla uzağında olmadığını kabul edilmesi gerekir.

Yine Müslümanların %29'luk paylarını da küçümsememek gerekir. Aynı şekilde toplam tahsil edilen vergi miktarındaki azınlık ve Müslüman payları da bu kanıyı desteklemektedir. Sonuçta toplam tahsilâtın %36.5'lik payı Müslüman mükelleflere aittir. Bu rakamsal ifadeler gayrimüslim ağırlıklı olan piyasaya girmeyi başaramamış az sayıdaki Türk-Müslüman girişimci için azımsanmayacak bir miktardır (Clark, 1985 ,s.35).

Varlık Vergisi'nin gayrimüslimlere yönelik olduğu izlenimi uyandıran en önemli etken İstanbul'dur. Gerçekten de bu şehirde alınan vergilerde gayrimüslim ve Müslüman arasındaki var olan kısmi oran gayrimüslimler aleyhine bozulmuş görünmektedir. Varlık Vergisi'nin İstanbul tahsilâtının %70'i gayrimüslimlere aittir. Ancak burada da İstanbul piyasasının durumu ve piyasaya hâkim gruplar göz önünde bulundurulmalıdır. Dönemde İstanbul'un ticaret piyasası neredeyse tamamen gayrimüslim grupların elindedir. Sonuçta Clark'ın da belirttiği gibi "*Müslüman kesim, tüm Varlık Vergisi'nin, zamanın yabancı gözlemcilerinin inandıklarından ya da birçok*

yazarın belirttiğinden belirgin bir biçimde daha büyük bir oranını ödemiştir” (Clark, 1985, s.35).

4.8 VARLIK VERGİSİ’NİN SİYASİ, İKTİSADİ VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

Bu bölümdeki incelememizde Varlık Vergisi’nin amaçları ile uygulamasının sonucunda ortaya çıkan durumları somut verilerle değerlendirmeye çalışıp, Varlık Vergisi’nin toplum üzerindeki etkilerini değerlendirmeye çalışacağız.

Geçmiş dönemlerin konjonktürü dikkate almadan maliye ve ekonomi politikaları hakkında değerlendirme yapmak doğru sonuçlara ulaşılmasını engelleyecektir. Varlık Vergisi uygulandıktan sonraki yıllarda üzerinde farklı yorumlar yapılan bir hükümet uygulamasıdır.

İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği sıkıntıları aşmak amacıyla uygulamaya konulan Varlık Vergisi, artan savunma giderlerine kaynak oluşturmak, piyasadaki para miktarını azaltarak enflasyonu düşürmek, haksız kazançlarla mücadele etmek, aşırı kazançları vergilendirmek gibi birden fazla amacı olan bir vergidir.

Verginin teknik ve uygulama açısından problemlili olduğunu net bir şekilde söylemek gerekir. Hele ki günümüzün koşullarında analiz ettiğimizde verginin belirli bir maksadı olduğundan dolayı sürecin kötü yönetildiği bile söylenebilir. Ama şurası da bir gerçek ki tarihi olayları değerlendirirken, zamanın ruhunu kaçırmak bizim doğru yorumlar yapmamızı engelleyecektir.

Belirtmek gerekir ki; bu uygulama en çok gayrimüslimler üzerinde etkisi olmuştur. ‘Çalışma kampı’ yöntemi problemliydi. Fakat toplama ve çalışma kamplarına alınan mükelleflerin vergi borçlarını ödemede daha istekli ve hızlı olduğunu söylemek gerekir. Belki bu uygulama insani değildi, ama hedefe ulaşmayı kolaylaştırmıştır.

Varlık Vergisi’nin hedeflerinden biri piyasadaki para miktarını azaltmak ve karaborsayı önlemektir. Vergiyi ödemek için karaborsacıların sakladıkları malları piyasaya çıkarması da öngörülüyordu. Varlık Vergisi’nin uygulandığı 16 ay boyunca, 1942 yılı sonlarında tedavülde bulunan paranın tam yüzde 43’üne denk gelen bir kısmının vergilendirildiği görülmektedir. 1943 yılının toplam vergi tahsilatı sonuçta

üçte bir oranında artmıştır. 1944 yılı toptan fiyatlarının düşmesine neden olmuştur (Clark,1984, s.36).

Ökte'ye göre; “*Vergi, sağladığı fırsatlarla büyük borsacıları zenginleştirerek ve meşru küçük işyerlerinin yıkılması ve geçimini buradan sağlayanların yoksullaşmasıyla küçük borsacıların sayısını arttırarak fiilen karaborsa yararına çalışmıştı*” (Ökte,1951, s.203). Anlaşıyor ki, verginin bu karaborsayı önleme hedefi ters tepmiş, karaborsacılık daha da artmıştır.

Varlık Vergisi ile hayat pahalılığı daha da yükselmiştir. Karpat'ın bu konu hakkındaki görüşleri şu şekildedir:“ *Vergisini ödeyemeyen pek çok küçük firma müzayede ile satıldı. Bunları, savaş sırasında çeşitli yollarla sermaye biriktirmiş kimseler satın aldılar. Bunlar hem tecrübesizdi, hem de kazanç hırsıyla doluydular. Tecrübesizlikleri piyasada karışıklık yarattı, kazanç hırsları da hayat pahalılığının artmasına sebep oldu*” (Karpat,1996, s.111).

Varlık Vergisi, piyasada var olan aktörlerin etnik yapısını da değiştirmiştir. Özellikle ticari alandaki faaliyetler azınlıkların elinden çıkarak Müslüman- Türk tüccarların denetimi altına girdi. Gayrimüslim azınlıklar ise genelde daha risksiz alanları tercih ettiler. Güçlü'ye göre; “*Varlık Vergisi'nin uygulamasının yarattığı ürkeklik, ekalliyetleri ticari sahada Türklerle işbirliği yapmaya veya onların işyerlerinde çalışmaya sevk etti*” (Güçlü,1991, s.108).

Clark'a göre; “*İstanbul yöresinde yeni kurulan ve gelişen büyük tekstil sanayi girişimleri arasında gayrimüslim girişimcilere ait olanlarının oranı, II. Dünya Savaşı sonrasında çarpıcı bir biçimde düşmüştür*” (Clark, 1984, s.36).

Aktar'a göre; “*1943 yılı içinde azınlıklar bu vergiyi ödeyebilmek için esas olarak evlerini ve işyerlerini sattılar. Bir çoğunun iş hayatı sona erdi. Bu vergi ile piyasanın azınlıklardan arındırılması büyük ölçüde gerçekleşmiş oldu*” (Aktar, 2000, s.241). Bunun sonucu olarak da Koçak'a göre; “*Türk-Müslüman sermayesi, gayrimüslim azınlık sermayesinin bir kısmını da son derece olumlu koşullar altında ele geçirmiştir*” “(Aktar,1996, s.515).

1927'de kurulan ve Ege Bölgesi'nde faaliyet gösteren ortaklarının çoğunlukla azınlıkların olduğu Akseki Ticaret Bankası'nın 19.547 hissesinden 11.150'si Varlık Vergisi uygulaması sonrasında bir Türk Tüccarın eline geçmiştir (Güçlü,1990, s.141).

Yine hayırseverliğiyle bilinen İzzet Baysal'ın sıradan bir tüccarken önemli bir iş adamı haline gelmesi de Varlık Vergisi sonrası olmuştur.

Varlık Vergisi'nin uygulanması sonucu sermaye transferi azınlıkların elinden Türklerin eline geçmiştir. Korkut Boratav ise verginin bu sermaye transferi yönüne farklı bir bakış açısı da getirmiştir: *Varlık Vergisi'nin genel bir değerlendirmesini yaparken bu verginin sadece Türk-azınlık ayırımına dayanan bir operasyon olmadığını, çiftçi ile kent burjuvazisi, Anadolu tüccarı ile İstanbul tüccarı arasında da birinciler lehine ikinciler aleyhine belirli bir ayırım izlendiğini işaret etmek gerekir. Unutmamak gerekir ki azınlıklar üzerinde Varlık Vergisi yıkıcı olmuştur, ama büyük kentlerin Türk sermaye çevreleri de oldukça ağır bir vergiyi fiilen ödemişlerdir* (Boratav,1982, s.263).

Varlık Vergisi uygulamasının önemsenmeyen sonuçlarından bir tanesi de azınlıkların Türkiye'ye ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik bakış açılarındaki değişimdir. Ökte'ye göre; “*mali dönemde bu vergi ile kaybettiğimiz en kıymetli döviz vatandaşın devlete olan itimadının sarsılmasıdır*” (Ökte, 1951, s.210).

Varlık Vergisi, Lozan Antlaşması'yla milli devlet olmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti'nin, azınlıkların Türkiye'ye entegre olma yolundaki çabalarını sekteye uğratmıştır. Ökte'ye göre; *Varlık Vergisinde şoven milliyetçiliğin, ırkçılığın damgası vardır. Verginin bu karakteri Lozan'dan sonra yavaş yavaş kazanmaya başladığımız ekalliyetleri bizden soğutmuştur. Lozan'da ekalliyet diye isimlendirilen vatandaşlardan, bilhassa entelektüel kısmının, bu hakikati çok evvel kavradığını, verginin tatbikatında yakından gördüm. Onlar bu zarureti bizden daha iyi anlamışlardı. Esefle kaydetmek lazımdır ki, Varlık Vergisi bu yakınlaşma, bu kaynaşma konserinde falsolu bir nota olmuştur* (Ökte,1951, s.211).

Bernard Lewis Varlık Vergisi'ni şöyle yorumlamıştır; “*Türkiye Cumhuriyetinin, kuruluşundan beri mali politikasının dürüstlüğü, dini hoşgörüsü dolayısıyla kazanmış olduğu iyi ün tahrip edilmiştir. Uzun vadede, muhtemelen Türk Devleti'nin haysiyet ve vakarına zararlı idi*” (Lewis, 1988, s.300).

BEŞİNCİ BÖLÜM

HARF İNKILABI VE DİL DEVRİMİ

5.1. ATATÜRK'ÜN SARAYBURNU SÖYLEVİ

8 Ağustos 1928 gecesı, C.H.P.'nin İstanbul'da Gülhane parkında (Sarayburnu) düzenlediğı halka açık eğlence de Atatürk Harf Devrimini müjdeleyen bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal'in burada yaptığı konuşmanın harf inkılabının başlangıcı olduğunu söyleyebiliriz. Mustafa Kemal'in konuşması ve harf inkılabının müjdesi orada bulunan vatandaşlar tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır.

Mustafa Kemal, yeni harfler konusundaki düşüncelerini şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz. Bizim güzel, ahenktar, zengin lisanımız, yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemehal pek çabuk bir zamanda mükemmel bir surette anlayacağız. Anladığımız asarına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Ben buna katiyetle eminim, siz de emin olunuz.”

“Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lakin çok lüzumlu bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaş, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milletperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir heyet-i içtimaiyenin yüzde onu okuma-yazma bilir, yüzde doksanı bilmez nevidendir. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir, iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharlarla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma-yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak kafasını bir takım zincirlere saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz. Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk

heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısı ile kafası ile bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir” (Levent, 1988, s.15).

Mustafa Kemal’in bu söyleviden sonra ülke genelinde yeni alfabe için adeta seferberlik ilan edilmiş ve 11 Ağustos 1928 günü Dolmabahçe Sarayı’nda ilk ders yapılmıştır. Devletin üst kadrosunun katıldığı bu dersten sonra aynı mekanda dil bilimci İbrahim Necmi tarafından iki konferans verilmiştir. Mustafa Kemal’in de katıldığı bu tartışmalı konferanslara aydınların, yazarların, üniversite öğretim üyelerinin, ordu erkânının çoğu katılmıştır. Yeni Türk harfleri konferansa katılanlar tarafından da benimsenmiştir. Konferansın sonunda bir konuşma yapan Başbakan İsmet İnönü, kabul edilen harflerin Türk dilinin özelliklerine uygun bir alfabesi olduğunun altını çizmiştir. (Özgürel, 1989, s.68).

Mustafa Kemal’in harf inkılâbı konusunda gösterdiği ağır tempodaki çalışma Türk halkının takdirini toplamış ve herkese büyük sorumluluk yüklemiştir. Mustafa Kemal, harf inkılabıyla ilgili yaptığı konuşmalarda yeni harfleri halka hızla öğretmek gerektiğini vurgulamış ve harf inkılâbı kanunlaşmadan önce, harf inkılâbını halka anlatarak destek kazanmak için yurt genelinde gezilere çıkmıştır. Mustafa Kemal Başöğretmen olarak, Trakya, Karadeniz, Orta Anadolu bölgelerinde geziye çıkarak halka ders vermiştir (Ergün, 1982, s.95-98). Mustafa Kemal, yeni harflere olan ilgiyi gittiği her memlekette yakından görmüş, Ankara’ya döndüğünde Türk milletine teşekkür etmiştir (Turhan, 1981, s.1).

5.2. YENİ TÜRK HARFLERİNİN KABUL EDİLMESİ

31 Ekim 1928’de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası gurubu, Meclis’te yeni Türk harflerinin görüşülmesi ve sonuca bağlanmasını 1 Kasım 1928 günü kabul etmiştir. Bu tarihte meclise gelen Mustafa Kemal, yaptığı konuşmada:

“Aziz Arkadaşlarım; her şeyden önce her inkişafın yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel Büyük Türk Milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lazımdır. Büyük Türk Milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk alfabesidir.. ,” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1928, s.4) demiştir.

Meclisteki konuşmalardan sonra TBMM'ye sunulan Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki hakkındaki 1353 sayılı kanun kabul edilmiştir. 11 maddelik kanun tasarısı 3 Kasım 1928'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu maddeler şunlardır:

Madde 1- Şimdiye kadar Türkçe'yi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve merbut cetvelde şekilleri (ekteki çizelgede biçimleri) gösterilen harfler "Türk Harfleri" ünvan ve hukuku ile kabul edilmiştir.

Madde 2- Bu kanunun neşri tarihinden itibaren Devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bilcümle şirket, cemiyet ve hususi müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü ve muameleye konulması mecburidir.

Madde 3- Devlet dairelerinin her birinde Türk harflerinin Devlet muamelatına tatbiki tarihi 1929 Kânunusanişinin (Ocak ayının) birinci gününü geçemez. Şu kadar ki evrak-ı tahkikiye ve fezlekelerinin ve ilamların ve matbu muamelat cetvel ve defterlerinin (soruşturma yazışma yazıları ile özetleri, yargı bildiri ve belgeleri ile basım işlem çizelgeleri ve defterlerinin) 1929 Haziran iptidasına (başına) kadar eski usulde yazılması caizdir. Verilecek tapu kayıtları ve senetleri ve nüfus, evlenme cüzdanları ve kayıtları ve askeri hüviyet ve cüzdanları 1929 Haziran iptidasından itibaren Türk harfleriyle yazılacaktır.

Madde 4- Halk tarafından vaki müracaatlardan eski Arap harfleriyle yazılı olanların kabulü 1929 Haziranının birinci gününe kadar caizdir. 1928 senesi Kânunuevvelinin iptidasından (Aralık ayının başından) itibaren Türkçe hususi veya resmi levha, tabela, ilan ve sinema yazıları ile keza Türkçe hususi, resmi bilcümle, gayr-i mevkut gazete, risale ve mecmuaların Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir.

Madde 5- 1929 Kânunusanişi iptidasından (Ocak ayının başından) itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir.

Madde 6- Resmi ve hususi bütün zabıtlarda 1930 Haziran iptidasına kadar eski Arap harflerinin stenografi makamında istimali caizdir. Devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan kitap, kanun, talimatname, defter, cetvel, kayıt ve sicil gibi matbuatların 1930 Haziranı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

Madde 7- Para ve hisse senetleri ve bonolar ve tahvilat ve pul ve sair kıymetli evrak ile hukuki mahiyeti haiz bilcümle eski vesikalar değiştirilmedikleri müddetçe muteberdirler.

Madde 8- Bilumum bankalar, imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerin Türkçe muamelatına Türk harflerinin tatbiki 1929 Kânunusanişinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki, halk tarafından mezkûr müesseselere 1929 Haziranı iptidasına kadar eski Arap harfleriyle müracaat olduğu takdirde kabul olunur. Bu müesseselerin ellerinde mevcut eski Arap harfleriyle basılmış defter, cetvel, katalog, nizamname ve talimatname (tüzük ve yönetmelik) gibi matbuaların 1930 Haziranı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

Madde 9- Bütün mekteplerin Türkçe yapılan tedrisatında Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarda tedrisat icrası memnudur.

Madde 10- Bu kanun neşri tarihinden itibaren muteberdir.

Madde 11- Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur (Resmi Gazete, S.1030, 3.11.1928).

Kanunun gerekçesinde ise; “Arap harfleriyle okuma yazmanın mümkün olmaması, Türk matbaacılığını ve telgrafçılığını ilerlemekten alıkoyması, milli lisanımızın bünyesine uymaması belirtildikten sonra okuma yazmanın kolaylıkla halk kitlesine yayılmasını ve lisanımızın geleceği için yeni Türk harflerinin kabulü zorunlu görülmüştür” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1928, s.13) denilmektedir.

Ayrıca 1353 numaralı Türk harflerinin kabul ve uygulanmasına ilişkin kanuna karşı hareket edenler, Türk Ceza Kanununun 526. maddesine göre devlet emirlerine itaatsizlikten yargılanacaklardı.

1354 sayılı kanun ile yeni Türk harflerinin tüm Türkiye’de yayılması için 1928 Maarif Vekâleti bütçesine dört yüz bin lira fazladan ödenek konulmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1928, s.40). Ayrıca yeni harflerin hızlı ve zorlanmadan öğrenilmesini sağlamak amacıyla, 1575 sayılı “Gazete Primleri Kanunu” kabul edilerek, 1929-1931 yılları arasında gazetelere devlet tarafından maddi destek verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu ekonomik destekle gazeteler, yeni harflerle basım yapma fırsatını elde etmiştir. Yine bu kaynakla gazeteler, makine ve basım için gerekli araç-gereç takviyesini yapmışlardır.

5.3. HARF İNKILABININ UYGULANMASI: MİLLET MEKTEPLERİ

Atatürk devrimlerinin dayandığı esas temel ilke, Türkiye Cumhuriyeti’ni siyasî yapısı bakımından olduğu gibi, sosyal yapısını şekillendiren kültür değerleri bakımından da çağdaş bir devlet hâline getirmektir. Dolayısıyla Harf Devrimi de milli değerler temelinde bir çağdaşlaşma hareketidir. Ayrıca, sosyal ve kültürel alandaki öteki yeniliklere de temel oluşturan bir özellik taşımaktadır. Türk devrimleri içerisinde en dikkate değer olanı, Türk dilinin, bilim ve kültürünün gelişmesinde temel yapı taşı görevi gören dil üzerine yapılan düzenlemeler ve Harf Devrimi’dir (Korkmaz, 1998).

Türkiye’de, 1927 yılında okur-yazarlık oranı, kadınlarda % 4, erkeklerde % 13 ve genel nüfusa göre % 8.16 idi. Bunun % 5-6’sı eski yazıyı bilen Türklerde, geri kalanı gayrimüslimlerde ve öteki dillerde idi. Kentlerde okur-yazarlık oranı % 30, köylerde % 6 civarında idi (Başgöz- Howard, 1968, s. 117-145).

Harf inkılâbı yapıldıktan hemen sonra inkılabı halka yayabilmek için Halk Eğitim Kurumları’nın “Millet Mektepleri” adı altında örgütlenmesi için çalışmalar başlatıldı. İsmet Paşa bu konuda 8 Kasım 1928’de şu açıklamayı yapmıştır:

“Türk harflerinin bütün vatandaşlara kapılarının önünde ve işlerinin başında öğretilmesi için daha bu yıl içinde Millet Mektepleri’nin teşkilâtını kuracağız.” demiş ve düşüncelerini şöyle açıklamıştır: “Bu teşkilât şehir ve köy bütün yurdu kaplayacak, vatandaşların işlerinin, maiyetlerinin en uygun zamanlarında ve yanlarında ya iki aylık veya dört aylık kurslar açılacak, şehirde ve köyde mektepler, belirli toplanma yerlerinde de, gelmeye zamanları olmayan vatandaşlar için seyyar öğretmen teşkilâtı yapılacak, devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurları, Millet Mektepleri teşkilâtının ihtiyacına göre çalışacaklardır. Cumhurbaşkanımız Hazretleri, Millet Mektepleri teşkilâtının genel başkanlığını ve başöğretmenliğini kabul buyurmuşlardır” (Albayrak, Ankara ,1978).

T.C. Hükümeti tarafından hazırlanan Millet Mektepleri ile ilgili kararname, Kasım 1928’de, Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe konuldu. Bu Talimatname’ye göre; Millet Mektepleri, yeni Türk harflerinin kolay bir şekilde okunup yazılmasından bütün milleti yararlandırılabilmek ve büyük halk kitlelerini hızla okur-yazar durumuna getirebilmek için kuruluyordu.

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, 2 Aralık 1928 günü valiliklere bir genelge göndererek, Millet Mektepleri'nde 1 Ocak 1929'dan itibaren derslere başlanacağını, bunun için o zamana kadar, her öğretmene bir millet mektebi dershanesi kurulacağını, bir kurs döneminde başarılı olmayanların, öbür kursa katılacaklarını, tek öğretmenli köylerde hem A, hem de B dershanesi açılacağını ve diğer bilgileri verdikten sonra, 10 Ocak 1929'da bu işlerle ilgili sayısal bilgileri ve karşılaşılan zorlukları, Bakanlığa bildirmelerini istemişti (Maarif Vekâleti Mecmuası, s. 17, s. 89-90).

24 Kasım 1928'de yürürlüğe giren "Millet Mektepleri Talimatnamesi" 15 bin adet basılarak ülkenin heryanına gönderilmiş ve yönetmelik maddeleri; valiler, kaymakamlar, eğitim müdürleri tarafından okunup, hemen uygulamaya geçilmiştir. Yönetmeliğin 1. maddesinde yer alan; "*Türkiye halkını okuyup yazmaya muktedir bir hale getirmek, ana bilgileri kazandırmak*" ifadesi ile Millet Mektepleri'nin amacı belirtilmiştir.

Yine Yönetmeliğe göre; Millet Mektepleri örgütü, A ve B dershaneleri ile halk okuma odaları ve köy yatı dershanelerinden oluşmaktadır. Millet Mektepleri'nin Genel Başkanı, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır. 16-45 yaş arasındaki tüm vatandaşlar, bu okullara devam etmeye veya dışarıdan sınava girerek belge almaya zorunlu tutulmuşlardır. Öğretmeni veya okulu olmayan köylerde, gidip onlara yeni yazıyı öğretecek "Seyyar Talim Heyetleri" kurulmuştur.

Yeni Türk harfleriyle yapılacak öğretime uygun olarak hazırlanmış "Alfabe", bu okulların ilk ders kitabı olmuş, resimli olan bu kitapta, Cumhurbaşkanı'nın Millet Mektepleri öğrencilerine hitabesi de yer almıştır. Okutulan diğer önemli kitaplar ve dersler; Kıraat Kitabı ve Yurt Bilgisi Kitabı ile, Okuma, Yazma, Sağlık Bilgisi, Yurt Bilgisi, Hesap ve Ölçüler dersleridir.

Devletin bu okullar konusundaki ciddi tutumu ve takipçiliği, ayrıca vatandaşların şevk ve heyecanla öğretimi sürdürmeleri verimli sonuçlar alınmasını sağlamıştır. Her ailede bireylerin okuma-yazma öğrenmelerinden aile reisi sorumlu tutulmuştur.

Millet Mektepleri, başlangıçta inkılâbın coşkusuyla, halka yalnızca okuma-yazma öğretmeyi amaçlayan bir örgüt olarak ortaya çıkmış, daha sonra zorunlu ve genel halk eğitimini amaçlamıştır. Eski harfleri bilenlere de yeni harfleri öğretmek ve halka temel

bilgiler kazandırmak, bu mekteplerin başlıca amaçları olmuştur (Tongul, 2004 ,s.126-128).

16-45 yaş arasındaki vatandaşların devam ettiği ve varlıklarını 1936 yılına kadar sürdüren bu kurumlarda 1928-1935 yılları arasında ülkede, yeni harflerle yaklaşık 2,5 milyon insana okuma-yazma öğretilmiştir. Aslında Harf İnkılâbı ile, daha önce okuma-yazma bilenler de, bilmeyen durumuna düşükleri için bu rakam 3,5 milyona yaklaşmaktadır. Yani nüfusun dörtte biri okur-yazar duruma getirilmiştir. O dönemin koşullarındaki zorluk düşünıldüğünde bunun, önemli bir ilerleme olduğu anlaşılmaktadır (Kodamanoğlu, 1964, s.30-31).

5.4. HARF İNKILABI'NIN ETKİLERİ

Yazı devrimi, kültürel değişimi ve çağdaşlaşmayı gerçekleştirme adına atılmış en büyük adım olduğunu söyleyebiliriz. Bu devrim, sosyal ve kültürel yapımızı geliştirme, eğitim, dil. çağdaşlaşma ve ulusallaşma yolunda neler getirmiştir? Genel çizgileriyle belirtmeye çalışalım:

5.4.1. Okuma- Yazma ve Öğrenim Kolaylığı

Türklerin çok uzun süredir kullandıkları Arap yazısı, Türkçenin yapısına uygun değildi. Türkçe ile Arapça farklı dil ailelerinden gelmekteydi. İki dil arasında dilbilgisi ve ses yapısı bakımından herhangi bir ilişki yoktu. Arap dilinin ihtiyacından doğmuş olan bu yazı, Türklerin için öğrenilmesi zor ve kullanışsız bir yazı idi. En ciddi sorun yazıda sesli harflerin kullanılmamasıydı.

Sözün kısası, Arap yazısı okuma-yazma ve öğrenim bakımından büyük güçlükler taşıyordu. Bu yüzden bu alanda kolaylıklar aranmaya başlanmıştı. Yüksekokul öğrencileri, bazı yeni terimleri tam olarak okuyabilmek için Latin, Fransız, hatta Ermeni alfabesini öğrenerek onlardan yararlanıyorlardı. İşte yazı devrimi eğitim ve öğretimi kolaylaştırıp yaygınlaştırma yollarını açmıştır. Çünkü bu devrimle oluşturulan yeni Türk alfabesi:

1. Okuma-yazma ve öğrenim açısından çok basitti,
2. Türkçenin sözcük ve ses yapısıyla uyum içindeydi,

3. Yeni harfler okuma ve yazım açısından bir zorluğa sebep olmuyordu. Oysa daha öncede ifade edildiği gibi eski yazı ve yazımı, dilimizin özellikleriyle bağdaşmadığı için öğrenme açısından ciddi zorluklara sebep oluyordu. Sesli harflerin azlığı, bir harfin sözcüğün başında, ortasında veya sonunda bulunuşuna göre değişik biçimlerde yazılışı, bir sözcüğün değişik sözcükler biçiminde okunması gibi sıkıntılar, bu yazıyı öğrenme ve ondan yararlanma oranını aşağıya çekiyordu. İşte yazı devrimi bu engelleri ortadan kaldırdı. Öğrenmek için biraz gayret gösteren herkesin kısa bir zaman diliminde okur-yazar olabileceği gerçeğini ortaya koydu (Kavcar, 1981, s.47-49).

5.4.2. Çağdaş Uygarlıkla Köprü Kurma

Yeni yazı, modern fikir akımlarıyla tanışma, bu akımları kendi dilimize aktarma açısından önemli fırsatlar sağlamıştır. Güzel sanatlardan deneysel bilimlere kadar Batı düşüncesiyle ilişki kurma daha da kolaylaşır. Bunlardan dolayı yazı devrimi basit bir harf değişikliği değildir. Yazı devrimi esasen uygarlık değiştirmektir. Yönünü doğudan batıya çevirmektir. Batı, yüksek tekniğe dayanan endüstri çağının dünyasıdır. Batının bu ilerlemesi aklın ürünü olan bilimlerin aracılığıyla olmuştur (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, 377-411).

İşte toplumu kendi öz kültürüyle yeniden yoğurma, toplumun tüm kesimlerinin “eğitim” olgusuyla yüz yüze gelmesi bu yolla gerçekleşmiştir. Dünyaya gözünü açan her bireyin insanlıktan elde etmek isteyeceği başlıca haklardan biri eğitimidir. Çünkü eğitim hakkı, öteki tüm hakların temelidir. Yazı devrimini izleyen ilk beş yılda, Osmanlı toplumunun altı yüzyıllık okuma yazma oranının üzerine çıkılmıştır (Aşkın, 1978, s.326).

Harf İnkılabı Türk toplumunun karma Osmanlı kültüründen kendi öz kültürüne, tümüyle Türk kültürüne kavuşturulmasıdır. Eski yazı yüzyıllardır Arap ve İran kültürlerini Türk kültürüne taşıyan tek yönlü bir köprü niteliği taşıyordu. Yüzyıllardır eline kalem alamayan halkımız, yeni yazıyla birlikte okuma yazmayı kolaylıkla öğrenir hale getirmiştir.

Bugün “çağdaş toplum” bilime dayanan ve bilimi ilerleten toplum demektir. Bütün bilimlerin de dille, yazıyla işlenir ve bu kanalla saklanıp başkalarına iletilir. Harf Devrimi batı ülkeleriyle iletişimi daha kolay sağlayarak, batının çağdaş fikirlerini ve bilimsel verilerini Türk halkına aktarmıştır. Batı dillerini öğrenmede, bu dillerde

yaratılmış sanat ve düşünce ürünlerini Türkçe'ye çevirmede büyük kolaylıklar sağlamıştır. Böylece düşünce ve edebiyat dünyamızın sınırları genişlemiş ve Türk düşüncesinin filizlenmesi için kültürel ortam hazırlanmıştır. Bu ortam içinde Türk insanı ümmetçi bir anlayıştan sıyrılmış, ulusal ve laik bir anlayışa bürünmüştür (Kavcar, 1981, s.57-58).

5.4.3 Harf İnkılabı'nın Olumsuz Etkileri

Bu bölümün konusunu teşkil eden harf inkılabı aynı zamanda, Kazım Karabekir, İbrahim Alaaddin (Göksa), Veled Çelebi, Avram Galanti, Ali Ekrem (Bolayır), Fuad Köprülü, Halid Ziya (Uşaklıgil) ve Zeki Velidi (Togan) gibi pek çok isim tarafından reddedilmiştir. Bu muhalif grup, var olan alfabeye yönelik düzenlemeye karşı değildir. İhtiyaca göre, karşılığı olmayan sesler için birtakım ekler yapılmasından yanaydılar. Ancak onlara göre alfabenin değişmesine taraf olmak, felakete sessiz kalmak anlamına geliyordu. 1000 senelik harflerden vazgeçmek; milletin tarihi ve kültürüyle, Türklerin İslam devletleriyle, ilim adamlarının kütüphanelerle irtibatının tamamen kesilmesi anlamına geliyordu (Adlı, 2012, s.38). Çünkü Latin alfabesinin kabul edilmesiyle, okur-yazar insanlar bile tek bir hamlede geçmişlerinden koparılmış, neredeyse bütün ulus okur-yazarlığını yitirmişti. Eski yazının kaldırılıp yenisinin getirilmesinin bütünüyle yabancılaştırıcı bir uygulama olduğunu çok az sayıda kişi düşünmüştür (Ahmad, 2011, s.101).

Aslında bu durum, Türkiye'de geleneğin icadının değil de tepeden öğretilmesi şeklinde betimlenebilir. Türkiye'de geleneğin icadından ziyade, tepeden öğretilmesinden söz etmenin nedenini de, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türk kimliği inşa edilirken geçmiş ile sürekliliğin kırılması teşkil etmektedir. Bu kırılmanın nedenini bu dönemdeki seçkinlerin tercihleri ile ilintili olmanın yanı sıra, kültür ile medeniyeti sentezleme misyonunun ve organik bir Türk tarihinin olmamasının bir uzantısı oluşturmaktadır. Bu yüzden Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan inkılâpların ve bunlardan biri olan harf inkılâbının, günümüzde Türkiye'nin tarihsizlik zihniyetine ve belleğini yitirme hastalığına yakalanmasına yol açması ve ulus devleti sorunlu ve ötekileştiren bir yapıya dönüştürmesi nedeniyle eleştirilmektedir (Kadıoğlu, 2005, s.810).

5.5 DİL DEVRİMİ'NİN ETKİLERİ

Yazı devrimi gerçekleştirildikten sonra gündeme Dil devrimi girer. Bu da Cumhuriyet yönetiminin kültürel alanda gerçekleştirdiği atılımlardan biridir. Çünkü Osmanlıca seçkin ve ayrıcalıklı bir kesim tarafından kullanılıyordu. Geniş halk kesiminin bir çeşit aydınlar şifresi olarak isimlendirebileceğimiz olan bu dille yakından uzaktan bir alakası yoktu.

Dil devriminin, dilimizi yabancı sözcüklerden kurtarmaya yönelik bir hedefi vardı. Türkçenin özüne dönmesinde bilinçli bir girişim olmuştur. Çünkü her dil kendi ses ve söz yapısına uygun bir yazı düzeni ister. Yeni Türk alfabesinin kabulü, Türk dilini köstekleyen en büyük engeli ortadan kaldırmış, yazı devrimi, Cumhuriyet döneminde ulusça girilen kültür savaşının başlı başına bir dönüm noktası olmuştur (Korkmaz,1999,s.58). Yeni yazıyla, Arapça ve Farsçanın Türkçe üzerindeki etkisi kaldırılmıştır. Artık Arapça ve Farsça kökenli sözcükleri yeni yazımızla yazarken, bunların asıl yazımını yazmayacaktık. Bu da, doğal olarak bu tür sözcüklerin söylenişini Türkçeleştirecekti. Ayrıca yazımları yeni, yazımızla bağdaşmayan, yeni alfabemizin kurallarına ters düşenlerin de yabancılıkları kolayca anlaşılacak, artık onlara yer verilmeyecekti. Bundan başka Arapça ve Farsça sözcükler kendi kurallarıyla birlikte dilimize giremeyecekti. Böylece dilimizin yeni yazı sistemiyle bütünleşmesi gerçekleşir, yabancı öğeler yerine dilimizin öz değerlerini koyma eğilimi ve yönelimi başlar (Kavcar, 1981, s.52).

Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra Atatürk'ün eğildiği temel konular vardı. Eğitim sisteminin millileşmesi ve Türkçeyi yabancı dillerin etkisinden koruma bu ana konular arasında yer almaktaydı. Çünkü Atatürk milli duygu ve milli bilinçle dil arasındaki bağlantının farkındaydı. Bu konuda kendisi şöyle diyor :

“Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir, yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”

Dil devrimi maksadını gerçekleştirmiş, yazı dilimizdeki Türkçe sözcük oranı %35-40'tan bugün %80 civarına çıkmıştır. Bunda alfabe inkılabının önemli bir payı

vardır. Çünkü dilimizin özüne dönmesi ve bu doğrultuda gelişmesi alfabe inkılabıyla olmuştur.

Dil devrimi ve Türkçe sözlük gibi dilimizle ilgili yenilikçi adımları atan Atatürk, Ankara'da geniş bir kurul oluşturarak dil çalışmalarına başlanır. Fakat vakit ilerledikçe işlerin kurul ve komisyonla çözülemeyecek kadar derin ve karmaşık olduğu anlaşılır. Örgütlü, sistematik, planlı ve uzun soluklu bir çalışmanın gereği belirir. Mustafa Kemal, dil işlerinin bir devlet eliyle yürütülmesini zorunlu görür. Böylece, 12 Temmuz 1932'de, adı daha sonra Türk Dil Kurumu olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti yani dil devriminin kamu kurumu kurulur. Ardından Dolmabahçe Sarayı'nda ve Atatürk'ün başkanlığında I. Türk Dil Kurultayı toplanır (26 Eylül 1932). 1934'teki II. Dil Kurultayında da, bütün terimlerin Türkçe köklerden türetilmesi, türetilecek bu sözcüklerin de okul kitaplarına girmesi kararlaştırılır.

Derleme, tarama, karşılık bulma, türetme, dilbilgisi gibi konularda yapılan dille ilgili çalışmaları çok yakından izleyen, onlara katılan ve yön veren Atatürk, gelişmelerden son derece memnundur. Bunu şöyle belirtiyor: "*Kültür işlerimiz üzerine ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini doğru temelleri üzerine kurmak, öz Türk diline değeri olan genişliği vermek için candan çalışılmakta olduğunu söylemeliyim... Okullarımızda öğretimin Türkçe terimlerle başlamış olmasını kültür hayatımız için önemli bir olay olarak kaydetmek isterim.*" Bu arada aynı yıl toplanan III. Dil Kurultayında Atatürk'ün "Güneş-Dil Teorisi" üzerinde duruldu. Bu kurultay, Dil Felsefesi Kurultayı diye anılır. Güneş Dil Teorisi ile, Türk dilinin eskiliği ve başka dillere kaynaklık ettiği görüşü savunulur ve bu gerçek anlamda bir dil kuramıdır.

Çünkü Atatürk eğitimin büyük önemini çok iyi biliyor ve "*Eğitimdir ki bir milleti ya özgür, bağımsız, ünlü ve yüce bir toplum halinde yaşatır, ya da tutsaklığa ve yoksulluğa sürükler!*" diyordu. Bağımsızlığın, özgürlüğün ve çağdaşlaşmanın tek koşulunun eğitim olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Bu eğitimin temelleri de yeni yazı üzerine inşa edilmiştir.

Modern bir yönetim sistemi olan demokrasiyi yerleştirmek bakımından da dil devriminin önemli etkileri görülür. Yine demokrasinin temel argümanlarından biri de

basındır. Çünkü basın ile demokrasi kavramları birbirleriyle ilişkilidir. Bilinçli kamuoyu oluşturma, toplumun yazılı iletişim kapasitesine bağlıdır (Kavcar, 1981, s.53-55).

Dil Devrimi'nin Türkçe üzerindeki olumsuz etkileri olduğuna dair görüşlerin olduğunu da belirtmek gerekir. Olumsuz eleştirileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Dilden atılan ve yeni nesillerce öğrenilmeyen kelimeler, çok yakın edebi mirasımızın dahi gençlerce anlaşılmamasına yol açmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Peyami Safa'nın, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerini ancak sözlük yardımıyla okuyabildiklerini söyleyen gençlerle her zaman karşılaşmaktadır.
2. Öz Türkçeciliğin amacı halkla aydın arasındaki dil uçurumunu kapatmak olduğu halde, halkın anladığı kelimeler yerine türetilen yeni sözcükler halk tarafından anlaşılmadığı için yeni bir halk dili - aydın dili farklılığı ortaya çıkmıştır.
3. Dilden atılan kelimeler çoğunlukla Azerbaycan, Özbek, Tatar vb. Türk lehçelerinde de kullanılan kelimelerdir. Bunların yeni karşılıkları ise bu lehçelerde bilinmediğinden onlarla da aramızda bir kopukluk ortaya çıkmıştır.
4. Yeni sözcükler, belli yaşlarda ana dilin kelimeleri olarak tabii şekilde öğrenilmediğinden insanların zihinlerine tam olarak yerleşmemekte, kavram karışıklığına yol açmakta ve yanlış yerlerde kullanılabilmektedir. Süreç, süre yerine; karşın, mukabil yerine; etkinlik, etki yerine; çözümlemek, halletmek yerine sık sık kullanılmaktadır.
5. Dilimizin malı haline gelmiş olan Arapça, Farsça kökenli sözlere karşı yürütülen düşmanlık; gençlerde onları öğrenmeye karşı da bir direnç oluşturmakta; bu yüzden gençler pek çok kavramın eskisini de yenisini de bilmemekte: sonuç olarak çok yoksul bir kelime hazinesine sahip olmaktadır.
6. Atasözlerimize, deyimlerimize, pek çok edebi eserimize, kısaca kültürümüze girmiş; yüzlerce yıldan beri halk tarafından da kullanılan günlük dile ait kelimelerle uğraşırken asıl üzerinde durulması gereken terim konusu ihmal edilmiş, Batı kökenli kelime ve terimlerin istilasına karşı karşıya kalınmıştır (Ercilasun, 2004, s.18-19).

SONUÇ

Çalışmamız; 1923-1950 yılları arasında milliyetçilik ilkesinin hükümet politikalarına yansımalarını konu almıştır. Bu bağlamda tez; Türk-Rum Mübadelesi, Şeyh Sait Ayaklanması, Yabancı okullar, Varlık Vergisi ve Harf inkılabını kapsamaktadır.

Türk-Rum mübadelesinin gerçekleşmesiyle Türkiye’de yaşayan Rumların İstanbul’da yaşayanlar hariç Yunanistan’a göç etmiş, Yunanistan’da yaşayan Türkler de Batı Trakya’da yaşayan Türkler hariç Türkiye’ye göç etmiştir. Bu karar Lozan Antlaşması’yla hukuki bir zemine oturtulmuştur. Bu uygulama ile Türkiye milli devlet olma yolunda önemli bir aşama kaydetmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra karşılaştığı ve Ankara’yı derinden sarsan bir isyan olan Şeyh Sait İsyanı, Hükümetin aldığı katı tedbirlerle bastırılabilmiştir. Bu isyanı nedenleri ve sonuçlarıyla iyi okuyabilmek aynı hataların tekrar edilmesini engelleyecektir. İsyanın temelinde ekonomik çıkarları zedelenen ağa ve şeyhlerin, etnik kökeni ve dini duyguları kışkırtarak hükümete ve devlete gözdağı verme girişimi vardır.

Yabancı okullar Türk gençlerinin milli ve dini duygularının gelişmelerini engelleme, kendi kültürlerini empoze etme maksatlarını güderek hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti zamanından beri problem olan yabancı okullar, Türkiye’nin ısrarcı tutumu sayesinde eski alışkanlıklarını sürdürmeleri engellenmiştir. Hükümetin uygulamaya koyduğu mevzuatı uygulamayan yabancı okulların kapısına kilit vurmaktan çekinilmemiştir.

İncelenen bir diğer konu da Atatürk Dönemi’nden sonra gerçekleşen Varlık Vergisi Kanunu’dur. Hükümet, bürokratlar, basın ve halk, İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği ekonomik sıkıntıların getirdiği gerilim ve kızgınlıkla, halkın yoksulluğunu spekülâtif ve karaborsacılıkla yasa dışı yollardan kullanarak servet edinen kesime karşı, ki bu kesimin büyük çoğunluğu İstanbul’daydı ve gayrimüslimdi, olumsuz bir bakış açısına sahipti. Kanunun uygulanması sonucu ekonomi piyasasının genelinin gayrimüslimlerden Türklerin eline geçtiğini söyleyebiliriz.

Harf İnkılabı ile Türkçe, Arapça ve Farsçanın boyunduruğundan kurtularak kendi dilinin yapısına uygun Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. Açıkça söylemek gerekir ki Harf İnkılabı Türkiye’de her alanda gerçekleştirilen yeniliklerin temel enstrümanı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Adlı, A. (2012), “3 Asrın Hikâyesi Bir Kese Kâğıdında”, *Aksiyon*, Sayı: 942
- Adıyeke, A. N.- Adıyeke, N. (2002). *Kıbrıs Sorununun anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit’in Yunanistan’a Katılması*, Ankara: SAEMK.
- Adıyeke, N. (1997). “Osmanlı Siyasal Söyleminde Cemaat-Millet ve Anadolu Uygulaması”, *Tarih ve Milliyetçilik I.Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin.
- Âfetinan, M. A. (1971). *Mustafa Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*. İstanbul: MEB Yayınları
- Ahmad, F. (2011), *Modern Türkiye ’nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Ağanoğlu, H. Yıldırım (2001). *Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi: Göç*. İstanbul: Kum Saati Yayıncılık.
- Akar, R. (1992). *Varlık Vergisi Kanunu, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karsıtı Politika Örneği*. İstanbul: Belge Yayınları
- Akgün, S. Karal ve Uluğtekin, M. (2002). *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, Cilt: I, Ankara: TDV Yayını.
- Aktar, A. (2006). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Aktar, A. (2006). *Varlık Vergisi ve ‘Türkleştirme’ Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Akyüz, Y.(1989). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: A.Ü E.B.F Yayınları
- Albayrak M. (1978). *Millet Mektepleri (1928-1935)*. (Mezuniyet Tezi). Ankara: A.Ü. D.T.C.F.
- Alpsoy, Ş. (2001). *Varlık Vergisi ve İçel’deki Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi):Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ambelas, D. Timoleonos (1943). *Yeni Onbinlerin İnişi*. (Çev.: E. Çobanoğlu). Matbaa-i Askeriye, ATASE Kütüphanesi.
- Arı, K. (2012). *Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç, 1923-1925*. (6. Basım). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- ARI, K. (2003). *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923- 1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Cilt 1-2, İstanbul: Alkım Yayınları.
- Aşkın, İnal C. (1978). Atatürk'ün İletişim Devrimi, *Türk Dili*, Sayı 326.
- Atatürk, K. (1970). NUTUK, C. II, 1920-1927, (10. Baskı). İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (1980) Cilt: I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Aybars, E. (1995). *İstiklal Mahkemeleri*. Cilt: 1-2. İzmir: İleri Kitapevi
- Aydemir, Ş. Süreyya, (1975). *Tek Adam Mustafa Kemal*, Cilt 3, İstanbul: Remzi Kitapevi
- Barutçu, F. Ahmet (1977). *Siyasi Hatıralar*. Ankara: Millet Yayınları
- Başgil, A. Fuat (1960). "Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri", *Esas Teşkilât Hukuku*, Cilt: I, Fasikül 1, İstanbul: Baha Matbaası
- Başgil, A. Fuat (1969). *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*. İstanbul: Baha Yayınları
- Başgöz İ. - Howard. W. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim*. Ankara: Dost Yayınları
- Baytan, E. (1965). *Hristiyan Misyonerleri Nasıl Çalışıyor*. İstanbul: Bedir Yayınları
- Baytok, T. (1970). *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Bilge, S. (1966). *Milletlerarası Politika*, Ankara: A.Ü.S.B.F Yayınları
- Bilsel, C. (1998). *Lozan*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Boratav, K. (1990). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Bozdağlıoğlu, Y. (2002). "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", (Ed. Oran, B.) *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: TTK Yay.
- Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Budak, Ö. (2010). “Mübadele Meselesi ve Lozan’da Çözümü”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 26.
- Cebesoy, A. Fuat (1957). *Ali Fuat Cebesoy’un Siyasi Hatıraları*. C.II, İstanbul: Vatan Yayınları
- Cebesoy, A. Fuat (2000). *Milli Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cilacı, O. (1990). *Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- Clark, E. (Ocak 1985). “Türk Varlık Vergisine Yeniden Bakış”, No:8. *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Nisan 1925, s. 1.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Haziran 1925, s.1
- Çay, M. Abdulhalûk, (1993). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Boğaziçi Yayınları
- Çetin, N. (2010) “1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24,
- Delos, J.T., (1944). *Le Probleme de Civilisation, La Nation* T.1. Sociologie de la Nation. Montreal.
- Deniz, M. (2007). *Türk Basınında Şeyh Sait İsyanı, Elazığ*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Dersimi, N. (1952). *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep: Komkar Yayınları
- Deschner, G. (1980). *Saladins Söhne Das Betrogene Volk der kürden*. Zurich.
- Doğan, M. (2005). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Pınar Yayıncılık
- Dünya Gazetesi*, 15-16 Nisan, 1957

Düstûr:3. Tertip, C:18, Ankara 1937 BCA: 30.18.1/82.01.17

Emgili, F. (2009). “Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(45).

Ercilasun, A. B. (2004). ‘‘Tarihi Akışı İçinde ve Cumhuriyet Döneminde Türk Dili’’, *Bal - Tam Türklük Bilgisi Dergisi*, 7(1): 11-24.

Erdal, İ. (2006). *Mübadele (Uluslaşma sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1924)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık

Eren, H. (1966). *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*. İstanbul: Nurgök Matbaası.

Erer, T. (1991). *Kürt Meselesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi

Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.

Ergün, M. (1982). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Eroğlu, H. (1992). *Atatürk ve Milliyetçilik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi

Eroğlu, H. (1995). *Atatürk’e göre Millet ve Milliyetçilik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi

Eröz, M. (1987). *Atatürk Milliyetçilik Dogu Anadolu*. İstanbul.

Ertuğrul, H. (2002). *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Ökte F. (1951), *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi

Feyzioğlu, T. (1986). *Atatürk ve Milliyetçilik*. Ankara: YÖK Yayını

Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: MEB Yayınları

Gönlübol, M. (1978). *Uluslararası Politika*, Ankara: AÜ Basımevi

Gözler, K. (2001). “Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 64, Ankara.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 1-2-3.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr. 1366, s. 3.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr.1366,s.1-2-3

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1925, nr.1366, s.3

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:42, Belge:993

Hasretyan, M. A., Ahmet, K. M., Civan M. (1989). *1925 Şeyh Sait Hareketi*.

Heyd, U. (1979). *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Hirschon, R. (2005). *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*. 2005.

İnci, İ. (2012). “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulamaları”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2)

İnönü, İ. (2006). *Hatıralar*, Ankara: Bilgi Yayınevi

İpekçi, A. (1981). *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*. İstanbul: Cem Yayınevi

Jaeschke, G. (1986). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. (Çev. Cemal Köprülü), Ankara: Türk Tarih Kurumu yayım.

Johnson, H. Grayson (1975). *The American Schools in the Republic of Turkey 1923-1933: 12*, (Ph. D.). The American University.

Justin, MC Carthy (1998). *Ölüm ve Sürgün*. (Çev.: Bilge Umar). İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Kadioğlu, A. (2005). *Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları*, Bursa: Aktüel Yayınları

Kandemir, F. (1955). *Siyasi Dargınlıklar*. İstanbul: Ekicigil Matbaası

Kansu, M. Müfid (1968). *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, C.II.*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Karal, E. Ziya (1939). *İtilaf Devletleri ve İzmir*. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.

Kavuncu, O. ve Deliömeroğlu, Y. (Ocak 1992). “Türk Dünyasında Çevre Hareketleri”, *Yeni Forum*.

- Kayam, H. C. (1993). "Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. IX(27).
- Keskin, M. (1999). *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kilimci, A., "Anadilinde Çocuk Olmak" *Yücel Özmen Karan ile yapılan röportaj*. Cumhuriyet, 30 Temmuz 1989.
- Kocabaşoğlu, U. (1988). "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı", *Murat Sarıca Armağanı*, (Ayrı basım), İstanbul
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Cilt 1-2, İstanbul: İletişim Yayınları
- Kodaman, Ö. (2008). *Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kodamanoğlu, N. (1964). *Türkiye'de Eğitim (1923-1960)*. Ankara: MEB Basımevi
- Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi 2, *Kürt Milli Meselesi*, 1977.
- Korkmaz Z, (1992). *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ankara: TDK Yayınları
- Kubalı, H. Nail (1969). *Anayasa Hukuku Dersleri*. İstanbul: Kurtulmuş Matbaası
- Kutschera, C. (1979). *Le Mouvement National Kurde*. Paris: Flammarion.
- Ladas, S. (1932). *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*. New York: Macmillian Company.
- Ladas, S. (1932). *The Exchange Of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*. Newyork: Macmillian Company.
- Levent, A. Sırrı (1988). "Latin Harfleri Meselesi", *Milli Kültür*, Sayı: 63, Ankara.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Dogusu*. Ankara: T.T.K Yayınları
- Lewis, B. (2008). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınları

Maarif Vekâleti Mecmuası, s. 17, s. 89-90

Mazıcı, N. (1984). *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*. İstanbul: Dilmen Yayınevi

Mehmet A. Gökaçtı (2004). *Nüfus Mübadelesi; Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*. İstanbul: İletişim Yayınları

Meram, A. Kemal. (1969). *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*. İstanbul: Kitap Yayınları.

Nabi, Y. (1936). *Balkanlar ve Türklük*. Ankara: Ulus Basımevi

Nadi, Y. (1942) *Cumhuriyet Gazetesi*, 17.12.1942

Nur, R. ve Crew, J. C. (2007) *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası*. (2. Basım). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Okan, K. (1971). *Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Meclis Müzakereleri*. Ankara: MEB

Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası*, Cilt: 1-2. İstanbul: İletişim Yay.

Öke, M. Kemal (1995). *Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926)*. İstanbul: İz Yayıncılık

Özgürel, N. (1989). *Atatürk ve Eğitim Kavramı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Özodaşık, M. (1999). *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme (1923–1950)*. Konya: İzgi Kitabevi.

Öztoprak, İ. (1981). *Kurtuluş Savaşında Türk Basını* (Temmuz 1921). Ankara: Tisa Matbaası.

Pallis, A. Anastasius (1995). *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayını.

Pur, H. Perviz (2007). *Varlık Vergisi ve Azınlıklar*. İstanbul: Eren Yayınları

Resimli Ay Mecmuası (Mayıs 1929). "Kızımı Amerikan Koleji'ne Nasıl Verdim ve Ne Halde Aldım?", 18-40.

Resmi Gazete, no. 5255, 12 Teşrinisani (Kasım) 1942

RG, 5302, 12.01.1943

- Riřvanoęlu, M. (1995). *Saklanan Gerçek (Kurmançlar ve Zazalar'ın Kimliği)*, Ankara.
- Safa, P. (1943). *Millet ve İnsan*, İstanbul: Babıali Yayınevi
- Safa, P. (1961). *Nasyonalizm*. İstanbul: Babıali Yayınevi
- Sezer, A. (1999). *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar(1923-1938)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sezer, S. (2012) *Lozan ve Mübadele*. İstanbul: T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Soysal, İ. (1989). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*. Ankara: Gür Yayınları
- Şadillili, V. (1980). *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*. Ankara 1980: Kon Yayınları
- Şimşir, N. Bilal (1976). *Ege Sorunu, Belgeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Şişman, A. (1994). *Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel Sosyal Müesseseleri*, Balıkesir: Alem Basım Yayın
- Tanin Gazetesi*, 2 Mart 1925, s. 1
- Tanin Gazetesi*, 2 Mart 1925, s. 1.
- Taşpınar, B. (2010). *Hakimiyeti Milliye Gazetesinde Şeyh Sait İsyanı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Tayla, M. (2001). "Bursa Vilayetinde Yaşanan Acıların Dökümanter İncelemesi", *Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Ankara: SAEMK Yayını.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 5, Üçüncü İnikat, 8.11.1928, s.40
- Tozlu, N. (1991). *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Trask-Roger R., (1971). *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939*. Minneapolis.
- Tunaya, T. Zafer, (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası
- Tuncer B. (1991). *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*. İzmir: Akademi Kitapevi

- Turan, M. (1999). *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Turan, S. (1999) “Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)”, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap, I. Bölüm, İstanbul.
- Turan, Ş. (2003). "Lozan Antlaşması", *DİA*. Cilt: 27. İstanbul: TDV. Yay. 214-216.
- Turhan, O. (1981). “Yeni Türk Harflerine Geçişte Atatürk”, *B. Ü. Uluslar arası Atatürk Konferansları*. İstanbul.
- Türk geldi, A. (1948). *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*. Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını.
- Türk geldi, A. Fuat (1987). *Görüp İştiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Türk geldi, A. Fuat (1987). *Görüp İştiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını
- Uran, H. (1959). *Hatıralarım*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Uysal, H. (1996). *Arapça- Türkçe-İngilizce İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü*. Konya: Uysal Kitapevi
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1982). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Ülken, H. Ziya (1948). *Millet ve Tarih Şuuru*. İstanbul: Pulhan Matbaası
- Vahapoğlu, H. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Vahapoğlu, M. Hidayet (1990). *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)*, Ankara 1990.
- Vakit Gazetesi*, 26 Şubat 1925, s. 1.
- Vakit Gazetesi*, 28 Mayıs 1925, s.1
- Vakit Gazetesi*, 8 Nisan 1925, s. 1.
- Vakit Gazetesi*, 8 Nisan 1925, s. 1.
- Yalazan, T. (1994). *Türkiye'de Yunan Vahşeti ve Soykırım Girişimi*. Cilt: 1, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- Yetim, G. (2006). *1939-1950 Arasında Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İÜ Üniv.
- Yıldırım, O. (2006) *Diplomasi ve Göç*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Yiğit, A. Ata (1996). *Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1923–1938)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Yücedağ, Ş. (2010). *Şeyh Sait İsyanı ve Ezeli Düşman İngiltere*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Zürcher, E.J. (2003). Greek and Turkish Refugees and Deportees, 1919-1924.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Aytekın ÇAPKIN
Doğum Yeri ve Tarihi	Zonguldak / Çaycuma-1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce YDS:65
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi Horasan MYO Sözleşmeli Öğretim Elemanı (2013-2014 Eğitim Öğretim Yılı)
İletişim	
E-Posta Adresi	aytekincapkin67@gmail.com
Tarih	